मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम्।

महाकविश्रीभवभूतिविरचितम्।

जगद्धरकृतां टीकामवलम्ब्य

बि, ए, उपाधिधारिणा पण्डितकुलपतिना

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

विरचितया व्याख्यया समलङ्कृतम्।

द्वितीयसंस्करणम्।

सिद्धेश्वर यन्त्रे मुद्रितम्।

१८८४।

প্রকাশক—শ্রীজীবানন্দবিদ্যাসাগর বি, এ,

২ নং রমানাথ মজুমদারের ষ্ট্রীট, কলিকাতা।

প্রিণ্টর—শ্রীসিদ্ধেশ্বর পান

৩৮ নং শিবনারায়ণ দাসের লেন

কলিকাতা।

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए.

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.

Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् ।

सानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहूतकौमारबर्हि-
त्रासान्नासाग्ररन्ध्रं विशति फणिपतौ भोगसङ्कोचभाजि ।
गण्डोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणे-
र्वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ (१)

अपि च । चूडापीडकपालसङ्कुलगलन्मन्दाकिनीवारयो

---

(१) इह खलु कविः मालतीमाधवं नाम प्रकरणमुद्दिश्य वस्तुनिर्देशोपक्षान्तं कर्तुमिच्छन्, कर्त्तव्यतया नाट्यवस्तुनः पूर्वं नान्दीं निर्दिशति सानन्दमित्यादि । प्रकरणत्वं लौकिकवृत्तत्वेन कविकल्पितत्वेन अमात्यनायकत्वेन च प्रकरणमित्यस्मिन् तथा चोक्तं दर्पणे । भवेत् प्रकरणं वृत्तं लौकिकं कविकल्पितम् । शृङ्गारोऽङ्गी नायकस्तु विप्रोऽमात्योऽथवा वणिक् । सापायधर्मकामार्थपरो धीरप्रशान्तक इति । शूलपाणेः शिवस्य ताण्डवे नृत्ये नन्दिहस्तेन आहतः ताडितः यो मुरजः तस्य रवेण आहूतस्य कौमारबर्हिणः कार्त्तिकेयमयूरस्य त्रासात् भोगस्य फणायाः शरीरस्य वा यः सङ्कोचः प्रसारणं तं भजते इति तस्मिन् सर्पाणां फणिपतौ सर्पराजे नासाग्ररन्ध्रं नासिकाग्रविवरं सानन्दं यथा तथा विशति सति । अत्र नासारन्ध्रविशनेनैव अविरतोत्क्षेपणं क्रीडति प्रवेशनेन तस्य दर्पमूषणाय प्रवेशस्य प्रायश्चित्तकतया सानन्दमिति विशेषणं नानुपपन्नम् । गण्डयोः उड्डीनाभिः अलिमालाभिः मधुपश्रेणीभिः मुखरिताः सशब्दीकृताः ककुभो दिशो याभिस्ताः चीत्काराः चीत्कारोऽस्त्युत्कटः शब्दः तद्विशिष्टा या वैनायक्यः विनायकसम्बन्धिन्यः वदनविधुतयः वो युष्मान् चिरं पान्तु विधुतीनामचेतनत्वेऽपि रक्षाकर्तृत्वं देवसम्बन्धित्वेनोपचारात् ।

विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रत्विषः ।
पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासन्दिग्धमुग्धेन्दवो
भूतेशस्य भुजङ्गवल्लिवलयस्रङ्नद्धजूटा जटाः ॥ (२)

अपि च। पश्चाल्लीपिङ्गलिम्नः कण इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो
यस्मिन् ब्रह्माण्डभीमः प्रदिनिहितमुखे कालयज्वा जुहाव ।
अर्चिर्निष्टप्तचूडाशशिगलितसुधासारभृङ्गारिकोणम्
तार्त्तीयीकं पुरारेस्तदवतु मदनप्लोषणं लोचनं वः ॥ (३)

[नान्द्यन्ते सूत्रधारः । (४)]

[अलमतिविस्तरेण । पुरतोऽवलोक्य ।]

---

(२) चूडेति । चूडायां य आपीडः शिरोमाला तस्य कपालैः सङ्कुलं व्याप्तं गलत् पतत् मन्दाकिनीवारि यासु तास्तथोक्ताः । विद्युत्प्रायस्य सौदामिन्यास्य ललाटे लोचनपुटस्य भालाक्षिपुटस्य ज्योतिषा विमिश्रा त्विषो यासां ताः अतएव अकठोरासु कोमलासु केतकशिखासु केतकीकुसुमाग्रेषु सन्दिग्धो भ्रान्तिविषयो मुग्धः सुन्दर इन्दुर्यासु ताः, तथा भुजङ्गा एव वल्ली लतास्ता एव वलयाः स्रजः ताभिर्नद्धो बद्धो जूटः समूहो यासां ताः भूतेशस्य धूर्जटेर्जटास्त्वां पान्तु रक्षन्तु अत्राप्युपचाराध्याहारः ।

(३) पश्चादिति । यस्य लोचनस्य पश्चाल्लीपिङ्गलिम्नः नेत्रस्य अग्नि-पिङ्गलस्य समूहस्तडितां कृत्स्नः कण इव, तथा कालयज्वा कालरूपो याजकः यस्मिन् लोचने ईषद्विनिघटितमुकुले किञ्चिदुन्मीलिते सति ब्रह्माण्डं जुहाव अर्चिभिः स्फुलिङ्गनिवहैः निष्टप्ता तापिता या चूडाशशी ललाटेन्दुस्तस्मात् गलितः स सुधासारः अमृतप्रवाहः भृङ्गारी भृङ्गायमाणः कोणः अपाङ्गदेशो यस्य भालि-नेत्रानलतो नेत्रापाङ्गदेश एव पतन सम्भवतीति भावः । तत् मदनप्लोषणं मदनदाहकं पुरारेः शिवस्य तार्त्तीयीकं तृतीयं लोचनं वो युष्मान् अवतु रक्षतु ।

(४) नान्द्यन्त इति । नान्दीलक्षणं यथा आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात् प्रयुज्यते । देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति संज्ञिता । इति दर्पणः । अत्र द्वादशपदा नान्दी । शङ्खाब्जचन्द्रकोककैरवशंसिनी । पदैर्युक्ता द्वादश-

अये! उदितभूयिष्ठ (५) एष भगवानशेषभुवनद्वीपदीप-कस्तपनस्तमुपतिष्ठे। [प्रणम्य]।

कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्त्ते!
धुर्य्यां लक्ष्मीमथ मयि भृशं धेहि देव! प्रसीद।
यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ! नमस्य तन्मे
भद्रं भद्रं वितर भगवन्! भूयसे मङ्गलाय॥ (६)

[नेपथ्याभिमुखमवलोक्य।] मारिष! सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि सन्निपतितश्च (७) भगवतः कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसङ्गेन नानादिगन्तवास्तव्यो (८) महाजनसमाजः। आदिष्टश्चास्मि विद्वज्जनपरिषदा, यथा, केनचिदपूर्वप्रकरणेन वयं विनोदयितव्या इति। तत्किमित्युदासते (९) भरताः।

भिरष्टाभिर्वा पदैरन्वितेति लक्षणात् मङ्गल्यचन्द्रयोः ग्रंसनात् मङ्गल्यवस्तुप्रतिपादिका नान्दी। नान्द्यन्ते सूत्रधारेण पूर्वरङ्गस्य कर्त्तव्यतया तन्निर्देशः।

(५) उदितभूयिष्ठः उदितं भूयिष्ठं बहुलं यस्य सः। किञ्चिदवशिष्ट-स्तूदयोऽस्य इति भावः।

(६) कल्याणेति हे विश्वमूर्ते! अखिलस्वरूप! त्वं कल्याणानां माङ्गलिकानां महसां तेजसां भाजनं आधारोऽसि। हे देव! धुर्य्यां महतीं लक्ष्मीं सम्पत्तिञ्च मयि भृशमतिशयेन धेहि प्रतिपादय त्वमित्यध्याहार्य्यम्। प्रसीद प्रसन्नो भव हे जगन्नाथ! नमस्य मे मम यद्यत् पापं विद्यते इति शेषः। तत् प्रतिजहि अपनोदय हे भगवन्! भूयसे प्रभूताय मङ्गलाय मङ्गलविधानं भद्रं कल्याणजनकं भद्रमभीष्टं वितर समर्पय। अत्र सर्व्वाधनचतुष्टयानामुपादानं फलदानसामर्थ्यसूचनार्थमिति।

(७) सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि रङ्गस्थलस्य मङ्गलानि कार्य्याणि सुसम्पादितानि, सन्निपतितः उपस्थितः। कालप्रियनाथस्य तदाख्यदेवभेदस्य।

(८) दिगन्तवास्तव्यः दिङ्मण्डलवासी।

(९) उदासते, उदासीनचित्ताः तिष्ठन्ति। भरताः नटाः।

[प्रविश्य पारिपार्श्विकः] (१०)। भाव ! (११) परिषन्निर्दिष्टगुणं प्रबन्धं नाधिगच्छामः ।

सूत्र। मारिष ! कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्त्यार्य्या विदग्धा मिश्रा भगवन्तो भूमिदेवाश्च ।

नटः ।

भूम्ना रसानां गहनाः प्रयोगाः सौहार्द्दहृद्यानि विचेष्टितानि।
औद्धत्यमायोजितकामसूत्रं चित्रा कथा वाचि विदग्धता च (१२)

सूत्र। स्मृतं तर्हि ।

नटः। भाव ! किमिव ?।

सूत्र। अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम्। तत्र केचित्तैत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः पञ्चाग्नयो धृतव्रताः सोमपीथिनो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः (१३) प्रतिवसन्ति स्म ।

---

(१०) पारिपार्श्विकलक्षणं यथा भारतीयनाट्यशास्त्रे। सूत्रधारस्य पार्श्वे यः प्रचरन् कुरुतेऽर्थनाम्। काव्यार्थसूचनालापैः स भवेत् पारिपार्श्विकः।

(११) भाव ! विद्वन्। परिषदा दर्शकेन निर्दिष्टौ गुणौ य[illegible]म् !

(१२) भूम्ना रसानामिति। रसानां शृङ्गारादीनां भूमातिशयेन गहना दुष्प्रवेशा गम्भीरेति यावत् सौहार्द्देन मित्रता हृद्यानि हृद्गतानि विचेष्टितानि नायकनायिकयो रमणीयोपायविशेषाः, आयोजितकामसूत्रं कृतमदनलक्षणं औद्धत्यं नायकगुणप्रकर्षरूपं, चित्रा विस्मापयित्री कथा, वाचि विदग्धता च वाङ्नैपुण्यमेतानि यत्र सन्तीत्यर्थः। एवंविधं नाट्यं अभिनयितुं मादिशन्ति विद्वांस इति शेषः।

(१३) तैत्तिरीयिणः तैत्तिरीयशाखाध्यायिनः, तद्विद इत्यर्थः। काश्यपाः काश्यपगोत्रापत्यानि पङ्क्तिपावनाः सर्वश्रेष्ठास्तत्र पावनत्वमित्यर्थः। पञ्चाग्नयः [illegible]काः दक्षिणाग्नि गार्हपत्याहवनीय सभ्यावसथ्यरूपाग्नि पञ्चकोपासकाः। सोमपीथिनः सोमरसपायिनः ब्रह्मविदः वेदज्ञाः।

ते श्रोत्रियास्तत्त्वविनिश्चयाय भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते ।
इष्टाय पूर्त्ताय च कर्म्मणेऽर्थान् दारानपत्याय, तपोऽर्थमायुः ॥
(१४)

तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य पौत्रः पवित्रकीर्त्तेर्नीलकण्ठस्यात्मसम्भवो भट्टश्रीकण्ठपदलाञ्छनो, भवभूतिनामा, जातूकर्णीपुत्रः, कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायगुणभूयसीमस्माकमर्पितवान् यत्र खल्वियं वाचो युक्तिः । (क)

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्म्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ (१५)

(क) तदामुष्यायणस्य [illegible] । तत्रभवतः पूज्यस्य सुगृहीतनाम्नः पुण्यश्लोकस्य । श्रीः लक्ष्मीः कण्ठे यस्य सः श्रीकण्ठः तद्वाचकं पदं लाञ्छनं चिह्नं यस्य सः, नाम्ना श्रीकण्ठः इति भावः । भवभूतिः नामान्तरमेतत् । जातूकर्णीति [illegible] जातूकर्णी भवभूतिमाता तत्पुत्रः । भरतेषु नटेषु । वाचोयुक्तिः वचनरचनम् ।

---

(१४) त इति । ते श्रोत्रियाः ब्रह्मनिष्ठास्तत्त्वविनिश्चयाय, ब्रह्मज्ञानाय तत्त्व [illegible] परमार्थमिति भावः । शाश्वतं नित्यं श्रुतम् औपनिषदविद्यां भूरि [illegible] इष्टाय यागादिकाय पूर्त्ताय खातादिकाय च कर्मणे तदर्थमित्यर्थः । अर्थान् [illegible] तथा अपत्याय पुत्रार्थमेव दारान् भार्याः पुत्रार्थे क्रियते भार्या इति शासनात् । तपोऽर्थं तपस्यार्थे आयुर्जीवितमपि आद्रियन्ते आदरं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

(१५) ये नामेति । ये जनाः केचित् इह प्रकरणाख्यरूपकविशेषे नोऽस्माकं कर्मणि ग्रन्थे [illegible] । अवज्ञामनादरम् [illegible] । जानन्तीति ते जनाः किमपि [illegible] रसास्वादनप्रकारं जानन्ति, सुतरां तान् प्रति एष [illegible] मम यत्नो

अपि च। यद्वेदाध्ययनं, तथोपनिषदां सांख्यस्य, योगस्य च ज्ञानं तत्कथनेन किं? न हि ततः कश्चिद्गुणो नाटके।

यत्प्रौढत्वमुदारता च वचसां यच्चार्थतो गौरवम्,
तच्चेदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः॥ (१६)

ततो, यदस्माकमर्पितं प्रियसुहृदाऽत्रभवता भवभूतिनाम्ना प्रकरणं स्वकृतं मालतीमाधवं नाम, तदेव तत्रभवतः कालप्रियनाथस्य पुरतः प्रयोगेण प्रख्यापयितुमुद्यताः तत्सर्वे कुशीलवाः सङ्गीतप्रयोगेण मत्समीहितसम्पादनाय प्रवर्त्तन्ताम्।

नटः। [स्मृत्वा।] एवं क्रियते युष्मदादेशः किन्तु या यस्य युज्यते भूमिका, तां खलु तथैव भावेन सर्वे वर्गाः पाठिताः, सौगतपारिव्राजिकायास्तु कामन्दक्याः प्रथमभूमिकां भाव एवाधीते, तदन्तेवासिन्यास्त्ववलोकितायाः।

सूत्र। ततः किम्।

न भवतीति शेषः। अथ यदि चेत् सर्वं तर्हि कथं यत्नस्त्वया क्रियत इत्याह उत्पत्स्यते इति। हि यतो मम समानधर्मा तुल्यगुणः कोऽपि जन इति शेषः। उत्पत्स्यते जनिष्यति यतः कालो निरवधिर्निःसीमा अस्ति, पृथ्वी च धरण्यपि विपुला सुविस्तृता अस्ति विद्यते। अत्र ये निन्दन्ति नाम्ना येऽप्यत्रास्ते हीना इत्यर्थापत्त्याऽर्थापत्तिरलङ्कारः।

(१६) यदिति। यद्वेदाध्ययनं तथा उपनिषदां शारीरकमीमांसाख्यानां सांख्यस्य कापिलीयस्य योगस्य पतञ्जलिप्रणीतस्य पातञ्जलस्य च ज्ञानं तत्कथनेन तयोः सांख्ययोगयोः कथनेन च किं? नहि नाटके ततः कश्चित् गुणोऽस्ति। किन्तु वचसां यत् प्रौढत्वं गाम्भीर्यभावः यद्वा प्रौढत्वं पदार्थे वाक्यरचनं वाक्यार्थे च पदरचनम्। प्रसादः सारल्यं उदारता अग्राम्यत्वं यच्च अर्थतः अर्थे गौरवं तच्च चेद् यदि विद्येत ततस्तर्हि तदेव हि पाण्डित्यवैदग्ध्ययोर्गुणनैपुण्ययोर्गमकं प्रतिपादकम्।

नटः। ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवल्लभस्य माधवस्य वर्णिकापरिग्रहः कथम्?

सूत्र। मकरन्दकलहंसप्रवेशावसरे तत्सुविहितम्।

नटः। तर्हि तत्प्रथमप्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिकानुपास्महे।

सूत्र। बाढं, एषोऽस्मि कामन्दकी संवृत्तः।

नटः। अहमप्यवलोकिता। [इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ।]

[प्रस्तावना। (१७)]

[ततः परिवृत्य रक्तपट्टिकानेपथ्ये कामन्दक्यवलोकिते प्रविशतः]

कामन्दकी। वत्से! अवलोकिते!

अवलोकिता। आणवेदु भअवदी।

काम। अपि नाम तयोः कल्याणिनोर्भूरिवसुदेवराताऽपत्ययोर्मालतीमाधवयोरभिमतः पाणिग्रहः स्यात्?। [वामाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा सहर्षम्।]

विवृण्वतेव कल्याणमात्मस्पन्देन चक्षुषा।
स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते॥ (१८)

अव। महन्तो क्खु भअवदीए एसो चित्तविक्खेवो।

---

(१७) प्रस्तावनालक्षणमाह दर्पणकारः। चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः। आमुखं तत्तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनापि सा।

(१८) विवृण्वतेति। कल्याणं शुभं विवृण्वता कथयितु मारभमाणेनेवेत्युत्प्रेक्षा। आत्मस्पन्देन चक्षुषा हृदयवासिना वामकेन अदक्षिणेन अननुकूलेनापि स्फुरता सता दाक्षिण्यं प्रसन्नत्वं आनुकूल्यञ्च अवलम्ब्यते श्रियते।

अच्चरीअं, अच्चरीअं, जं दाणिं चीरचीवरपरिच्छदं पिण्डवाद-मेत्तपाणधारिणीं भअवदीं, ईदिसे आआसे, अमच्चभूरिवसू णिओएदि । तहिं उक्खण्डिदसंसारावग्गहो अप्पा तुम्हेहिं णिउञ्जीअदि (क)।

काम । वत्से ! मा मैवं ब्रूहि ।

यन्मां विधेयविषये स भवान्नियुङ्क्ते,
स्नेहस्य तत्फलमसौ प्रणयस्य सारः ।
प्राणैस्तपोभिरथवाभिमतं मदीयैः,
कृत्यं घटेत सुहृदो, यदि तत्कृतं स्यात् ॥ (१८)

अयि, किं न वेत्सि यदेकत्र नो विद्यापरिग्रहाय नानादिगन्तवासिनां साहचर्य्यमासीत्, तदैव चास्मत्सौदामिनी-समक्षमनयोर्भूरिवसुदेवरातयोर्वृत्तेयं प्रतिज्ञा, अवश्यमावाभ्यामपत्यसम्बन्धः कर्त्तव्य इति । तदिदानीं विदर्भराज-

(क) महान् खलु भवत्या एव चित्तविक्षेपः । आश्चर्य्यमाश्चर्य्यं, यदिदानीं चीरचीवरपरिच्छदां पिण्डपातमात्रप्राणधारिणीं भगवतीं ईदृशे आयासे अमात्य-भूरिवसुर्नियोजयति । तदीनृत्खण्डितसंसारावग्रह आत्मा युष्माभिर्नियुज्यते । उत्-खण्डितः उच्छिन्नः संसाररूपः अवग्रहः बन्धः येन सः ।

(१८) यदिति । स भवान् पूज्यः भूरिवसुः मालतीपिता विधेयविषये कर्त्तव्यविषये यत् मां नियुङ्क्ते प्रेरयति तत् स्नेहस्य फलं, असौ प्रणयस्य सारः सारभावः तत्कार्यं नियोजनं वा अन्यथा कथं मां नियुङ्क्तेति भावः । मदीयैः प्राणैरथवा तपोभिः सुहृदः मित्रस्य अभिमतम् ईप्सितं कृत्यं कार्यं यदि घटेत निष्पद्येत तत् कृत्यं कार्यं कृतं सम्पादितं स्यात् प्राणादिभिरपि कार्यं सम्पादनीयम् इति अभ्यर्थनिष्कर्षः ।

(१०) अपत्येति । अपत्यस्य कन्यायाः सम्बन्धविधेः प्रतिज्ञा प्रियस्य सुहृदः

मन्त्रिणा सता देवरातेन, माधवं पुत्रमान्वीक्षिकीश्रवणाय,
कुण्डिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिण्वता सुविहितम्।
अपत्यसम्बन्धविधिप्रतिज्ञा प्रियस्य नीता सुहृदः कृतिञ्च।
अलोकसामान्यगुणस्तनूजः परीक्षणार्थं प्रकटीकृतश्च॥ (२०)

अव। तदो, किं ति मालदीं अमच्चो अप्पणा माहवस्स ण पडिवादेदि, जेण चोरिआविवाहे भअवदीं तुवरावेदि? (ख)

काम। तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो नृपमुखेन।
तत्साक्षात्प्रतिषेधः कोपाय शिवस्त्वयमुपायः॥ (२१)

अव। अच्चरीअं! अच्चरीअं! ण क्खु अमच्चो माहवस्स णामम्पि जाणादि त्ति णिरवेक्खदाए लक्खीअदि (ग)।

काम। संवरणं हि तत्।

(ख) ततः किमिति मालतीममात्यो माधवस्य आत्मना न प्रतिपादयति। येन चौरिकाविवाहे भगवतीं त्वरयति।

(ग) आश्चर्यमाश्चर्यम्! न खल्वमात्यो माधवस्य नामापि जानातीति निरपेक्षतया लक्ष्यते।

प्रियमित्रस्य भूरिवसोः कृतिञ्च आरब्धं नीता प्रापिता अलोकसामान्यगुणः भूतल-दुर्लभगुणस्तनूजः सुतः माधवः वर इत्यर्थः परीक्षणार्थं प्रकटीकृतः प्रकाशितः विवाहप्रवृत्तिसाधनार्थम् प्रकटीकृतः इत्यर्थः।

(२१) तामिति। नन्दननामा राज्ञः नर्मसुहृत् अन्तःपुरसचिवः नृप-मुखेन नृपद्वारा तां मालतीं याचते। तत्र साक्षात् निषेधः राज्ञः कोपाय भविष्यति। अतः प्रारब्धम् अयं तु मद्द्वारा गुप्तसंयोजनरूपः उपायः शिवः परि-णाममङ्गलकरः।

विशेषतस्तु बालत्वात्तयोर्विज्ञातभावयोः ।
तेन माधवमालत्योः कार्य्यः स्वमतिनिह्नवः ॥ (२२)

अपि च । अनुरागप्रवादस्तु वत्सयोः सार्वलौकिकः ।
श्रेयोऽप्यवाकमेवं हि प्रतार्य्यौ राजनन्दनौ ॥ (२३)

अपि च, बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्,
पराभ्यूहस्थानान्यपि लघुतराणि स्थगयति ।
जनं विद्वानेकः सकलमभिसन्धाय कपटै-
स्तटस्थः स्वानर्थान् घटयति, च मौनञ्च भजते ॥ (२४)

अथ । अणवि तुष्ठ अववादो, तेण तेण अमणोवआसेण भूरिवसुमन्दिरासण्णरायमग्गेण माहवो सञ्चारीअदि । (च)

(च) अथापि पृथग्गमनार्थेन तेन वचनोपन्यासेन, भूरिवसुमन्दिरासन्नराज-मार्गेण माधवः सञ्चार्यते ।

---

(२२) विशेषत इति । विशेषतस्तु विज्ञातभावयोर्विदिताभिप्राययोः तयोः मालतीमाधवयोर्बालत्वादज्ञत्वात् तेन अमात्येन भूरिवसुना स्वमतिनिह्नवः आत्म-ज्ञानगोपनं कार्य्यः करणीयः, तावपि यथा प्रकृतं न जानीतस्तथा कर्त्तव्यमित्यर्थः ।

(२३) अनुरागेति । वत्सयोरनुरागप्रवादस्तु पुत्रमिवजनस्यापनजनश्रुतिस्तु सार्वलौकिकः, सर्वलोकेषु विदितः जातः एवं अवाकमपि श्रेयः अभीष्टं हि यस्मात् राजनन्दनौ राजा नृपतिः नन्दनः नृपतेः नर्मसुहृत् च तौ प्रतार्य्यौ वञ्-चनीयौ । मालतीमाधवयोरन्योन्यानुरागेण गान्धर्वपरिणयः स्यात् : न मया कारि इति राज्ञः समक्षे यथा वक्तव्यमिति भावः ।

(२४) बहिरिति । एको विद्वान् तटस्थः उदासीन इव बहिर्लोके सर्वा-कारेण सर्वप्रकारेण प्रगुणरमणीयं प्रकृष्टगुणसौन्दर्य्यं व्यवहरन् कथयन् तनुतराणि अल्पान्यपि पराभ्यूहस्थानानि परतर्कस्थानानि स्थगयति निवारयति । तथा जनं सकलं कपटैर्व्याजात् अभिसन्धाय वञ्चयित्वा स्वान् अर्थान् प्रयोजनानि घटयति योजयति मौनञ्च भजते तूष्णीमास्ते ।

काम। कथितमेव मे मालतीधात्रेय्या लवङ्गिकया।

भूयोभूयः सविधनगरीरथ्यया पर्यटन्तं
दृष्ट्वा, दृष्ट्वा, भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था।
साक्षात्कामं नवमिव रतिर्मालतीमाधवं यत्
गाढोत्कण्ठालुलितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति ॥ (२५)

अव। वाढं, जदो ताए वि उक्कण्ठाविणोदणिमित्तं माहव-
ड़िच्छन्दअं आलिहिदं, तं लवङ्गिआए अज्ज मन्दारिआए
त्थे णिहिदं दाव (क)

काम। [विचिन्त्य।] सुविहितं लवङ्गिकया, यतो.
ाधवानुचरः कलहंसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां काम-
ते, इत्यनेन तीर्थेन घटेत तत्प्रतिच्छन्दकं उपोद्घातेन माध-
ान्तिकमुपेयादित्यभिप्रायः।

अव। अज्ज, माहवोवि कोदूहलमुप्पादिअ, मए पउत्तम-
अमहूसवं मअरंदुज्जाणं पभादे अणुप्पेसिदो, तहिं
तल मालदी गमिस्सदि, तदो अण्णोण्णदंसणं भोदुत्ति (ख)

(क) वाढं, यतस्तयाऽप्युत्कण्ठाविनोदनिमित्तं माधवप्रतिच्छन्दकमालि-
ातं तल्लवङ्गिकया अद्य मन्दारिकायाहस्ते निहितं तावत्। वाढं, अतितरा-
ुरला इत्यर्थः। प्रतिच्छन्दकं प्रतिकृतिम्।

(ख) अद्य माधवोऽपि कौतूहलमुत्पाद्य मया प्रवृत्तमदनमहोत्सवं मदनो-
ानं प्रभातेऽनुप्रेषितस्तत्र किल मालती गमिष्यति, ततोऽन्योन्यदर्शनं भवत्विति।

---

(२५) भूय इति। भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था प्रासादोपरिस्थगवाक्ष-
स्थितवर्तिनी मालती सविधनगरीरथ्यया सन्निकटस्थितनगरीमार्गेण पर्यटन्तं
व्रजन्तं माधवं नवं मनोहरं साक्षात् कामं कन्दर्पं रतिरिव भूयोभूयः अनीकं
नौधाऽ विवक्षितः। दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनः पुनरवलोक्य। यत् सा गाढोत्-
कण्ठालुलितलुलितैर्भृशोत्कण्ठाव्यथितैरङ्गैर्गात्रैस्ताम्यतीति व्यथत इति।

काम। साधु, वत्से,! साधु, अनेन भक्त्याभियोगेन स्मारयसि मे पूर्वशिष्यां सौदामिनीम्।

अव। भअवदि! सा सोदामिणी अहुणा, समासादिदअच्चरीअमन्तसिद्धिप्पहावा, सिरिपव्वदे कावालिअव्वदं धारेदि (छ)।

काम। कुतः पुनरियं वार्त्ता?

अव। अत्थि, एत्थ णअरे, महामसाणप्पदेसे, कराला चामुण्डा (ज)

काम। अस्ति, सा किल विविधजीवोपहारप्रियेति नागरिकाणां प्रवादः।

अव। तहिं क्खु, सिरिपव्वदादो आअदस्स, रत्तिंच-रिणो णादिदूरारण्णवासिणो साहअस्स, कुण्डधारिणो अघोर-घण्टणामधेअस्स, अन्तेवासिणी महाप्पभावा कवालकुण्डला णाम, अणुसञ्झं समाअच्छदि, तदो इअं पउत्ती (झ)

काम। सर्वं सौदामिन्यां सम्भाव्यते।

अव। अण्णं दाव एदिणा। भअवदि! एसोवि सह-अरो माहवस्स, बालमित्तो मअरंदो णाम, णंदणस्स बहिणिं

(छ) भगवति! सा सौदामिनी अधुना समासादिताश्चर्यमन्त्रसिद्धि-प्रभावा श्रीपर्वते कापालिकव्रतं धारयति।

(ज) अस्त्यत्र नगरे महाश्मशानप्रदेशे कराला नाम चामुण्डा।

(झ) तत्र खलु श्रीपर्वतादागतस्य रात्रिञ्चारिणो नातिदूरारण्यवासिनः साधकस्य, कुण्डधारिणोऽघोरघण्टनामधेयस्य, अन्तेवासिनी महाप्रभावा कपाल-कुण्डला नाम, अनुसन्ध्यं समागच्छति, ततः एषा प्रवृत्तिः। साधकस्य सिद्धि-कामस्य। कुण्डधारिणः कापालिकस्य। प्रवृत्तिर्वार्त्ता।

(ञ) अन्यं तावदेतेन। भगवति! एषोऽपि सहचरो माधवस्य, बाल-

मदयन्तिआं जइ समुव्वहदि, तंपि णाम माहवस्स दुदीअं पिअं किदं भोदि (अ)

काम। नियुक्तैव मया मत्प्रियसखी तत्र बुद्धरक्षिता।

अव। सुविहिदं भअवदीए किदम्।

काम। [विचिन्त्य।] तदुत्तिष्ठ, माधवप्रवृत्तिमुपलभ्य, मालतीमेव पश्याव:।

[इत्युभे उत्तिष्ठत:।]

काम। [विचिन्त्य।] अत्युदारप्रकृतिर्मालती, तन्निपुणं निसृष्टार्थदूतीकल्पस्तन्त्रयितव्य:। * सर्वथा।

शरज्ज्योत्स्ना कान्तं कुमुदमिव तं नन्दयतु सा,
सुजातं कल्याणीभवतु कृतकृत्य: स च युवा।
वरीयानन्योन्यप्रगुणनिर्माणनिपुणो,
विधातुर्व्यापार: फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ २६ ॥

[इति निष्क्रान्ते विष्कम्भक:] (२७)

मित्रं मकरन्दो नाम, नन्दनस्य भगिनीं मदयन्तिकां यदि समुद्वहति, तदपि नाम माधवस्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति।

* अत्युदारा अत्युदात्ता प्रकृति: यस्या: सा। नायकस्य नायिकायाश्च अभिप्रायं ज्ञात्वा स्वमत्या या कार्यं साधयति सा निसृष्टार्था दूती तस्या: कल्प: व्यापार: तन्त्रयितव्य: प्रस्तावनीय: इतिभाव:।

---

(२६) शरदिति। सा मालती शरज्ज्योत्स्ना शारदीया कौमुदी कान्तं रम्यं कुमुदमिव सुजातं शोभनजन्मानं तं माधवं नन्दयतु कल्याणीभवतु स च युवा माधव: कृतकृत्य: कल्याणीभवतु वरीयान् वरिष्ठ: अन्योन्यस्य प्रगुणगुण उत्कृष्टगुणसन्निर्माणनिपुणस्तद्रचनाकुशल: विधातु: स्रष्टुर्व्यापारश्च फलतु फलवान् भवतु मनोज्ञश्च भवतु।

(२७) विष्कम्भकलक्षणमाह दर्पणकार: वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शक:। संक्षिप्तार्थस्तु विष्कम्भ आदावङ्कस्य दर्शित इति।

[ततः प्रविशति गृहीतचित्रोपकरणः कलहंसः।]

कल। कहिं दाणिं तुलिदमअरद्धअकोदण्डावलेवविब्भमा-अक्खिप्पमाणदीहिअअमाअण्णं माहवं पेक्खिस्सं। [परि-क्रम्य।] परिस्सन्तोह्मि, ता इमस्सिं उज्जाणे मुहुत्तं विस्स-मिअ, मअरन्दसहअरं माहवं पेक्खिस्सं (८)

[इति प्रविश्योपविशति। ततः प्रविशति मकरन्दः]

मक। कथितमवलोकितया मदनोद्यानं गतो माधव इति, भवतु, तत्रैव गच्छामि। [परिक्रम्य दृष्ट्वा।] दिष्ट्या अयं वयस्य इत एवाभिवर्त्तते। [निरूप्य।] अस्य तु

गमनमलसं, शून्या दृष्टिः, शरीरमसौष्ठवम्,
श्वसितमधिकं, किं न्वेतत् स्यात्किमन्यदितोऽथवा।
भ्रमति भुवने कन्दर्पाज्ञा, विकारि च यौवनम्,
ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम्॥ (१८)

(८) कुत्रेदानीं तुलितमकरध्वजकोदण्डावलेपविभ्रमावक्षिप्यमालतीहृदयमाहात्म्यं माधवं प्रेक्षिष्ये। परिश्रान्तोऽस्मि तावदिहोद्याने मुहूर्त्तं विश्रम्य मकरन्दसह-चरं माधवं प्रेक्षिष्ये। उपकरणम् उपढौकनम्। तुलितः मकरध्वजस्य कामस्य कोदण्डावलेपः कोदण्डदर्पः येन एवंविधेन विभ्रमेण चरितेन तिरस्कृतं मालतीहृदयस्य माहात्म्यं माधुर्य्यं येन तम्।

(१८) गमनमिति। अलसं मन्दं मन्थरगमनम् इत्यर्थः। दृष्टिर्नेत्रं शून्या बाह्यपदार्थग्रहणाक्षमा शरीरमसौष्ठवं लावण्यसमुपेतमिति। अधिकं स्वाभाविकातिरिक्तं श्वसितं निश्वासः एतत्सर्वं किं नु स्यात्? अथवा इतोऽन्यस्मात् अन्यत् किम्। कामजमुत रोगजमिति संशय्य अथवेति संशयच्छेदमाह। नेदं रोगकृतं किन्तु कामकृतमेवेति। भुवने संसारे कन्दर्पाज्ञा भ्रमति सर्वं जनं आक्रामति। एतेनास्याः कामाज्ञाया अनिवार्य्यत्वं सूचितम्। यौवनञ्च विकारि, उन्मादकारि, एतदप्यत्र कारणमित्यर्थः। ललितमधुरा सुन्दरचिरास्ते ते ललिता

[ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।]

माधवः । (२८) [स्वगतं] ।

तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य
चेतः कथं कथमपि व्यपवर्त्तते मे ।
लज्जां विजित्य, विनयं विनिवार्य्य, धैर्य्य-
मुन्मथ्य, मन्मथविवेकमकाण्ड एव ॥ (३०)

आश्चर्य्यम् । यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्यभाव-
मानन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् ।
तत्सन्निधौ तदधुना हृदयं मदीय-
मङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ (३१)

मक । सखे ! माधव ! इत इतः ।

माध । [परिक्रम्य] । कथं, प्रियवयस्यो मम मकरन्दः ।

मक । [उपसृत्य ।] सखे ! ललाटन्तपस्तपति घर्मां-शुस्तदस्मिन् उद्याने मुहूर्त्तमुपविशावः ।

माध । यथा प्रियवयस्याय रोचते । [इत्युभावुपविशतः] ।

भावाः पदार्थाः चौरता धैर्यं चिपन्ति छिन्दन्ति । अत्र नर्मस्फोटाख्या कौशिकी वृत्तिः नर्मस्फोटो भावलेशैः सूचिताल्परसो मतः इति साहित्यदर्पणे ।

(२८) स्वगतलक्षणं यथा "यत्तु श्राव्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते ।"

(३०) तामिति । इन्दुसुन्दरमुखीं विधुमुखीं तां मालतीं सुचिरं बहुक्षण-पर्यन्तं विभाव्य निरूप्य अकाण्ड एव अकस्मादिव मे मम मन्मथविवेकं अल्पज्ञानं चेतश्चित्तं लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य्य धैर्य्यमुन्मथ्य कथं कथमप्यतिकष्टेन व्यपवर्त्तते निवर्त्तते । मालत्यां सम्बद्धं सत् मे चित्तं इतिभावः ।

(३१) यदिति । यन्मदीयं हृदयं विस्मयस्तिमितम् आश्चर्यस्तब्धम् अस्त-मितान्यभावं केवलं तदेकपरायणम् आनन्दमन्दं हर्षजडम् अमृतप्लवनादिव सुधारसादिव तत्सन्निधौ मालत्यन्तिके अभूत् तदानीं प्रियासमीपे अमृतवत्सुखी तन्मदीयं हृदयं अधुना अङ्गारचुम्बितमिव अङ्गारस्पृष्टमिव दह्यते इति शेषः ।

कल। [दृष्ट्वा।] कधं, मअरंदसहअरो इदं ज्जेव बालब-उलुज्जाणं अलंकरेदि माहवो, ता दंसेमि, मअणविअणाखिज्ज-माणमालदीलोअणसुहावहं अत्तणो से पडिच्छंदअं। अहवा मुहुत्तं विस्सामसोक्खं दाव अणुभोदु। (ठ)

मक। तदस्यैव तावत् उच्छ्वसितकुसुमकेसरकषायशीत-लामोदवासितोद्यानस्य * काञ्चनपादपस्याधस्तादुपविशावः।

(तथा कुरुतः।)

मक। वयस्य! माधव! अद्यैव तावत्सकलनगराङ्ग-नाजनप्रवर्त्तितमहोत्सवाभिराममदनोद्यानयात्राप्रतिनिवृत्तम-न्यादृशं भवन्तमवधारयामि, अपि नाम मनागवतीर्णोऽसि रतिरमणबाणगोचरम्?

[माधवो लज्जया अधोमुखस्तिष्ठति।]

मक। [विहस्य।] तत्किमवनतमुग्धमुखपुण्डरीकस्ति-ष्ठसि?

पश्य। (१२) अन्येषु जन्तुषु रजस्तमसावृतेषु,
विश्वस्य धातरि समः परमेश्वरे च।

(ठ) कथं मकरन्दसहचर इदमेव बालबकुलोद्यानमलङ्करोति माधव-स्तद्दर्शयामि मदनवेदनाखिद्यमानमालतीलोचनसुखावहम् आत्मनस्य प्रतिच्छन्द-कम्। अथवा मुहूर्त्तं विश्रामसौख्यं तावदनुभवतु।

* उच्छ्वसितानाम् उत्फुल्लानां कुसुमानां ये केसराः किञ्जल्काः तैः कषायः लोहितः शीतलश्च य आमोदः तेन वासितं सुरभीकृतं उद्यानं येन तस्य।

सर्वमङ्गलमयं, प्रायस रजकंः। अतएव व्यञ्जनानां क्लिश्यत् बाले। अधुना केवलं ज्ञ ममनुभवति।

(१२) अन्येष्विति। अन्येषु जन्तुषु प्राणिषु रजस्तमसा आवृतेषु आच्छादितेषु च विश्वस्य धातरि निर्माणकारके ब्रह्मणि परमेश्वरे महादेवे च रजस्तमसाहिते

सोऽयं प्रथितविभवः खलु चित्तजन्मा
मा लज्जया तव कथञ्चिदपह्नुतिर्भूत् ॥

माध । वयस्य ! किं न कथयामि श्रूयतां । गतोऽह-मवलोकिताजनितकौतुकः कामदेवायतनं, तत्र च इतस्ततः परिक्रम्यावलोक्य च परिश्रमादुल्लसितमदिरामोदमधुरपरि-मलाकृष्टसकलमिलदलिपटलसङ्कुलाकुलितवकुलमुकुलावली-मनोहराभरणरमणीयस्याङ्गनभुवो बालवकुलस्य आलवाल-परिसरे स्थितः । तत्र च यदृच्छया निरन्तरनिपतितानि कुसु-मानि आदाय विदग्धरचनामनोहरां स्रजमभिनिर्मातुमारब्ध-वानस्मि । अनन्तरञ्च सञ्चारिणीव देवस्य मकरकेतोर्जगद्विजय-वैजयन्तिका, निर्गत्य गर्भभवनादुज्ज्वलविदग्धसुन्दरनेपथ्यविर-चनाविभावितकुमारीभावा महानुभावप्रकृतिः अत्युदारपरि-जना कापि तत्र एव आगतवती ।

(११) सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा
सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

सान्यादिनये तु परमेश्वरस्य गुणत्रयसामान्यविशिष्टत्वेनैवमुक्तिरित्यर्थः । सुमः चविचलितः । परमेश्वरापेक्षया कामस्य हीनत्वेऽपि तत्तुल्यत्वकल्पना-दतिशयोक्तिः । सोऽयं प्रथितविभवः विख्यातमाहात्म्यः चित्तजन्मा मनोजः कामः खलु निश्चये । ते तव लज्जया कथञ्चित् कष्टेन अपह्नुतिर्माभूत् । लज्जां कृत्वा प्रश्नोत्तरदाने मा मौनावलम्बिना भवता भाव्यमिति भावः । वसन्ततिलक-मनुष्टुब्नीयमवीति प्रसिद्धम् ।

(११) सेति । हे सखे ! सा रामणीयकनिधिः सौन्दर्याकरस्य अधिदेवता आकारवत्याभरणमिति भावः । अथवा सौन्दर्यसारसमुदायानां लावण्य-शोभाकान्त्यादीनां निकेतनमाश्रयीभूता विधेयप्राधान्यात् नपुंसकत्वम् । तस्याः प्रभुत्वा विनतं निर्मितं इन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादि कारणं मदनस्य वेधा मदन एव रतिकारकः लावण्योपमादीनां स्रष्टा मदन एव भवति । एतत्र

तस्याः, सखे! नियतमिन्दुसुधामृणाल-
ज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः॥

अथ सा प्रणयिनीभिः अनुचरीभिः अविरलकुसुमसञ्चया-वनलतोन्मादोद्दर्दिनीभिः अभ्यर्थ्यमाना, तमेव बालवकुलपादपोद्देशमागतवती, तस्याश्च कस्मिंश्चिदपि महाभागधेयजन्मनि * बहुदिवसोपचीयमानमिव मन्मथव्यथाविकारमुपलक्षितवानस्मि। यतः तस्याः।

परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं, प्रवृत्तिः,
कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु।
कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मी-
मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः॥ (३४)

सा पुनः मम प्रथमदर्शनक्षणात्प्रभृति अमृतवर्त्तिरिव चक्षुषोः सातिशयानन्दमुत्पादयन्ती, अयस्कान्तमणिशलाकेव लोहधातुमन्तःकरणमाकृष्टवती, किं बहुना, *

(३५) सन्तापसन्ततिमहाव्यसनाय तस्या-
मासक्तमेतदनपेक्षितहेतु चेतः।

नीलोत्पलदलश्यामं ... एषा ... अत एकस्याः मालत्याः ... अनेकेषाम् इन्द्वादीनामेषामां सम्बन्धकथनात् ... तदेकम् ... परिवर्त्तते ... इति व्याख्यात।

* महाभाग्ययुक्ते पुरुषे।

(३४) परिमृदितेति। अङ्गं तस्याः शरीरं परिमर्दितमृणालीम्लानं निष्पी-डितमृणालवन्मलिनम्, परिवारस्य सखीजनस्य प्रार्थनाभिः प्रार्थनाबलात् क्रियासु कथं कथमपि प्रवृत्तिर्भवति इति शेषः। एवं तस्याः निष्कलङ्कस्य ... कलयति च ... अभिनवकरिदन्तच्छेद इव पाण्डुः कपोलस्तस्याः इत्यर्थः। निष्कलङ्कस्य कलङ्करहितस्य हिमांशोश्चन्द्रस्य लक्ष्मीं शोभां कलयति धत्ते इत्यर्थः। चन्द्रापेक्षयापि तस्याः मुखस्याधिकत्वम् सूचितम्।

(३५) सन्तापेति। सन्तापस्य सन्ततिः प्रवाहः सैव महाव्यसनं विपुल-

प्रायः शुभञ्च विदधात्यशुभञ्च जन्तोः,
सर्वङ्कषा भगवती भवितव्यतैव ॥

मक। वयस्य माधव! स्नेहश्च निमित्तसव्यपेक्ष इति विप्रतिषिद्धमेतत्।

पश्य। व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-
र्न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते।
विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकम्
द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ (३६)

ततस्ततः?

माध। ततश्च तत्र,
सभ्रूविलासमथ सोऽयमितीरयित्वा,
सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः।

विपद, तदर्थमेव एतत् सर्वा हृदय समित्यर्थः। अनपेक्षितहेतु कारणमनपेक्ष्यैव तस्या मामकमन्तरङ्गम्। तदवलम्बनेन नैव सुखं दृश्यते प्रत्युत केवलं सन्तापराशिर्वर्द्धते इत्यर्थः। अर्थान्तरं न्यस्यति, सर्वङ्कषा सर्वहरा भगवती भवितव्यतैव अवश्यम्भावि प्राक्तनकर्म प्रायो बाहुल्येन जन्तोः प्राणिनः शुभञ्च अशुभञ्च विदधाति करोति। जनानां सुखदुःखं अदृष्टस्यैव कारणत्वात् भवितव्यतामूलक मेवात्र दुःखमिति तात्पर्यार्थः।

(३६) व्यतिषजतीति। आन्तरः अन्तरगतः कोऽपि हेतुः पदार्थान् व्यतिषजति सम्बन्धयति। प्रीतयः प्रेमाणः बहिरुपाधीन् बाह्यहेतून् न संश्रयन्ते नावलम्बन्ते खलुनिश्चयार्थाम्। पदार्थान्तरमिलने अन्तर्गतो हेतुरेव तत्र कल्पान्तकल्पेन निश्चितः प्रीत्यादयस्तु बाह्यहेतूनां सौन्दर्यादीनां सवलम्बने नापि समर्था इत्यर्थः। पतङ्गोदये सूर्योदये पुण्डरीकं कमलमतिकोमलमपीत्यर्थः। विकसति स्फुटति, हिमरश्मौ हिमांशौ उद्गते उदिते चन्द्रकान्तो मणिविशेषः द्रवति गलति तीव्रातीव्रयोः सूर्येन्दुकरयोः सम्बन्धेन कमलपाषाणपदार्थयोः विकसनद्रवणयोः तादृशकार्य्यं प्रति आन्तरिकहेतुत्वमायातीत्यर्थः। अतः अत्र स्वाभाविक एव स्नेहः इति तात्पर्यम्।

अन्योन्यभावचतुरेण सखीजनेन,
मुक्तास्तदा स्मितसुधामधुराः कटाक्षाः॥ (१७)

मक। [स्वगतम्।] कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम

माध। अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमलललिततालिकातरलवलयावलीकम् उच्चस्तमत्तकलहंसविभ्रमाभिरामचरणमञ्जुरण-झणझणाय--मानमञ्जीरमञ्जुशिञ्जितानुविद्धमेखलाकलापकिङ्किणीरणत्कारमुखरं प्रतिनिवृत्त्य भर्तृदारिके! दिष्ट्या वर्द्धामहे, यदत्रैव कोऽपि कस्यापि तिष्ठतीति माम् अङ्गुलीदर्शनविलासेन आख्यातवत्यः।

मक। [स्वगतम्]। हन्त, महतः प्रागनुरागस्योद्भेदः।

कल। [आकर्ण्य]। कथं सरसरमणीयाणुबन्धिनी इत्थीयणकधा? (ड)

मक। ततस्ततः।

माध। अत्रान्तरे किमपि वाग्विभवातिवृत्त-
वैचित्र्यमुल्लसितविभ्रममुत्पलाक्ष्याः।
तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-
माचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत्॥ (१८)

---

(१७) वक्त्रं विकासीति। अन्योन्यभावचतुरेण परस्परानङ्गरसनिपुणेन तस्याः मालत्याः सखीजनेन कोऽयम् अयं वः यन्निमित्तं सखि! त्वं क्लिष्टासीत्यर्थः। इति वक्त्रं विकासं वक्त्रमभिमतं:। इति वचनं पूर्वोक्तवत्त्वा कर्णयित्वा, प्रत्यभिज्ञा अङ्कुलमङ्गलार्थं तथा च वर्णनार्थं कस्यचिन्मिथ पूर्वानुभूतमिव आमवलोक्य तदा तस्याः स्मितमेव सुधा तया मधुराः कटाक्षा अपाङ्गविक्षेपाः मुक्ताः क्षिप्ता इत्यर्थः।

(१८) अत्रान्तर इति। अत्रान्तरे तादृगवसरे कमलाक्ष्याः पङ्कजाक्ष्याः किमप्यवाच्यं वाग्विभवातिशयवैचित्र्यं वाक्प्रपञ्चातीतवैचित्र्यम् उल्लसितविभ्रमं विभ्रमहर्षितं भूरिसात्त्विकविकारं विविधसात्त्विकाङ्गवचनवसीतम् अपास्तधैर्यं

ततश्च। स्तिमितविकसितानामुल्लसद्भ्रूलतानाम्,
मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम्।
प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानाम्,
विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम्॥ (३९)

तैश्च। अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्पन्दमन्दै-
रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः।
हृदयमशरणं मे पक्ष्मलाक्ष्याः कटाक्षै-
रपहृतमपविद्धं पीतमुन्मूलितञ्च॥ (४०)

एवमहन्तु तस्याः सर्वाकारहृदयङ्गमायाः सम्भाव्यमानस्नेहरसेनाभिसन्धिना विधेयीकृतोऽपि पारिप्लवत्व मात्मनोऽपनिह्नोतुकामः, प्राक्प्रस्तुतस्य वकुलदाम्नो यथा कथञ्चिदवशेषं ग्रथितवानेव, ततो भिन्नवेत्रगर्भपाणिवर्षवरप्रायपुरुषपरिवारा, गजवधूमारुह्य, नगरगामिनं मार्गम् इन्दुवदना अलङ्कृतवती। तदा च।

धैर्यमास्थ अतएव विजयि अन्यैरजेयमित्यर्थः। तत् प्रसिद्धं मान्मथं मन्मथसम्बन्धि आचार्यकं गुरुत्वं कामजनितचेष्टितमित्यर्थः आविरासीत् प्रादुर्बभूव।

(३९) स्तिमितेति। स्तिमितविकसितानां निश्चलस्फुटानां उल्लसद्भ्रूलतानां विचलितभ्रुवां मसृणमुकुलितानां मदुस्निग्धमुकुलभावानां प्रान्तविस्तारभाजां विस्तृतापाङ्गदेशानां, प्रतिनयननिपाते नयननिपातं प्रति विलक्षणेऽव्ययीभावः। निमेषपतनकाले इत्यर्थः। किञ्चिदाकुञ्चितानां किञ्चिन्मुकुलितानाम् आलोकितानां नयनानां अहं विविधम् अनेकप्रकारं पात्रं भाजनमभूवम् जातः।

(४०) अलसेति। अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्पन्दा अतएव मन्दैः, आलस्यमापन्नैः, अधिकविकसदन्तः, अधिकं विकसत् अन्तर्येषां तैः विस्मयस्मेरतारैः विस्मययुक्ततारकैः तैश्च तैरिति विशेषणसमासः। पक्ष्मलाक्ष्याः निबिडपक्ष्मसमेतायाः कटाक्षैरपाङ्गैर्मे मम अशरणमसहायं हृदयम् अपहृतम् अपविद्धं परिक्षिप्तं पीतम् उन्मूलितञ्च ततोऽनुभूतमनीव जातम्।

यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं तत्
आवृत्तवृन्तशतपत्रनिभं वहन्त्या।
दिग्धोऽमृतेन च, विषेण च, पक्ष्मलाक्ष्या,
गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः॥ (४१)
ततः प्रभृति
परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः,
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान्।
विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो
विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापञ्च कुरुते॥ (४२)
अपि च। परिच्छेदव्यक्तिर्भवति न पुरःस्थेऽपि विषये,
भवत्यभ्यस्तेऽपि स्मरणमतथाभावविरसम्।
न सन्तापच्छेदो हिमसरसि वा चन्द्रमसि वा
मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति, च किमप्यालिखति च।(४३)

---

(४१) यान्त्येति। मुहुर्वारं वारं वलितकन्धरं वक्रितग्रीवं यथा स्यात् तथा पश्चाद्वर्तिनं मां द्रष्टुमित्यर्थः। यान्त्या गच्छन्त्या आवृत्तवृन्तशतपत्रनिभम् आवर्तितनालकमलसदृशं तत् सुन्दरम् आननं मुखं वहन्त्या पक्ष्मलाक्ष्या च सुनेत्रया अमृतेन दिग्धः लिप्तः विषेण च दिग्धो लिप्तः कटाक्षः मे मम हृदये गाढं निखात इव प्रोथित इव।

(४२) परिच्छेदेति। परिच्छेदातीतः इयत्तारहितः इयत्तया वक्तुमशक्य इत्यर्थः। सकलवचनानाम् अविषयः सकलवाक्पथातीत इत्यर्थः। तथा पुनर्जन्मनि परलोके अस्मिन् इह च काले यः अनुभवपथम् अनुभवज्ञानविषयत्वं न गतवान् इह परत्र च अनुभवितुमशक्य इत्यर्थः। विवेकस्य विवेचनायाः प्रध्वंसात् नाशात् उपचितमहामोहः, वर्धितमोहान्धकारः, अतएव गहनः भीषणः, तस्य च, विवेकनाशकत्वेन तमस्त्व सुतरां चितमित्यर्थः। कोऽपि अनिर्वचनीयः विकारः विरहजन्यवैकृतम् अन्तः अन्तःकरणं जडयति मोहयति, तापं कुरुते तापयति च। एतेन विरहस्यावस्थात्वमुक्तम्।

(४३) परिच्छेदेति। पुरःस्थेऽपि समीपवर्तिन्यपि विषये घटपटादौ

कल। दिट्ठं क्खु एसो कण्णवि अवहरिदो, अवि णाम मालदी जेव्व सा भवे ? (ङ)

मक। [स्वगतम्]। अहो ! अभिव्यक्तः, तत्किं निषेधयामि सुहृदम्।

अथवा। मामूमुहत् खलु भवन्तमनन्यजन्मा,
मा ते मलीमसविकारघना मतिर्भूत्।
इत्यादि नन्विह निरर्थकमेव यस्मात्
कामश्च जृम्भितगुणो, नवयौवनञ्च ॥ (४४)

(ङ) दृष्टं खल्वेष केनाप्यपहृतः, अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ?।

परिच्छेदव्यक्तिः इयत्ताङ्कुरणम् अयमेव घट इत्यादिकं न भवति। अभ्यस्तोऽपि पुनः पुनराहतोऽपि अतथाभावविरसम् अतथाभावेन अयथार्थत्वेन विरसं वैरस्यवत् अरम्यं भवति। विषयान्तरं अर्थान्तरमुद्युञ्जानोऽपि कृतिपदात् स्खलितोऽस्मीति भावः। सन्तापच्छेदो विरहव्यथाक्षयः हिमसरांसि शीतलसरोवरं न चन्द्रमहो वा हिमांशो वा न भवतीत्यर्थः। विशिखवलयस्य तादृक् सम्भावनाया-मपि तदकरणात् विरहजन्यसन्तापस्यातिशय्यं वर्त्तते। तथा मनः कर्त्तृ निश्चा-मूल्यं धैर्य्यरहितं सत् भ्रमति चञ्चलं भवतीत्यर्थः। किमपि आकाशकुसुमवत् वस्तु आलिखति रचयति च। एतेन मनसः सङ्कल्पाख्यावस्था उक्ता।

(४४) मेति। अनन्यजन्मा न अन्यस्मात् जन्म यस्य सः कन्दर्पः भवन्तं मा मूमुहत् खलु। मा मन्दयोगे अनुशायें शुक्। ते तव मतिः मलीमस-विकारघना मालिन्यनिविड़ा माभूत् न भवतु पूर्ववत् शुक्। ननु भोः! माधव इत्यर्थः। इत्यादि पूर्वोक्तं निषेधवाक्यम् इह त्वयि निरर्थकमेव। यस्मात् यतो हेतोः कामश्च जृम्भितगुणः प्रकटितसामर्थ्यः तवेति शेषः। नवयौवनञ्च जृम्भित-गुणं विकृतिपरिणामिनमित्यर्थः। पक्षे कामः जृम्भितगुणः आततज्यधनुर्गुणः, नवयौवनं जृम्भितगुणं प्रकाशितसद्धर्मम्। कामोद्रेके यूनामक्षोभत्वादिकं भवतीति प्रसिद्धम्।

[प्रकाशम्।] अपि वयस्येन विदिते तदन्वयनामनी?

माध। सखे! श्रूयतां, अथ तस्याः करेणुकारोहणसमय एव महतः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोषित् विलक्ष्य, बालबकुलकुसुमावचयक्रमिव मेदीयसी भूत्वा, प्रणम्य, कुसुमापीडव्याजेन मामेवमुक्तवती, महाभाग! सुश्लिष्टगुणतया रमणीय एव वः सुमनसां सन्निवेशः, कुतूहलिनी च नो भर्तृदारिका वर्तते, तस्यामभिनवो विचित्रः कुसुमेषुव्यापारस्तत्रभवतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य, फलतु निर्माणरमणीयता, विधातुः आसादयतु सरस एव भट्टदारिकायां कण्ठावलम्बनमहार्घताम् इति।

मकरन्दः। अहो! वैदग्ध्यम्।

माध। तया च मदनुयुक्तया समाख्यातमियममात्यभूरिवसोः प्रसूतिर्मालती नाम, अहञ्च प्रसादभूमिर्भर्तृदारिकायाः धात्रेयिका लवङ्गिका नामेति।

कल। [सहर्षम्।] किं णाम मालदीत्ति? दिट्ठिआ विअसिदं क्खु भअवदा देवेण कुसुमाउहेण, ता जिदं अम्हेहिं (क)

मक। अमात्यभूरिवसोरात्मजेत्यपर्य्याप्तिर्बहुमानस्य।

अपि च। मालती मालतीति मोदते भगवती कामन्दकी, तां च किल राजा नन्दनाय प्रार्थयते इति किंवदन्ती श्रूयते।

माध। तया चाहमभ्यर्थमानस्तां बकुलमालामात्मनः

(क) किं नाम मालतीति? दिष्ट्या विकसितं खलु भगवता देवेन कुसुमायुधेन, तज्जितमस्माभिः।

कण्ठादवतार्य्य दत्तवान् असौ पुनरभिनिविष्टया दृशा मालती-मुखावलोकनविहस्ततया * क्षिप्रमविरचितैकभागामेतामेव बहुमन्यमाना महानयं प्रसाद इति आकृत्य गृहीतवती, अनन्तरञ्च यात्राभङ्गप्रचलितस्य महतः पौरजनस्य सङ्कुलेन विघटितायां तस्यामागतोऽस्मि।

मक। वयस्य! मालत्या अपि स्नेहदर्शनात्सुश्लिष्टमेतत्, योऽपि हि कपोलपाण्डुतादिचिह्नसूचितः प्राक् प्रवृद्धस्तस्याः कामाभिष्वङ्गः, सोऽपि त्वन्निबन्धन इत्यभिव्यक्तमेवैतत्, एतत्तु न ज्ञायते, क्व दृष्टपूर्वस्तया वयस्य इति, न खलु तादृश्यो महाभागधेयाः कुमार्य्योऽन्यत्रासक्तमनसो भूत्वा अन्यत्र अनु-रागिण्यो भवन्ति। अपि च।

अन्योन्यमभिमतदृशां सखीनाम् तस्यास्त्वयि प्रागनुरागलिङ्गम्।
कस्यापि कोऽपीति निवेदितञ्च धात्रेयिकायाश्चतुरं वचश्च॥ (४५)

कल। [उपसृत्य।] एवं चित्रफलकं।

इति चित्रफलकं दर्शयति। उभौ पश्यतः।

मक। कलहंसक! केनैतन्माधवस्य प्रतिबिम्बमभिलिखि-तम्?

---

* विहस्ततया व्याकुलतया।

(४५) अन्योन्येति। हे वयस्य! अन्योन्यमभिमतदृशां अन्योन्यं अभिमते अभी-प्सिते दृशौ यासां परस्परदरविकसितानां सखीनां मालतीसहचरीणां तस्याः मालत्याश्च प्राक् प्रथमम् अनुरागचिह्नं सौहार्दचिह्नं कस्यापि जनस्य कोऽप्यनु-रागैकहेतुश्च इति धात्रेयिकायाश्चतुरं सुरसं श्लिष्टमिति यावत् वचश्च त्वयि निवे-दितम् विज्ञापितम्। अत्रानुरागधात्रीश्लिष्टवाक्यैः परस्परवाक्यार्थहेतुकत्वात् काव्यलिङ्गम् अलङ्कारः।

कल। जेव्व जेव्व दे हिअअं अवहरिदम् (थ)।

मक। अपि मालत्या ?

अथ इं।

माध। वयस्य मकरन्द ! प्रसन्नप्रायस्ते वितर्कः।

मक। कलहंसक ! कुतोऽस्याधिगमः ?

कल। मए दाव मन्दारिआए हत्थादो, तएवि लवङ्गि-आसआसादो (द)।

मक। अथ किमाह मन्दारिका माधवालेख्यप्रयोजनं मालत्याः ?

कल। उक्कण्ठाविणोदोत्ति (ध)

मक। वयस्य माधव ! सर्वथा समाश्वसिहि।

या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजन्मा,
तस्या भवानपि मनोरथबन्धबन्धुः।
तत्सङ्गमं प्रति सखे ! न हि संशयोऽस्ति,
यस्मिन् विधिश्च मदनश्च कृताभियोगः॥ (४६)

(थ) येनैवास्य हृदयमपहृतम्।
(द) मया तावन्मन्दारिकाया हस्तात्तयापि लवङ्गिकासकाशात्।
(ध) उत्कण्ठाविनोद इति।

---

(४६) येति। सुकुमाराकारा भवतो नयनयोर्द्वयोः कौमुदी तद्वदाह्ला-दजनिका या भवतीत्यर्थः। तस्याः मालत्याः सुजन्मा शोभनजन्मा भवानपि मनोरथबन्धबन्धुः अभिलाषनिबन्धनाय प्रियः नयनकौमुदीस्वरूप इत्यर्थः। हे सखे ! माधव ! तत्सङ्गमं प्रति मालतीमिलनं प्रति नहि संशयः सन्देहोऽस्ति। उभयो-राकारेङ्गितादिभिर्मनोहारस्य उद्घाटितत्वादिति भावः। यस्मिन् सङ्गमे विधिः स्रष्टा च मदनः कामश्च कृताभियोगः कृतपरिश्रमः भवतीत्यर्थः। विधिमदनावेव युवयोर्मिलनं घटयिष्यत इत्यर्थः।

दृष्टस्वरूपा च भवतो विकारहेतुः तदत्रैव लिख्यतां मालती।

माध। यदभिरुचितं वयस्याय, तदुपनय चित्रफलकं चित्रवर्त्तिकाञ्च। [मकरन्द उपनयति]।

माध। [लिखन्]। सखे मकरन्द!

वारंवारं तिरयति दृशोरुद्गमं बाष्पपूर-
स्तत्सङ्कल्पोपहितजडिम स्तम्भमभ्येति गात्रम्।
सद्यः स्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः,
पाणिर्लेखाविधिषु नितरां वर्त्तते, किङ्करोमि॥ (४७)

तथापि व्यवसितोऽस्मि। [चिरादभिलिख्य प्रदर्शयति]।

मक। [विलोक्य]। उपपन्नस्तावदत्र भवतोऽभिष्वङ्गः। [सकौतुकम्]। कथमचिरेणैव निर्माय लिखितः श्लोकः। [वाचयति]।

---

(४७) वारंवारमिति। बाष्पपूरः अश्रुप्रवाहः वारंवारं अभीक्ष्णं आभीक्ष्ण्ये द्विरुक्तिः। दृशोर्नयनयोः उद्गमं प्रचारं तिरयति आच्छादयति। तिरस्करोतीति वक्तव्ये टिकोपि सिद्धम्। तत्सङ्कल्पोपहितजडिम तस्या मालत्याः सङ्कल्पेन निरन्तरध्यानेन उपहितः जनितः जडिमा कार्य्याक्षमत्वरूपः यस्य तत् गात्रं देहः स्तम्भं अचलत्वं अभ्येति प्राप्नोति तथा सद्यस्तत्क्षणात् स्विद्यन् सञ्जातस्वेदः अविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः अविरतमुत्कम्पो यस्य सः, अतएव लोलाङ्गुलीकः लोलाश्चञ्चला अङ्गुल्यो यस्य स अङ्गुलीकः। ततः समानाधिकरणसमासः। अयं मदीयः पाणिः करः लेखाविधिषु चित्रव्यापारेषु नितरामतिशयेन तिकव्याधेध्यादिनाम् प्रसरः। वर्त्तते तिष्ठति किन्तु न लिखति किं करोमि उपायान्तराभावात् कार्य्याक्षमत्वं ज्ञातवे। अत्र माधवस्य कम्पस्वेदरूपा सात्त्विकी अवस्था व्यक्ता।

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः,
प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये।
मम तु यदियं याता लोके विलोचनचन्द्रिका,
नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः॥ (४८)

[प्रविश्य सत्वरं मन्दारिका]। कलहंसअ! पदाणुसारेण उपलद्धोसि। [माधवमकरन्दौ दृष्ट्वा सलज्जम्]। कधं, तेवि महाणुभावा इध जेव्व? (न)।

[उपसृत्य प्रणमति।]

उभौ। मन्दारिके! इहास्यताम्।

मन्दा। [उपविश्य।] कलहंसअ! उवणेहि मे चित्त-फलअं।

कल। [गृहीत्वा।] गेह्न एदम्।

(न) कलहंसक! पदानुसारेण उपलब्धोऽसि। कथं तावपि महानुभावौ अत्रैव?

---

(४८) जगतीति। जयिनः उत्कृष्टाः प्रकृतिमधुराः स्वभावसुन्दरास्ते ते प्रसिद्धाः नवेन्दुकलादयः बालसुधांशुकौमुदीप्रभृतयः भावाः पदार्थाः अन्ये तद्-भिन्नाश्च जगति सन्ति, ये भावा मनो हृदयं मदयन्ति आह्लादयन्ति। चन्द्रादी-नामाह्लादजनकत्वे कथं मालत्यां तवानुराग इत्याशङ्कायाह ममेति। किन्तु लोके भुवने इयं विलोचनचन्द्रिका नेत्रकौमुदी यत् मम नयनविषयं दृग्गोचरत्वं याता प्राप्ता जन्मनि मदीये। एकः अद्वितीयः स एव तद्दर्शनरूप उत्सवः महोत्सवः अभवदिति शेषः। चन्द्रादीनां सुखाह्लादजनकत्वे तदपेक्षया मालत्याः सर्वाति-शायित्वं सूचितम्। चन्द्रादीनान्तु जीवनस्य सुखं तेन मालती एव एका जीवनादपि प्राणादपि गुर्वीति भावः।

मन्दा। [विलोक्य]। कलहंसअ ! केण उण, किंणिमित्तं वा, एत्थ मालदी आलिहिदा ?। (प)

कल। जो जेव णिमित्तेण मालदीए (फ)।

मन्दा। [सहर्षं]। दिट्ठिआ दंसिदफलं दाणिं विण्णाणं पआवइणो (ब)।

मक। मन्दारिके ! यदेव वस्तुनि एष ते वल्लभः कथयति, अपि तथा तत् ?

मन्दा। महाभाअ ! अध इम्।

मक। क्व पुनर्मालती माधवं प्राग् दृष्टवती ?

मन्दा। लवङ्गिआ भणादि, वादाअणगदेत्ति।

मक। वयस्य ! ननु अमात्यभवनासन्नरथ्ययैव बहुशः सञ्चरावहे, तदुपपन्नमेतत्।

मन्दा। अणुमण्णन्तु मं महाणुभावा, जाव एदं भअवदो देवस्स मअणस्स सुचरिदं पिअसहीए लवङ्गिआए णिवेदेमि (भ)

मक। प्राप्तावसरमेतद्भवत्याः।

[मन्दारिका चित्रफलकं गृहीत्वा निष्क्रान्ता]।

मक। वयस्य ! खरतरकिरणोऽयं भगवान् सहस्रदीधितिः अलङ्करोति मध्यमह्नः, तदेहि संस्त्यायमेव * गच्छावः।

[इत्युत्थाय परिक्रामतः]।

(प) कलहंसक ! केन पुनः किं निमित्तं वा अत्र मालती आलिखिता।

(फ) यः येन निमित्तेन मालत्या।

(ब) दिष्ट्या दर्शितफलमिदानीं विज्ञानं प्रजापतेः। विज्ञानं शिल्पनिर्माणकौशलम्।

(भ) अनुमन्यतां मां महानुभावाः, यावदिदं भगवतो देवस्य मदनस्य सुचरितं प्रियसख्या लवङ्गिकाया निवेदयामि।

* संस्त्यायं गृहम्।

माध । एवं हि मन्ये ।

घर्माम्भोविसरविसर्पणैरिदानीम्
मुग्धाक्ष्याः परिजनचारसुन्दरीणाम् ।
तस्याभिर्विरचितविचित्रपत्रलेखा-
वैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ (४९)

अपि च । उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोश-
प्रश्च्योतद्घनमकरन्दगन्धबन्धो ! ।
तामीषत्प्रचलविलोचनां नताङ्गी-
मालिङ्गन् पवन ! मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ (५०)

मक । अभिहन्ति, हन्त कथमेव माधवम्
सुकुमारकायमनवग्रहः स्मरः ।

---

(४९) घर्मेति । इदानीं मध्याह्ने । घर्माम्भोविसरविसर्पणैः घर्माम्भसां स्वेदजलानां विसरः धारा, तस्य विसर्पणैर्नियतप्रसारणैः मुग्धाक्ष्याः नायिकायाः परिजनचारसुन्दरीणां परिजनबालिकानां कपोलकुङ्कुमानि गण्डस्थलकुङ्कुमलेपनानि (कर्मपदं) तत् प्रसिद्धं प्रातः प्रभातसमये विरचितविचित्रपत्रलेखावै [illegible] रचितकल्पितपत्राकारकपोलभूषणसौन्दर्यं जहति त्यजन्ति । प्रातःकालापेक्षयापि मध्याह्ने स्वकपोलकुङ्कुमानां स्थानभ्रष्टत्वमाधिक्यमुत्प्रेक्षितम् । पार्श्वस्थादीनां यथास्थानभूषणकुङ्कुमादिलेपनं मध्याह्ने च सुकुमारतया तस्य निःसहत्वम् वर्णितम् ।

(५०) उन्मीलदिति । उन्मीलन्ति ईषद्विकसितानि मुकुलानि यस्य स करालो भीषणः कुन्दकोशः, विरहात् अवस्थदुःखत्वाच्च भीषणत्वमित्यर्थः । तस्मात् प्रश्च्योतन् गलन् यो घनः निविडः मकरन्दः कुसुमरसः तस्य यो गन्धः परिमलः तस्य बन्धुः सहचरः तत् सम्बुद्धिः । हे तादृश ! पवन ! वायो ! ईषत्प्रचलविलोचनां दरविकम्पितदृष्टिं विरहकाले पवनस्य भीषणव्यापारवत्तया समन्ततश्चलितलोचनां नताङ्गीं तां मालतीं आलिङ्गन् स्निह्यन् मम अङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं स्पृश, मालती तावत्कालिङ्गनजन्यसौभाग्यातिशयेन पवनस्य महत्त्वमेवेऽपि तादृशसौरभ्यलाभप्रदानादिति भावः ।

अचिरेण वैकृतविवर्त्तदारुणः,
कलभं कठोर इव कूटपाकलः ॥ (५१)

तदेषा भगवती कामन्दकी नः शरणम् ॥

माध। [स्वगतम्।] आश्चर्य्यम् !

पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चात्
अन्तर्बहिः परित एव विवर्त्तमानाम्।
उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं वहन्ती-
मासक्ततिर्य्यगपवर्त्तितदृष्टि वक्त्रम् ॥ (५२)

[प्रकाशं।] वयस्य ! मम हि सम्प्रति,

प्रसरति परिमाथी कोऽप्ययं देहदाह-
स्तिरयति करणानां ग्राहकत्वं प्रमोहः।
रणरणकविवृद्धिं बिभ्रदावर्त्ति गात्रम्,
ज्वलति हृदयमन्तस्ताम्यतत्वञ्च धत्ते ॥ (५३)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

इति बकुलवीथी नाम प्रथमोऽङ्कः।

---

(५१) अभिहन्तीति। अनवग्रहः प्रतिबन्धशून्य एषः स्मरः कामः सुकुमारकायं सुकोमलाङ्गं माधवं वैकृतविवर्त्तदारुणः विकारान्यथाभावकठिनः कठोरः चिकित्साऽसाध्यः कूटपाकलः करिवातज्वरः कलभं करिशावकमिव अचिरेण झटिति कथमभिहन्ति प्रहरति व्यथयतीत्यर्थः। इवेति यदि स इव स इति निदर्शना साच दुर्ज्ञयकरकलैकभङ्गारूपकैश्च सङ्कीर्य्यते इत्यनयोः सङ्करः।

(५२) पश्यामीति। उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं उद्बुद्धं विकसितं मुग्धं कान्तं यत् सुवर्णपद्मं तन्निभं तत्सदृशं आसक्ततिर्य्यगपवर्त्तितदृष्टि आसक्ता मयि अनुरक्ता तिर्य्यगपवर्त्तिता तिर्य्यक्कुञ्चिता दृष्टिर्यत्र तत् वक्त्रं मुखं वहन्तीं, तथा अन्तर्बहिः अभ्यन्तरे बाह्येऽपि च परितश्चतुर्दिक्षु विवर्त्तमानां गमनवदपवारिवीं तामिव मालतीमिव इतः इतः पुरतश्च पश्यामि अवलोकयामि।

(५३) प्रसरतीति। परिमाथी पीडकः कोऽप्य अनिर्वचनीयोऽयं देहदाहः

द्वितीयोऽङ्कः ।

—:•—

ततः प्रविशतश्चेट्यौ ।

एका । हला ! अक्कोटमालापरिसरे अवलोइदादुदीआ तुमं किं मन्तअन्ती आसि ? (क)

द्वितीया । सहि ! तेण किल माहवप्पिअवअस्सेण मअरन्देण मअणुज्जाणवुत्तन्तो भअवदीए णिवेदिदो (ख) ।

प्रथमा । तदो किं ?

द्विती । तदो भट्टिदारिअं दट्ठुकामाए भअवदीए पउत्तिणिमित्तं अवलोइदा अणुप्पेसिदा । मए वि ताए कधिदं, जधा लवङ्गिआदुदीआ विवित्ते भट्टिदारिआ वट्टदि त्ति (ग) ।

(क) हला ! अक्कोटमालापरिसरे अवलोकिताद्वितीया त्वं किं मन्त्रयन्ती आसीः ।

(ख) सखि ! तेन किल माधवप्रियवयस्येन मकरन्देन सकल एव मदनोद्यानवृत्तान्तो भगवत्यै निवेदितः ।

(ग) ततो, भर्तृदारिकां द्रष्टुकामया भगवत्या प्रवृत्तिनिमित्तं अवलोकिता अनुप्रेषिता, मयापि तस्यै कथितं, यथा लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते भर्तृदारिका वर्त्तते ।

शरीरसन्तापः प्रसरति समन्ताद्वर्त्तते । प्रमोहः अज्ञानं करणानामिन्द्रियाणां प्राकृतम् [illegible] तिरयति आच्छादयति । आवर्त्ति विवर्त्तमानं गात्रं स्व-रूपविकृतिं मन्दमृदुत्वं विभ्रत् दधानं अथवा स्वरूपविकृतिं कामविकृतिं बिभ्रत् भवति, अनाहतं अन्तःकरणं तन्मयत्वं मालतीस्वरूपत्वं यदि आश्रयते । अत्र तापमोहमांसलतादयो अवस्था उक्ता ।

प्रथ। हला ! लवङ्गिआ क्खु केसरकुसुमाइं अवचिणोमित्ति, मअणुज्जाणादो जेव्व आगदा ता किं सम्पदं सम्पत्ता ? (घ)

द्विती। अध इं, तं क्खु पराबट्टन्तीं जेव्व हत्थे गेह्निअ, पडिसिद्धपरिअणा, भट्टिदारिआ उवरिअलिन्दअं समारूढ़ा (ङ)।

प्रथ। णूणं तस्स महाणुभावस्स सङ्कधाए अत्ताणं विणोदेदि (च)।

द्विती। [निश्वस्य।] कुदो से आसासो ! एदिणा अज्ज सविसेसदंसणेण अदिभूमिं क्खु ताए अहिणिवेसो गमिस्सदि। अवरञ्च, णन्दणस्स कारणादो महाराओ भट्टिदारिअं पत्थअन्तो अमच्चेण विमत्तो (छ)।

प्रथ। किंत्ति ?

द्विती। पहवदि णिअस्स कण्णआजणस्स महाराओत्ति। ता जादं आमरणं क्खु हिअअसल्लं मालदीए माहवाणुराओत्ति तक्केमि (ज)।

(घ) हला ! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमान्यवचिनोमीति, मदनोद्याना-देव आगता तत् किं साम्प्रतं संप्राप्ता।

(ङ) अथ किं, तां खलु परापतन्तीमिव हस्ते गृहीत्वा, प्रतिषिद्धपरिजना, भर्तृदारिका उपर्य्यलिन्दं समारूढ़ा।

(च) नूनं तस्य महानुभावस्य संकथया आत्मानं विनोदयति।

(छ) कुतस्तस्या आश्वासः। एतेनाद्य सविशेषदर्शनेनातिभूमिं खलु तस्या अभिनिवेशो गमिष्यति। अन्यच्च, नन्दनस्य कारणान्महाराजो भर्तृदारिकां प्रार्थयमानोऽमात्येन विप्रमः। अतिभूमिं उत्कर्षम्। अभिनिवेश आसक्तिः।

(ज) प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति। तज्जातमामरणं खलु हृदयशल्यं मालत्या माधवानुराग इति तर्कयामि।

प्रथ। अवि णाम, भअवदी किंपि एत्थ भअवदीत्तणं दंसइस्सदि। (झ)

द्विती। अइ असम्बद्धमणोरहे! एहि, गच्छह्म। (ञ)

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते। प्रवेशकः।] (ट)

[ततः प्रविशत्युपविष्टा सोत्कण्ठा मालती लवङ्गिका च।]

मालती। हुं सहि! तदो, तदो।

लवङ्गिका। तदो तेण महाणुभाएण उवणीदा मे इअं बउलमाला (ठ)। [इति मालामर्पयति]।

माल। [गृहीत्वा, सहर्षं निर्वर्ण्य।] सहि! एक्कपास-विसम पडिबद्धा क्खु इअं विरअणा (ड)।

लव। एत्थ दाव अरमणीअत्तणे तुमं ज्जेव अवरज्झसि (ढ)

माल। कधं विअ?

लव। जेण सो सुहो दुब्बा-सामलङ्गो तधा विहत्थी-किदो (ण)।

माल। पिअसहि लवङ्गिए! सव्वधा आसासणसी-लासि (त)।

(झ) अपि नाम भगवती किमप्यत्र भगवतीत्वं दर्शयिष्यति। भगवतीत्वं ज्ञानादिवैभवम्।

(ञ) अयि असम्बद्धमनोरथे! एहि गच्छाव।

(ट) प्रवेशकोऽनुदात्तोक्त्या नीचपात्रप्रयोजितः। अङ्कद्वयान्तर्विज्ञेयः शेषं विष्कम्भके यथा।

(ठ) ततस्तेन महानुभावेनोपनीता मे एषा बकुलमाला।

(ड) सखि! एकपार्श्वविषमप्रतिबद्धा खल्वियं विरचना। प्रतिबद्धा घटिता।

(ढ) अत्र तावदरमणीयत्वे त्वमेवापराध्यसि।

(ण) येन स सुभगदूर्वाश्यामलाङ्गस्तथा विहस्तीकृतः। विहस्तो व्याकुलः।

(त) प्रियसखि लवङ्गिके। सर्वथा आश्वासनशीलासि।

लव। सहि! का एत्थ आसासणसीलदा? णं भणामि, सोवि पिअसहीए मन्द-मारुदुव्वेल्लन्त-प्फुल्ल-पुण्डरीअ-विब्भमेहिं पढमावद्ध-बउलावली-विरअणावट्टम-संजमिद-बलामोडि-वित्थरन्तेहिं लोअणेहिं, विजिम्भमाण-विम्हअ-त्थिमिद-दीह-पेरन्त-परिवत्तणा-विलास-तरङ्गिद-भ्रूलदा-विडम्बिदाणङ्ग-सारङ्ग-विब्भम-विअड्ढं अवलोअअन्तो पच्चक्खीकिदो ज्जेव्व (थ)।

माल। [लवङ्गिकां परिष्वज्य]। अम्मो पिअसहि! किं तस्स दाव महाणुभावस्स साहाविआ ज्जेव्व मुहुत्तसण्णिधाइणो जणस्स विप्पलम्भहेतुआ विलासा, आदु जहा पिअसही संभावेदि? (द)

लव। [विहस्य सासूयमिव]। तुमम्वि सहावेण ज्जेव्व तस्सिं अवसरे असङ्कीटम् णच्चिदासि (ध)।

(थ) सखि! कात्र आश्वासनशीलता? ननु भणामि, सोऽपि प्रियसख्या मन्दमारुतोद्वेल्लत्प्रफुल्लपुण्डरीकविभ्रमाभ्यां प्रथमावद्धबकुलावलीविरचनापट्टसंयमितबलामोटिविस्तृताभ्यां लोचनाभ्यां विजृम्भमाणविस्मयस्तिमितदीर्घपर्यन्तपरिवर्त्तनाविलासतरङ्गितभ्रूलताविडम्बितानङ्गशारङ्गविभ्रमविदग्धम् अवलोकयन् प्रत्यक्षीकृत एव। उद्वेल्लत् कम्पमानम्। विभ्रमं सादृश्यं शालिनौ। माधवस्य पुण्डरीकसाधनत्वात्। बलामोटा बलात्कारेण विस्तृताभ्यां विस्तारं गच्छद्भ्याम्। विजृम्भमाणः वर्द्धमानः। स्तिमितः स्निग्धः। दीर्घपर्यन्तम् अतिदीर्घम्। परिवर्त्तना पुनः पुनर्गमनं तत्र विलासः विशिष्टदृष्टिव्यापारः तेन तरङ्गितया चालितया भ्रूलतया विडम्बितः समीकृतः अनङ्गशारङ्गविभ्रमः कन्दर्पधनुर्विलासः ततः विदग्धम् इति क्रियाविशेषणम्।

(द) अयि प्रियसखि! किं तस्य तावन्महानुभावस्य स्वाभाविका एव मुहूर्त्तसन्निधायिनो जनस्य विप्रलम्भहेतुका विलासाः, आहोस्वित् यथा प्रियसखी सम्भावयति?

*(ध) त्वमपि स्वभावेनैव तस्मिन्नवसरेऽसङ्कीर्णं नर्त्तितासि।

माल। [सोत्कण्ठं]। हुं, तदो, तदो।

लव। तदो पडिणिउत्तमात्त-जत्ताऊसव-कुदूहलेण पवत्तिदे तस्सिं जणे, मन्दारिआए घरं उवगदम्हि, ताए क्खु चित्तफलअं पभादे हत्थीकिदं आसि (न)।

माल। किंणिमित्तं?

लव। तं क्खु माहवाणुचरो, कलहंसओ णाम कामेदि, सा तस्स दंसइस्सदि त्ति, तदो पिअणिवेदिआ मे मन्दारिआ संवुत्ता (प)।

माल। [स्वगतं]। णूणं तेणावि कलहंसएण तं पडिच्छन्दअं अत्तणो णाहस्स दंसिदं हुविस्सदि। [प्रकाशं]। सहि! किंदाणिं दे पिअं (फ)।

लव। एदं, क्खु, मन्दाविदस्स सन्तावआरिणो दुल्लह-मणोरहाआस-दुक्खाआम दज्झन्त-चित्तस्स एक्कमेत्त-णिव्वावअं दे पडिच्छन्दअं (ब)। [इति चित्रं दर्शयति]।

माल। [सहर्षं सोत्कम्पं चित्रं निर्वर्ण्य]। अहो! ...णं

(न) ततः प्रतिनिवृत्तमात्रयात्रोत्सवकुतूहलेन प्रवृत्ते तस्मिन् जने, मन्दारिकाया गृहमुपगतास्मि, तस्याः खलु चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतमासीत्। हस्तीकृतं स्वीकृतमित्यर्थः।

(प) तां खलु माधवानुचरः कलहंसको नाम कामयते, सा तस्य दर्शयिष्यतीति, ततो मे प्रियनिवेदिका मन्दारिका संवृत्ता।

(फ) नूनं तेनापि कलहंसकेन तत्प्रतिच्छन्दकमात्मनो नाथस्य दर्शितं भविष्यति। सखि! किमिदानीं ते प्रियम्।

(ब) एतत्, खलु सन्तापितस्य सन्तापकारिणो दुर्लभमनोरथायासदुःखसहाया-सहमानचित्तस्य एकमात्रनिर्वापकं तव प्रतिच्छन्दकम्।

वि मे हिअअस्स अणासङ्गो, जेण एव्वं पि आसासअं विप्पल-म्भंति संभावेमि। कधं अवरद्धम्हि ? (भ)।

[इति बाष्पयति ।]

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः [इत्यादि पूर्वोक्तं पठित्वा सानन्दं]। महाभाअ! सरिसी क्खु दे णिम्माणस्स विरअणामधुरदा, दंसणं उण तक्कालमणोहरं परिणामदीह-सन्दावदारुणम्। धण्णाओ क्खु ताओ कण्णआओ जाओ तुमं ण पेक्खन्ति, पेक्खिअ वा अत्तणो हिअअस्स पहवन्ति।

[इति रोदिति ।] (म)

लव। सहि! किं एव्वं पि दे णत्थि आसासो ? (य)।

माल। सहि! कधं ?

लव। जस्स कारणादो, उक्खण्डिअबन्धणं विअ, कङ्केल्लिपल्लवं, किलम्मन्त-णोमालिआ-कुसुम-णिस्सहा परिक्खिज्जसि, सोवि आणाविदो भअवदा मम्महेण सन्दावस्स, दूसहत्तणं त्ति (र)।

(भ) अहो! इदानीमपि मे हृदयस्य अनासङ्गः, येनैवमपि आश्वासनं विप्रलम्भ इति सम्भावयामि। कथमपराद्धास्मि ?।

(म) महाभाग! सदृशी खलु ते निर्माणस्य विरचनामधुरता, दर्शनं पुनस्तत्कालमनोहरं परिणामदीर्घसन्तापदारुणम्। धन्याः खलु ताः कन्यका यास्त्वां न प्रेक्षन्ते प्रेक्ष्य वा आत्मनो हृदयस्य प्रभवन्ति।

(य) सखि! किमेवमपि ते नास्ति आश्वासः ?

(र) यस्य कारणादुत्खण्डितबन्धनमिव कङ्केल्लिपल्लवं क्लाम्यन्नवमालिका-कुसुमनिःसहा परिक्षीयसे, सोऽपि ज्ञापितो भगवता मन्मथेन सन्तापस्य दुःसहत्वमिति। उत्खण्डितम् छिन्नम्। कङ्केल्लिः अशोकः। निःसहा अक्षमा।

माल। कुसलं दाणिं तस्स महाणुभावस्स भोदु, मम उण दुल्लहो आस्सासो। [सास्रं]। विसेसदो अज्ज पिअसहि! (क)।

[संस्कृतमाश्रित्य।]

(१) मनोरागस्तीव्रं विषमिव विसर्पत्यविरतम्,
प्रमाथी निर्धूमं ज्वलति विधुतः पावक इव।
हिनस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो
न मां त्रातुं तातः प्रभवति, न चाम्बा, न भवती॥

लव। एवं ण्णेदं, पच्चक्खमोक्खदारुणो परोक्ख-दुक्ख-दूसहायास-कारिणो मअणसमागमा होन्ति। अवि अ, जस्स वादाअणन्तर मुहुत्त-मेत्त-दंसणेण, सविसेस-ममिद हुद-वहा-अन्न पुण्णिमा-चन्दोदआ, णिक्करुण-काम व्वावार-संसइद-जीविदा दे सरीराबत्था, तस्स ज्जेव्व संपत्तसविसेसदंसणा अज्ज सन्तप्पसि त्ति किं एत्थ भणिदव्वं। ता, पिअसहि! सलाह-

(क) कुशलमिदानीं तस्य महानुभावस्य भवतु, मम पुनर्दुर्लभ आश्वासः। विशेषतोऽद्य प्रियसखि!।

(१) मन इति। प्रमाथी व्यथकः मनोरागः माधवं प्रत्यभिलाषः तीव्रमुत्कटं विषमिव अविरतं निरन्तरं विसर्पति प्रसरति। तथा विधुतः सन्धुक्षितः पावकः वह्निरिव निर्धूमं धूमरहितं यथा तथा ज्वलति, गरीयान् दुश्चिकित्स्यो ज्वर इव प्रत्यङ्गं प्रत्यवयवं हिनस्ति। इतः कारणात् इतोऽत्र तातः अम्बा माता भवती च मां त्रातुं न प्रभवति न शक्नोति।

पिअं दुल्लह-मणोरहफलं जीअलोअस्स, गुरुआणुराअसरिसं महाणुभाअ-वल्लह-समाअमोत्ति, एत्तिअं जाणीमो (व)।

माल। सहि! दइद-मालदी-जीविदे! साहसोवण्णा-सिणि! अवेहि। [साम्रं]। अहवा, अहं जेव्व वारंवारं पलो-अअन्ती, दुक्खावत्थाविद-धीरत्तणा-वहुत्तणेण अत्तणो हिअएण, दूर विजिम्भमाण दुव्विणअ-बहुई, एत्थ अवरज्झामि, तधावि पिअसहि! (श)।

[पुन: संस्कृतमाश्रित्य।]

ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रावखण्डकला: शशी,
दहतु मदन:, किंवा मृत्यो: परेण विधास्यति।
मम तु दयित: श्लाघ्यस्तातो जनन्यमलान्वया,
कुलममलिनं नत्वेवायं जनो, न च जीवितम्॥ (२)

(व) एवमेव सत्यमसौख्यदायिन: परोक्षदु:खदु:सहायामवस्थायां स्वजन-समागमा भवन्ति। अपिच मम वातायनान्तरमुहूर्त्तमात्रदर्शनेन सविशेषसमवगत-महानुभावपूर्णिमाचन्द्रोदया निष्कलकलालापसंप्राप्तजीविता ते शरीरा-वस्था, तस्यैव सम्यग्विशेषदर्शना मम समभ्यसीति किमत्र भवितव्यम्। तत् प्रियसखि! श्लाघनीयं दुर्लभमनोरथफलं जीवलोकस्य, गुरुकानुरागसदृशं महानु-भाववल्लभसमागम इयतां जानीम:। गुरुकानुरागे सखीदारा वल्लभसमागम: कारयितव्य: इतिभाव:।

(श) सखि! दयितमालतीजीविते! साहसोपन्यासिनि! अपेहि। अथवा, अहमेव वारंवारं प्रलोकयन्ती, दु:खावस्थापितधीरत्वावहत्वेन आत्मनो हृदयेन दूरविजृम्भमाणदुर्विनयबहुली अत्र अपराध्यामि तथापि प्रियसखि!।

---

(२) ज्वलत्विति। अखण्डकल: शशी पूर्णचन्द्र: रात्रौ रात्रौ प्रतिरात्रं वीप्सायां द्विरुक्ति:। गगने ज्वलतु, मदनो दहतु आस्तां तावत् तापदायी तत्र का मे क्षतिरस्ति इत्याशय मरणमेव शरणमिति द्रढयति किं वेति। मृत्यो: परत्वात् परेण अन्यदपरम् किं विधास्यति? करिष्यति, न किञ्चिदित्यर्थ:।

लव। [स्वगतं।] एत्थ दाणिं को उवाओ ?

[अथ नेपथ्याद्देप्रविष्टा प्रतीहारी।]

एसा भअवदी कामन्दई।

उभे। किं भअवदी ?

प्रती। भट्टिदारिअं दट्ठुकामा आअदा।

उभे। तदो किं विलम्बीअदि ?

प्रतीहारी निष्क्रान्ता।]

[मालती चित्रफलकं आच्छादयति।]

लव। [स्वगतं।] सुसमोहिदं क्खु आदम्।

[ततः प्रविशति, कामन्दकी अवलोकिता च।]

काम। साधु सखे ! भूरिवसो ! साधु, प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इत्युभयलोकाविरुद्धं वचनमुपन्यस्तम्। अपि च। अद्य मन्मथोद्यानवृत्तान्तेन भगवतो विधेः अनुकूलतामवगच्छामि। बकुलावलीचित्रफलकव्यतिकरमर्मविधानकौतुकम् अद्भुतं प्रमोदमुन्नमयति। इतरेतरानुरागो हि दारकर्मणि पराध्यं मङ्गलं, गीतश्चायमर्थोऽङ्गिरसा, यस्यां वाङ्मनचक्षुषोरनुबन्धः तस्यामृद्धिरिति।

अव। एसा मालदी।

काम। [निर्वर्ण्य।]

अत्र परैवेति किं नीवि ब्रतीया। नु किमु मम तात: पिता दयित: प्रिय: प्राण: अनवानवा जननी प्राणिवर्ग:, धर्मविनं निर्मल कुलच प्राण्यं न तु वर्ष इविज्ञ: माधववधी जन: मेव प्राणा: न च इद जीवितं जीवनं सर्वमवं: न च प्राण्यं अजीवनपरिज्ञानाभिलाषात् अप्राप्यत्वं अजीवनमेति भाव:।

निकामं क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा,
कलाशेषा मूर्त्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी ।
अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्दाहविधुरा-
मियं नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ (३)

अपि च । परिपाण्डुपांसुलकपोलमाननम्
दधती, मनोहरतरत्वमागता ।
रमणीयजन्मनि जने परिभ्रमन्
ललितो विधिर्विजयते हि माधवः ॥ (४)

अथवा । नियतमनया सङ्कल्पनिर्मितः प्रियसमागमोऽनुभूयते । तथाहि अस्याः ।

नीवीबन्धोच्छ्वसनमधरस्पन्दनं, दोर्विषादः,
स्वेदश्चक्षुस्तिमितमधुराकेकरस्निग्धतारम् ।
गात्रस्तम्भः, स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पो,
गण्डाभोगे पुलकपटलं, मूर्च्छना, चेतना च ॥ (५)

---

(३) निकाममिति । मदनदहनोद्दाहविधुरां विरहानलसन्तापखिन्नामवस्थां आपन्ना प्राप्ता कल्याणी दयाभाजनं शशिनः चन्द्रस्य कलाशेषा कला षोडशांशः शेषो यस्याः सा एकात्मिका मूर्त्तिस्तनुरिव तथा नेत्रोत्सवकरी नयनानन्दजनिका सरसकदलीगर्भसुभगा मृदुलकदलीपत्रसारकोमला इयं क्षामाङ्गी मालती नः अस्माकं मनः निकाममतितरां रमयति मोदयति कम्पयति च ।

(४) परिपाण्डुरिति । परिपाण्डु पांसुलकपोलं धूमपाटलगण्डस्थलं आननं मुखं दधती बिभ्रती मनोहरतरत्वम् आगता प्राप्ता मालतीति शेषः । अत्रार्थान्तरं न्यस्यति । हि यतः माधवः मदनसम्बन्धी ललितः सुन्दरः विधिः रमणीयं मनोज्ञं जन्म यस्य तस्मिन् जने जनेष्वित्यर्थः । जातावेकवचनं परिभ्रमन् विचरन् विजयते । सौन्दर्यादीनाम् कामविकारवर्धकत्वेन प्रसिद्धेरिति भावः ।

(५) नीवीति । नीवीबन्धोच्छ्वसनं वसनग्रन्थिशैथिल्यं अधरस्पन्दनं दोर्वि-

[उपसर्पति ।]

लव । [मालतीं चालयित्वा ।] मालदि ! एदो ।

[उभे उत्तिष्ठत: ।]

माल । भअवदि ! वन्दामि ।

काम । महाभागे ! अभिमतफलभाजनं भूयाः ।

लव । एदं आसणं, एत्थ उवविसदु भअवदी ।

[सर्वा उपविशन्ति ।]

माल । कुसलं भअवदीए ?

काम । [निःश्वस्य ।] कुशलमिव ।

लव । [स्वगतं ।] पत्थावणा क्खु एसा कवडनाडअस्स । [प्रकाशम्] गुरुअ-वाह-त्थम्भमन्थरिद-कण्ठ-पडिलग्ग-णीसासं, अण्णारिसं जेव्व भअवदीए वअणं, ता किं दाणिं उव्वेअकारणं हुविस्सदि (ब)

काम । ननु अयमेव चीरचीवरविग्रहः परिचयः ।

लव । कधं विअ ?

(ब) प्रस्तावना खलु एषा कपटनाटकस्य । गुरुवाष्पस्तम्भमन्थरितकण्ठप्रतिलग्ननिःश्वासमन्यादृशमेव भगवत्या वचनम् । तत् किमिदानीमुद्वेगकारणं भविष्यति । मन्थरितः मन्दीकृतः ।

दश: कामावस्था: खेद:, नयने विकचे मधुरे सुन्दरे आकेकरे आकुञ्चिते स्निग्धे सरले तारे वक्र तत् च, मालत्याः देहावलम्, नवमुकुलयोः मुकुलाकारयोः स्तनयोः उन्नमन्ती विच्छेदयन्ती निरन्तरमिश्रणं प्रबन्धः, गण्डाभोगे कपोलमण्डले पुलकपटलं पुलकितत्वं, मूर्च्छना, मोह:, चेतना च । सखा: मालत्या माधवविरहे एते अवस्थाव्यापारविशेषा जायन्ते । विरहविधुरा इयमितिभाव: ।

काम। अयि! त्वमपि न वेत्सि?
इदमिह मदनस्य जैत्रमस्त्रं सहजविलासनिबन्धनं शरीरम्।
अनुचितवरसंप्रयोगशोच्यं, विफलगुणातिशयं भविष्यतीति॥(६)

[मालती वैलक्ष्यं नाटयति।]

लव। अत्थि एदं, णरिन्दवअणाणुरोहिणा अमच्चेण णन्दणस्स पडिवण्णा मालदीत्ति सअलो जणो अमच्चं जुगुच्छेदि (अ)।

माल। [स्वगतं।] कधं उवहारीकिदह्मि तादेण राइणो? (इ)।

काम। आश्चर्यं।

गुणापेक्षाशून्यं कथमिदमुपक्रान्तमथवा,
कुतोऽपत्यस्नेहः कुटिलनयनिष्णातमनसाम्?।
इदं त्वैदंपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः,
सुतादानान्मित्रं भवतु, स हि मे नन्दन इति॥(७)

(अ) अस्त्येतन्नरेन्द्रवचनानुरोधिना अमात्येन नन्दनस्य प्रतिपन्ना मालतीति, सकलो जनोऽमात्यं जुगुप्सते।

(इ) कथमुपहारीकृतास्मि तातेन राज्ञः?

---

(६) इदमिति। इह अत्र इदं मदनस्य जैत्रमस्त्रं जयशीलमायुधरूपं सहजविलासनिबन्धनं नैसर्गिकभावमूलकं शरीरं अनुचितवरस्य संप्रयोगेण शोच्यं शोचनीयं सत् विफलगुणातिशयं विफलं गुणातिशय्यं यस्य तत् भावप्रधाननिर्देशः भविष्यति॥

(७) गुणेति। गुणापेक्षाशून्यं यथायथा गुणमनपेक्ष्य वैवर्ध्यः। कथमिदमुपक्रान्तं आरब्धं एतदनुचितमित्यर्थः। अथवा कुटिलनयनिष्णातमनसां

माल। [स्वगतं।] राआराहणं क्खु तादस्स गुरुअं, ण उण मालदी (क)

लव। एव्वं जधा भअवदीए आणत्तं, अण्णधा तस्सिं वरे दुद्दंसणे अदिक्कन्त-जोव्वणे किं ण विचारिदं अमच्चेण ? (ख)।

माल। [स्वगतं।] हा तादो ! समुप्पण्णदाणत्थ-वअण-पदत्था मन्द-भाइणी (ग)।

लव। ता पसीददु भअवदी, परित्ताहि इमादो जीविद-संसआदो पिअसहीं. तधावि एसा दुक्खिदा ज्जेव (घ)।

काम। अयि, वत्से ! किमत्रभवत्या मया शक्यं कर्त्तुम् ? प्रभवति प्रायः कुमारीणां जनयिता दैवञ्च। श्रूयते किल कौशिकी शकुन्तला दुष्यन्तं, अप्सराः पुरूरवसमचकमे, इत्याख्यानविद प्रचक्षते, वासवदत्ता च राज्ञे सञ्जयाय पित्रा दत्त-

(क) राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकं न पुनर्मालती।

(ख) एवं यथा भगवत्या आज्ञप्तं, अन्यथा तस्मिन् वरे दुर्दर्शने अतिक्रान्त ..., किं न विचारितममात्येन ?

(ग) हा तात ! समुत्पन्नतानर्थकवचनपतना मन्दभागिनी।

(घ) तत्प्रसीदतु भगवती, परित्रायस्व अस्माज्जीवितसंशयात् प्रियसखीं, तथाप्येषा दुःखितैव।

कठिनमीतिमार्गानुसारिवाक्यमित्यर्थः। अन्यथा कुतोऽयमनुबन्धः ? मालत्यर्थः। नीतिमार्गस्य अनुसरणीयत्वादिति भावः। इदन्तु वरस्यानुचितत्वम् ऐदम्पर्येण इह परमेतदभिप्रायकत्वं भवतीत्यर्थः यद् यत यत निधवे नृपतेः नर्मसचिवः सुतादानात् तनयादानात् एव सम्बन्धविनयया यहो। मित्रं सुहृद् भवतु कि तत: स हि मम नन्दन आनन्दजनक इति यद् विचारितमिह यदेतत् वचनम् ऐदम्पर्येणैव।

मात्मानमुदयनाय प्रायच्छत् इत्यादि, तदपि साहसिकमित्य-नुपदेष्टव्यकल्पं, सर्वथा,

राज्ञः प्रियाय सुहृदे सचिवाय कार्य्यात्
दत्त्वात्मजां भवतु निर्वृतिमान् अमात्यः।
दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन,
धूमग्रहेण शशिनो विमला कलेव ॥ (८)

मालती। [सास्रं स्वगतं।] हा ताद! तुमम्पि मम णाम एव्वं त्ति सव्वधा जिदं भोअतिह्णाए (ङ)।

अव। चिराइदं भअवदीए, णं भणामि, अक्खुदसरीरो महाभाओ माहवोत्ति (च)।

काम। गम्यते, वत्से! अनुजानीहि माम्।

लव। [जनान्तिकं।] सहि! मालदि! सम्पदं भअवदीए सआसादो, तस्स महाणुभावस्स उग्गमं जाणीमो (छ)।

(ङ) हा तात! त्वमपि मम नाम एवमिति सर्वथा जितं भोगतृष्णया।

(च) चिरायितं भगवत्या, ननु भणामि अक्षतशरीरः खलु महाभागो माधव इति।

(छ) सखि! मालति! साम्प्रतं भगवत्याः सकाशात्, तस्य महानुभावस्य उद्गमं जानीमः। उद्गमम् उत्पत्तिम्।

(८) राज्ञ इति। अमात्यः सचिवः कार्य्यात् कार्य्यवशात् राज्ञो नृपस्य प्रियाय सुहृदे सचिवाय अमात्याय आत्मजां मालतीं दत्त्वा निर्वृतिमान् सुखी भवतु। धूमग्रहेण धूमाकारराहुग्रहेण दर्शनमप्यनर्हेणेत्यर्थः। शशिनः चन्द्रस्य विमला मनोहरा कलेवेति निदर्शना। वार्द्धक्यात् कौरूप्याच्च दुर्दर्शनेन अनेनापि इयं मालती घटतां वर्त्तताम् इयमस्य सहचारिणी भवतु इत्यर्थः। अत्र सममात्रार्थत्वात् सम्भावयोगेऽपि प्रतीयते।

माल । [अपवार्य्य] सहि ! अत्थि मे कोदूहलं ।

लव । [प्रकाशं ।] भअवदि ! को एसो माहवो णाम, जस्स भअवदी णिब्भरगुरुअं पक्खवादं धारेदि ? (ज) ।

काम । अप्रस्ताविकी महती एषा कथा ।

लव । तधावि आचक्खदु, मे भअवदी । पसादं करेदु (झ)

काम । श्रूयतां, अस्ति विदर्भाधिपतेरमात्यः, समस्तधु-र्य्यपदप्रकाण्डचक्रचूडामणिर्देवरातो नाम, यम् अशेषभुवन-मङ्गलीयपुण्यमहिमानम् आत्मनः सतीर्थ्यं पितैव ते जानाति योऽसौ यादृशश्चेति । अपि च ।

व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः,
सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वलानाम् ।
अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानाम्,
कथमपि भुवनेऽस्मिन् तादृशाः सम्भवन्ति ॥ (८)

माल । सहि ! तं क्खु भअवदीगहिदणामधेअं सव्वदा तादो सुमरेदि (ञ) ।

(ज) भगवति । क एष माधवो नाम, यस्य भगवती निर्भरगुरुकं पक्षपातं धारयति ? अस्य कृते इत्यर्थः ।

(झ) तथाप्याचष्टां मे भगवती प्रसादं करोतु ।

(ञ) सखि ! तं खलु भगवतीगृहीतनामधेयं सर्वदा तातः स्मरति ।

---

(८) व्यतिकरितेति । श्वेतमानैः शुभ्रैर्यशोभिर्व्यतिकरितदिगन्ता व्याप्तदिग्विभागाः ऊर्जस्वलानां बलवतां सुकृतविलसितानां पुण्यपरिणामानां स्थानम् अकलितमहिमानः अविदितमाहात्म्याः मङ्गलानां केतनं निवासः उभयत्र विधेयप्राधान्यात् बहुवचनम् । तादृशा महान्त इत्यर्थः । अस्मिन् भुवने कथमपि केनचित् भाग्यवशेनैव सम्भवन्ति । आयासं विना एतादृङ्महतां पुनः प्रादुर्भाव इति भावः ॥

लव। सहि! सम्मं क्खु विज्जाहिगमो किदो त्ति, तक्कालसंवेदिणो मन्तन्ति (ट)।

काम। तत उदयगिरेरिवैक एव
स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान्।
इह जगति महोत्सवस्य हेतु-
र्नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः॥ (१०)

लव। [जनान्तिकं।] सहि! अवि णाम माहवो भवे?

काम। असौ विद्याधारः शिशुरपि विनिर्गत्य भवनात्
इहायातः सम्प्रत्यविकलशरच्चन्द्रमधुरः।
यदालोकस्थाने भवति पुरमुन्मादतरलैः,
कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव॥ (११)

(ट) सखि! सम्यक् खलु विद्याधिगमः कृत इति तत्कालसंवेदिनो मन्त्रयन्ते।

---

(१०) तत इति। स्फुरितगुणद्युतिः प्रकाशमानगुणोत्कर्षश्चासौ सुन्दरश्च कलावान् चतुःषष्टिकलाकुशलः नयनवतां चक्षुष्मतां महोत्सवस्य हेतुः इह जगति ततो देवरातात् उदयगिरेः उदयाचलात् बालचन्द्र इव उदियाय उत्पन्न इत्युपमा। चन्द्रेऽपि पूर्वोक्तानि विशेषणानि योज्यानि।

(११) असाविति। विद्याधारः विद्यानिधिः शिशुरपि बालोऽसौ माधवः भवनात् गृहात् विनिर्गत्य गृहादिकं त्यक्त्वा विदेशं गतवान्। सम्प्रति [illegible] अविकलशरच्चन्द्रमधुरः सम्पूर्णशरच्चन्द्रवत्सुन्दर इत्यर्थः। इह अत्र देशे आयातः आगतः। यस्य आलोकस्थाने दर्शनस्थानमार्गे उन्मादतरलैः मत्ततया चपलैः। माधवदर्शनजन्यमदनपीडैव उन्मादः। नारीणां कटाक्षैः अपाङ्गभागैः कुवलयितानि सञ्जातकुवलयानि तारकादित्वादितच् प्रत्ययः।

यत्र बालसुहृदा मकरन्देन सह, विद्यामान्वीक्षिकीम-धिगच्छति, स एव माधवो नाम इति।

माल। [सानन्दं जनान्तिकं।] सहि! सुदं तुए?

लव। सहि! कुदोवा महोदहिं वज्जिय पारिजादस्स उग्गमोत्ति (ठ)।

[नेपथ्ये शङ्खध्वनिः।]

काम। अहो! कालानिपातः सम्प्रति हि।

क्षिपन्निद्रामुद्रां मदनकलहच्छेदसुलभाम्
अपासोत्कण्ठानां विहगमिथुनानां प्रथमतः।
दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम्
असौ सन्ध्याशङ्खध्वनिरनिभृतः खे विचरति॥ (१२)

(ठ) सखि! कुतो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्य उद्गम इति।

नालावलानि मनोव्यथाः इव यत्र तदिव पुरं भवति। अत्र माधवदर्शनोत्सुकत्व-जनकेन मालत्या जनान्तिकेन समागमात् सौधांशुविक्षेपणात् कुवलयकुसुमस्त-म्भविज्ञानी।

(१२) क्षिपन्निति। अपासवर्णमिति तदोक्तिः। सौधानां प्रासादानां अलघुषु महत्सु निकुञ्जेषु घनतां निविड़तां दधानः सन्ध्याशङ्खध्वनिः सायं शङ्ख-निनादः प्रथमतः आदौ अपासोत्कण्ठानां रात्रौ विरहात् प्राप्तविरहवेदनानां विहगमिथुनानां चक्रवाकदम्पतीनां मदनकलहच्छेदसुलभां सुरतावसानसुलभां सुरतश्रमजनितालस्यजां निद्रासन्तोषं क्षिपन् प्रबोधयन्नित्यर्थः। अनिभृतः उच्चै राजन् खम् आकाशे विचरति प्रसरति विस्तीर्णो भवति। शब्दगुण-माकाशमिति तार्किकाः।

तदनुतिष्ठाम:। [इत्युत्तिष्ठति।]

माल। [अपवार्य्य।] कधं उवकारीकिदह्मि राअणो तादेण, राआराहणं क्खु तादस्स गुरुअं ण उण मालदी। [सास्रं।] हा ताद! तुमम्पि णाम मम एव्वं त्ति सव्वधा जिदं भोअतिह्णाए। [सानन्दं।] कधं महाकुलप्पभवो वि सो महाणुभावो सुभणिदं विसुमरीए कुदो वा महोदहिं वज्जिअ पारिजादस्स उग्गमोत्ति। अवि णाम तं पुणोवि पेक्खिस्सं (ड)।

लव। अवलोइदे! इदो एहि, एदिणा सोवाणेण ओदराम्ह। (ढ)

काम। [अपवार्य्य।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थयैव, मालतीं प्रति निसृष्टार्थदूतीकल्पस्य, लघुकृतो भार:। तथाहि।

वरेऽन्यस्मिन् द्वेष:, पितरि विचिकित्सा च जनिता,
पुराणैरुद्गारैरपि च कथिता कार्य्यपदवी।
स्तुतं तस्याभाव्यं, यदभिजनतो यच्च गुणत:
प्रसङ्गात् वत्सस्येत्यथ विधिविधेय: परिचय: ॥ (११)

[इति निष्क्रान्ता: सर्वे।]

इति मालतीमाधवे धवलगृहो नाम द्वितीयोऽङ्क:।

(ड) कथमुपकारीकृतास्मि राज्ञा तातेन, राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकं, न पुनर्मालती। हा तात! त्वमपि नाम ममैवमिति, सर्वथा जितं भोगतृष्णया। कथं महाकुलप्रभवोऽपि स महानुभाव: सुभणितं विस्मृतवत्या, कुतो वा महोदधीत्यादि। अपि नाम पुनरपि तं प्रेक्षिष्ये।

(ढ) अवलोकिते! इत इत एतेन सोपानमार्गेणावतराव:।

---

(११) वर इति। अन्यस्मिन् वरे धनी नन्दने द्वेष:, पितरि विचिकित्सा निन्दा च जनिता पुराणवीरोद्गारै: इतिहासवचनै:, शकुन्तलादीनां पितृनिरपेक्षात्मदानवचनै: कार्य्यपदवी कर्मपथ: कथिता च वत्सस्य प्रसङ्गात् अभिजनत:

तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।

बुद्ध । [परिक्रम्याकाशे ।] अवलोइदे ! अवि जाणासि कहिं भअवदीत्ति ? (क)

[प्रविश्य अवलोकिता ।] बुद्धरक्खिदे ! किं पुच्छसि ? कोवि अआलो भअवदीए पिण्डवादवेलं वज्जिअ मालदीं अणुवत्तमाणाए (ख) ।

बुद्ध । हुं, तुमं उण कहिं पत्थिदासि ? (ग)

अव । अहं क्खु भअवदीए माहवसआसं अणुप्पेसिदा, सन्दिट्ठं अ तस्स, जधा मअरन्दसमेदं कुसुमाअरं णाम उज्जाणं गदुअ कुब्बअणिउञ्ज-पेरन्त-रत्तासोअ-गहणे चिट्ठसि त्ति, गदो अ तत्थ माहवो (घ) ।

(क) अवलोकिते ! अपिनाम जानासि कुत्र भगवतीति ?

(ख) बुद्धरक्षिते ! किं पृच्छसि ? कोऽपि अकालो भगवत्याः पिण्ड-पातवेलां वर्जयित्वा मालतीमनुवर्त्तमानायाः । पिण्डपातः सौगताशनम् । कोऽपि अकालः निषिद्धकालः । भगवती सदैव मालतीसमीपे वर्त्तते इति भावः ।

(ग) हुं त्वं पुनः कुत्र प्रस्थितासि ?

(घ) अहं खलु भगवत्या माधवसकाशमनुप्रेषिता, सन्दिष्टश्च तस्य, यथा, मकरन्दसमेतं कुसुमाकरं नामोद्यानं गत्वा, कुब्जकनिकुञ्जपर्यन्तरक्ताशोकगहने तिष्ठ इति, गतश्च तत्र माधवः । कुब्जकम् कूपा इति ख्यातः तरुः ।

यद् वृथा तद् यत् आशायां तत् सुतनिर्बन्धः । इति मया ज्ञातमिति भावः । अथ अनन्तरं परिचयः समागमः विधिविषयः दैवसम्पाद्यमीयः । दैवं विना अघट-नाघटनमपि घटनायुपपत्तेरिति भावः ।

बुद्ध। किंति तहिं माहवो अणुप्पवेसिदो ? (क)

अव। अज्ज कसणचउद्दसीत्ति, तत्थ भअवदीए सअं मालदी सङ्करघरं गमिस्सदि, तदो चिअ एव्वं सोहग्गं वड्ढदित्ति देवदाराहणणिमित्तं वउलकुसुमावचअं उद्दिसिअ, लवङ्गिआदुदीअं मालदीं, भअवदीएव्व कुसुमाअरुज्जाणं आणइस्सदि, तदो अण्णोण्णदंसणं भोदुत्ति। तुमं उण कहिं पत्थिदा ? (ख)।

बुद्ध। अहं क्खु, सङ्करघरं जेव्व पत्थिदाए पिअसहीए मदअन्तिआए आमन्तिदा, तदो भअवदीए पादवन्दणं करिअ, तहिं जेव्व गच्छामि (ग)।

अव। तुमं क्खु भअवदीए अण्णिं पओअणे णिउत्ता, तत्त को वुत्तन्तो ? (घ)।

बुद्ध। मए क्खु भअवदीए समादेसेण, तासु तासु विस्सम्भकहासु, ईरिसो तारिसोत्ति मअरन्दस्स उवरि पिअसहीए मदअन्तिआए दूरं आरोविदो परोक्खाणुराओ एसो अ से मणोरहो, अवि णाम तं पेक्खामित्ति (ङ)।

(क) किमिति तत्र माधवोऽनुप्रेषितः ? ।

(ख) अद्य कृष्णचतुर्दशीति, तत्र भगवत्या स्वयं मालती शङ्करगृहं गमिष्यति, ततः खिल एवं सौभाग्यं वर्धत इति, देवताराधननिमित्तं बकुलकुसुमावचयमुद्दिश्य, लवङ्गिकाद्वितीयां मालतीं भगवत्येव कुसुमाकरोद्यानमानेष्यतीति, ततोऽन्योन्यदर्शनं भवत्विति। त्वं पुनः क्व प्रस्थिता ?

(ग) अहं खलु शङ्करगृहमेव प्रस्थितया प्रियसख्या मदयन्तिकया आमन्त्रिता, ततो भगवत्याः पादवन्दनं कृत्वा तत्रैव गच्छामि।

(घ) त्वं खलु भगवत्या अन्यस्मिन् प्रयोजने नियुक्ता, तत्र को वृत्तान्तः ? मकरन्दस्य मदयन्तिकापरिचयोऽपि किं तथा वृत्तः ।

(ङ) मया खलु भगवत्याः समादेशेन तासु तासु विश्रम्भकथासु, ईदृश-

अव। साहु बुद्धरक्खिदे! साहु। (ञ)

बुद्ध। एहि गच्छम्ह। (ट)

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते प्रवेशकः।]

[ततः प्रविशति कामन्दकी।]

तथा विनयवत्यापि मया मालत्युपायतः।
नीता कतिपयाहोभिः सखीविस्रम्भसेव्यताम्॥ (१)

सम्प्रति। व्रजति विरहे वैचित्त्यं, नः प्रसीदति सन्निधौ,
रहसि रमते, प्रीत्या दायं ददात्यनुवर्त्तते।
गमनसमये कण्ठे लग्ना, निबध्य निबध्य माम्,
सपदि शपथैः प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते॥ (२)

इदञ्च साधीयस्तावत् सम्प्रत्यात्मनिबन्धनम्।

श्लाघ्य इति मकरन्दस्योपरि निबद्धया मदयन्तिकाया दूरमारोपितः परीवानुराग एव चास्या मनोरथः, अपि नाम तं प्रेक्षे इति? अस्याः मदयन्तिकायाः। तम् मकरन्दम्।

(ञ) साधु बुद्धरक्षिते! साधु।

(ट) एहि गच्छावः।

---

(१) तथेति। मया तथा उपायतः साहजोपायं विधाय ल्यब्लोपे पञ्चमी। विनयवत्यपि विनीतापि मालती कतिपयाहोभिः कियद्भिर्दिवसैः सखीविस्रम्भसेव्यतां सखीभिर्वर्त्तिकादिभिरिव विश्वस्तं यथा तथा सेव्यतां उपचारार्हतां नीता प्रापिता कतिचिद्दिनैरेव सा मालती सखीवत् विश्वासस्थानत्वं प्रापिता इत्यर्थः॥

(२) व्रजतीति। नः अस्माकं विरहे वैचित्त्यं शून्यमनस्कत्वं व्रजति गच्छति। अस्माकं सन्निधौ प्रसीदति प्रसन्ना भवति। रहसि विजने रमते उत्कण्ठासहितं माधवकथा-सुहृद्भिः अस्माभिः सहेत्यर्थः। प्रीत्या हर्षेण दायमुत्तरं ददाति अनुवर्त्तते अस्माकं वचः न लङ्घति। तथा गमनसमये कण्ठे लग्ना बाहुभ्यां कण्ठं धृत्वेत्यर्थः। मां निबध्य निबध्य आभीक्ष्ण्ये द्विरुक्तिः। सपदि तत्क्षणात् शपथैर्दिव्यैः प्रणम्य नमस्कृत्य च प्रत्यावृत्तिं पुनरागमनं याचते इत्येतत् सर्वं चेष्टितं शुभाय इतिभावः।

आकुन्तलादीनितिहासवादान् प्रस्तावितानन्यपरैर्वचोभि:।
श्रुत्वा मदुत्सङ्गनिवेशिताङ्गी चिराय, चिन्तास्तिमितत्वमेति॥ (१)

तदद्य माधवममत्समुत्तरमुपक्रमिष्ये।
[नेपथ्याभिमुखम्।] वत्से ! इत इतः।

[ततः प्रविशति मालती लवङ्गिका च।]

माल। [स्वगतम्।] कथं उवहारोकिदम्हि। [इत्यादि पूर्वोक्तं पठति।]

लव। सहि ! एसो क्खु महुर-महु-रसोद्दाम-मञ्जरी-कवलण-केलि-कल--कोइल--कुल--कोलाहलाउलिद--सहआर-सिहरुड्डीण-चडुल-चञ्चरीअणिअर-व्वदिकरहलिद-दल-कराल-चम्प-काहिवास-मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुत्तुङ्ग-थणत्थरोरुभर विसंठुल-क्खलिद-चलण--संचार-मसिण-गमणोव-णीद-सिअसीअर-सुहाबिंदुरज्जन्त-मुह--मुह--चन्दणाअमाण-सीअलप्फंसो, तुमं परिस्सअदि कुसुमाअरुज्जाणमारुदो, ता पविसम्ह (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः।]

(ठ) सखि ! एष खलु मधुरमधुरसोद्दाममञ्जरीकवलनकेलिकलकोकिल-कुलकोलाहलाकुलितसहकारशिखरोड्डीन-चटुलचञ्चरीकनिकरव्यतिकरोद्दलितदल-करालचम्पकाधिवासमनोहरो, मरालमांसलजघनपरिणाहोत्तुङ्गस्तनस्तबकभर-विसंष्ठुलस्खलितचरणसञ्चारमसृणगमनोपनीतस्वेदशीकरसुधाबिन्दूयमानमुखमुख-चन्द्रचन्दनायमानशीतलस्पर्शः त्वां परिष्वजति कुसुमाकरोद्यानमारुतः तत् प्रविशाव:। अत्रैव खलु कुसुमाकरोद्यानमारुतस्त्वां परिष्वजतीति सम्बन्धः।

---

(१) अन्यपरैः वचोभिः प्रस्ताविताम् कथाप्रसङ्गेन उत्थापिताम् आकुन्तला-दीन् इतिहासप्रबन्धान् श्रुत्वा मदङ्कनिवेशितशरीरा सती चिरकालं त्वाम् चिन्ता-स्तम्भितत्वमिव।

[ततः प्रविशति माधवः ।]

माध । सहर्षं । हन्त ! परागता भगवती । इयं हि मम ।

आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः सोच्छ्वासमन्तःकरणं करोति ।
सन्तापदग्धस्य शिखण्डियूनो दृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभेव ॥ (४)

[दृष्ट्वा ।] अये ! सलवङ्गिकाद्वितीया मालत्यपि ।

आश्चर्यमुत्पलदृशो वदनामलेन्दु-
सान्निध्यतो मम मुहुर्जडिमानमेत्य ।
जात्येन चन्द्रमणिनेव महीधरस्य
सन्धार्यते द्रवमयो मनसो विकारः ॥ (५)

कीडयः । मधुरमधुरसेनास्वादनीया मधुर्याः कानने मधव्यं केलिः क्रीडा तया कलकलव्याकुलं यत् कोकिलकुलं तस्य कोलाहलेनाकुलितात् मधुकारम्बिमुखरात् चूतस्तम्बादुत्कीर्णबटुर्वी मनोज्ञो यः चञ्चरीकानीकः भ्रमरसमूहः तस्य ध्वनि-करैव सम्पर्कैव उद्दालनदलस्य विकसितपुटस्य अतएव कराचस्य दन्तुरस्य चम्पकस्य अधिवासेन गन्धेन मनोहरः । एतेन कैशोरीमध्यं दर्शितं । मधुकारमकरीवा कोकिलाकुललं भ्रमरस्य तथात्वे हेतुः । मरालो हंसो हंसी वा मांसलकमलपरिमलोद्गमनेन मत्सरावसक्तो यातु । लहरीकामिति भावः । नवीः नवैव नीरवैव विसंकुलं विषमं यथा तथा स्खलितस्य चरणस्य सुधारेव मधुरं यत् मधुपमं निर्मापयतीति श्रवणाभिरैव सुधाबिन्दु वहतु मुग्धमुखचन्द्रं । चर्चाचव । चन्द्रमाचमानः शीतलशत्रौ बस वः । अनेन माध्यं ग्रैव्यमपि ध्वनितम् ।

---

(४) आविरिति । सन्तापदग्धस्य विरहातपतप्तस्य शिखण्डियूनः तरुणमयूरस्य दृष्टेः पुरस्तात् अग्रे आविर्भवन्ती प्रकाशमाना अचिरप्रभा विद्युत् इव सन्तापदग्धस्य कामानलतप्तस्य मम प्रियायाः मालत्याः पुरस्तात् प्रथमं आविर्भवन्ती इयं भगवती कामन्दकी मम अन्तःकरणं चित्तं सोच्छ्वासं सविकासं करोति ।

(५) आश्चर्यमिति । उत्पलदृशः पद्माक्ष्याः वदनमेवामलेन्दुर्विमलचन्द्रः तस्य सान्निध्यतः सामीप्यतः मम मुहुरविरतं जडिमानं जाड्यं [illegible]

सम्प्रति रमणीयतरा मालती—

ज्वलयति मनोभवाग्निं, मदयति हृदयं, कृतार्थयति चक्षुः।
परिमर्दितचम्पकावलिविलासलुलितालसैरङ्गैः॥ (६)

माल। सहि ! इमस्सिं कुलअचिउञ्जे कुसुमाइं अवचि-णुम्ह (ड)।

माध।

प्रथमप्रियावचनसंभ्रमस्फुरत्पुलकेन सम्प्रति मया विलम्ब्यते।
घनराजिनूतनपयःसमुच्छ्वसत्कुसुमकदम्बमुकुलकदम्बडम्बरः॥ (७)

लव। सहि ! एव्वं करेम्ह। (ढ) [पुष्पावचयं नाटयतः।]

माध। अपरिमेयाश्चर्य्यमाचार्य्यकं भगवत्याः।

माल। सहि ! इदोवि अअस्सिं अवचिणुम्ह। (ण)

(ड) सखि ! एतस्मिन् कुलकलितकुञ्जे कुसुमानि अवचिनुमः।

(ढ) सखि ! एवं कुर्मः।

(ण) इतोऽप्यस्मिन् अवचिनुमः।

एवं प्राप्य भावेन जड़भावापन्नेन चन्द्रमणिना चन्द्रकान्तमणिना महीधरस्य पर्वतस्य इव मनसोविकारः अधैर्य्यरूपः द्रवमयः सम्भाव्यते निश्चीयते धर्मैरितिशेषः। चन्द्रोदये पाषाणद्रव इव मालत्युदये मम चित्तविकारो द्रवमयो भवति। अत्र मनसः द्रवत्वासम्भवेऽपि तत्सम्बन्धरूपसम्बन्धातिशयोक्तिः सा चोत्प्रेक्षया संसृज्यत इत्यलङ्कारद्वयस्य सङ्करः।

(६) ज्वलयतीति। परिमर्दितानां निष्पीड़ितानां चम्पकावलीनां विलास इव लुलितालसानि अतिसुन्दराणि मन्दानि अङ्गानि तैर्मनोभवाग्निं कामानलं ज्वलयति प्रदीपयति हृदयं मदयति मत्तं करोति चक्षुः कृतार्थयति सफलयति एतद्दर्शनेन व्याकुलताव्याकुलयतीति भावः।

(७) प्रथमेति। सम्प्रति अधुना प्रथमजाता प्रियाया वदनवचनं तत्र संभ्रमः विलासः प्रियायाश्च मुखेन विवाणी मात इत्यर्थः। तेन स्फुरन् पुलकेन रोमाञ्चेन मया घनराजिर्मेघराजयः तत् नूतनपयः तत्सम्पर्कितनवनवं तेन तद्

काम। [मालतीं परिष्वज्य।] अयि! विरम, निःसहासि जाता। तथाहि।

स्खलयति वचनं ते, संश्रयत्यङ्गमङ्गम्
जनयति मुखचन्द्रोद्भासिनः स्वेदबिन्दून्।
मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु! खेद-
स्त्वयि विलसति तुल्यं वल्लभालोकनेन॥ (८)

[मालती लज्जते।]

लव। सोक्कम्पं भअवदीए आअक्खिदम्। (त)

माध। हृदयङ्गमः परिहासः।

काम। तदाख्यतां, किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामास्मि।

[सर्वा उपविशन्ति।]

काम। [मालत्याश्चिबुकमुन्नमय्य।] शृणु विचित्रमिदं, सुभगे!।

माल। अवहिदम्हि। (थ)

काम। अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मदमाधवाभिधानः कुमारो यस्त्वामिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं निबन्धनम्।

लव। सुमरामो। (द)

(त) सोत्कम्पं भगवत्याख्यातम्।
(थ) अवहितास्मि। (द) स्मरामः।

अनुचयं सम्यक् मोचनं वेत्र इति यावत्। तेन अयं वराः कुसुमा सुकुमा यस्य स यदनः मोचकुसुमं तस्य कम्बरः समूहः चित्ताकारी चतुरिकयेति।

(८) स्खलयतीति। हे सुभ्रु! शोभनभ्रुयुते! मालति! खेदः क्लमः ते तव वचनं स्खलयति वाक्यस्खलनं करोति अङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं संश्रयति आश्रयते मुखचन्द्रं उद्भासयन्तीति तान् स्वेदबिन्दून् घर्मजलकणान् जनयति नेत्रे च मुकुल-

काम। स खलु मन्मथोद्यानयात्रादिवसात्प्रभृति दुर्मनायमानः, परवानिव शरीरोपतापेन।

यदिन्दावानन्दं, प्रणयिनि जने वा, न भजते,
व्यनक्त्यन्तस्तापं तदयमतिधीरोऽपि विषमम्।
प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि, चापाण्डुमधुरम्
वपुः क्षामं क्षामं वहति, रमणीयश्च भवति॥ (९)

लव। एवम्पि तस्सिं अवसरे भअवदीं तुवराअन्तीए, अवलोइदाए उदीरिदं आसि, जधा अस्सत्थसरीरो माहवोत्ति (ध)।

काम। यावदमृणवं, मालत्येवास्य मन्मथोन्मादहेतुरिति, ममापि स एव निश्चयः।

अनुभवं वदनेन्दुरुपागमस्थियतमेव यदस्य महात्मनः।
क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः पय इव स्तिमितस्य महोदधेः॥१०॥

(ध) एवमपि तस्मिन्नवसरे भगवतीं त्वरयन्त्या अवलोकितयोदीरितमासीत्, यथा अस्वस्थशरीरो माधव इति।

यति निमीलयति सर्वथा सर्वप्रकारेण बहुभाषीकनेन माधवदर्शनेन तुल्यं निर्विशेषं यथा तथा विकसति। श्रवणेन माधवकर्णकदर्शनेन त्वम् अतितरां खिद्यसि माधवोऽपि मालतीदर्शनेन खिन्नोऽजातः। तेनोभयोः साम्यावस्था उक्ता।

(९) यदिति। इन्दौ चन्द्रे, प्रणयिनि जने प्रियतमजने वा यद् यस्मात् आनन्दं हर्षं न भजते तस्मादयमतिधीरो विवेकशीलोऽपि विषमं अन्तस्तापं व्यनक्ति प्रकाशयति। एतदाकारदर्शने अन्तर्गततापः सुखानुमेय इत्यर्थः। प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि प्रियङ्गुफलवत् श्यामवर्णा तद्वत् शीतलप्रकृतिर्माधवोऽपि आपाण्डु सम्यक् पाण्डुवर्णमत एव मधुरं सुन्दरं वपुः क्षामं क्षामं अतिकृशम् इति आभीक्ष्ण्ये द्विर्भावः। वहति धारयति तथा रमणीयश्च भवति। विरहावस्थायां माधवमवलोक्य पूर्वापेक्षया नूतन इव शोभते।

(१०) अनुभवमिति। वदनेन्दुर्मुखचन्द्रः माधवस्येत्यर्थः। अनुभवं विना

माध । अहो ! उपन्यासशुद्धिः, अहो महत्त्वारोपणे यत्नः ।

अथवा ।

शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।
कालावबोधः, प्रतिभानवत्त्वमेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥११॥

काम । अतस्तेन जीवितादुद्विज्यमानेन दुष्करमपि न किञ्चित् न क्रियते । असौ हि,

धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूते
मार्गे गात्रं क्षिपति बकुलामोदगर्भस्य वायोः ।
दावप्रेम्णा सरसबिसिनीपत्रमात्रान्तराय-
स्ताम्यन्मूर्त्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥ (१२)

माध । अन्य एव अस्य कथाप्रकारो भगवत्याः ।

मालतीविषयकमित्यर्थः । नियतमेव मदेव उपागमत् माधवमुखमवलोक्य आयते अस्य कायेन मदनो छिन्ना भिद्यत इति भेद: । तत्र किं प्रमाणमित्यत आह वदिति । यत् यस्मात् अस्य महात्मनो माधवस्य उत्कलिकया उत्कण्ठया तरलं चपलं मनः स्तिमितस्य निश्चलस्य नदीपतेः सागरस्य पय इव क्षुभितं क्षुब्धं अभूदिति शेषः । निदर्शनालङ्कारः ।

(११) शास्त्रेष्विति । शास्त्रेषु निष्ठा अध्यवसायः, सहजः स्वाभाविकश्च बोधो ज्ञानं, 'प्रागल्भ्यं' धार्ष्ट्यमेतदुक्तं' अभ्यस्तगुणा गुणयुक्ता वाणी वाक्यञ्च कालावबोधः, समयज्ञता प्रतिभानवत्त्वं मेधावत्त्वम् एते गुणाः क्रियासु कर्मसु कामदुघाः सफला भवन्तीत्यर्थः ॥

(१२) धत्त इति । मुकुलिनि कलिकाविशिष्टे रणत्कोकिले शब्दायमानपिके बालचूते नूतनाम्रे चक्षुर्धत्ते । बकुलामोदगर्भस्य बकुलपरिमलसमेतस्य वायोर्मार्गे गात्रं क्षिपति दाहशान्त्यै इति भावः । दावप्रेम्णा दाहानुरागेण सरसबिसिनी-पत्रमात्रान्तरायः आर्द्रकमलिनीदलमात्रेण रहितः. यत् अनेनापि बहुतरा शान्ति न भवती आयते, शरीरमात्रविनिर्गतधारा तापोपशमनत्वात् तदभावात्सह्यमेव इति भावः । अतएव ताम्यन्मूर्त्तिः क्लिश्यमानः सन् बहुशो वारंवारं मृत्यवे चन्द्रपादान् चन्द्रकरान् श्रयति । मृत्यवे इति क्रियार्थोपपदस्य चतुर्थी । विरहे तस्य चन्द्रकिरणोऽप्यसह्यो भवतीति भावः ।

माल। [स्वगतं।] अदिदुक्करं करेदि। (न)

काम। तदेवं प्रकृत्या सुकुमारः कुमारः कदाचिदपि अन्यथ अपरिक्लिष्टपूर्वस्तपस्वी, यतोऽधुना मन्मथेन मरणमपि अनुभवितुम्।

माल। [जनान्तिकं।] सहि! अत्तणो कारणादो तस्स सव्वलोआलङ्कारभूदस्स, किम्पि आसङ्कन्तीए भअवदीए भीदाविदम्हि, ता किं दाणिं एत्थ पडिवज्जिस्सं (प)।

माध। दिष्ट्यानुकम्पितोऽस्मि भगवत्या।

लव। भअवदी एव्वंवादिणीत्ति आअक्खीअदि, अज्जा-णम्मि भट्टिदारिआ, मअणासणरक्खामुहसमुत्तमअणस्स, तस्स ज्जेव्व बहुसो अणुभूददंसणा भविअ, रविकिरणासिलिट्ठ-मुह-कमलिणी-कन्द-सुन्दरावअव-सोहा विभाविदाणङ्ग-वेअणा-विअदर-रमणीआवि, परिअणं दूणेदि। णाभिणन्ददि केलि-कलाओ, केवलं कमलावमाण-कन्तहत्थ-पल्हत्थ-गण्ड-मण्डला दिअसाइं गमेदि। अविअ। विअसिआरविन्द-मअरन्द-णिस्सन्द-सुन्दरेण, दर-दलिअ-कुन्द-माअन्द-मडु-बिन्दु-सन्दोह-वाहिणा, मअणुज्जाणेरन्त-मारुदेण उत्तम्मदि।

(न) अतिदुष्करं करोति।

(प) सखि! आत्मनः कारणात्तस्य सर्वलोकालङ्कारभूतस्य, किमपि आशङ्कमानया भगवत्या भीतावितास्मि, तत् किमिदानीमत्र प्रतिपत्स्ये।

(फ) भगवती, एवं वादिनी इति आख्यायते, अद्यापि भर्तृदारिका, मदना-[illegible], तस्यैव बहुशोऽनुभूतदर्शना भूत्वा, रविकिरणाश्लिष्टमुख-कमलिनीकन्दसुन्दरावयवशोभा विभाविताङ्गवेदना[illegible]रमणीयापि, परिजनं दुनोति नाभिनन्दति केलिकलाः, केवलं [illegible] दिवसानि गमयति। अपिच। विकसितारविन्दमकरन्द[illegible]बिन्दुसन्दोहवाहिना

अज्ज तस्सिं कामादिअहे णिअमहूसवाणुरूव-दंसण-पडिवण्ण-रूवस्स भअवदो कामस्स विअ, काम-काणणालङ्कार-धारिणो तस्स, विविह-विब्भमाहिरामं, अणुरूवाणुराआणुबन्ध-महग्घीकिद-जोव्वणारम्भं अवलोइदविणिवाद-वअणावसर-क्खित्त-माणविअ-तुवरन्त-कोदूहलं समुल्लसिद-सज्झस-त्थम्भ-मन्थरावअवपडिबन्ध-सेअ-पुलअ-उक्कम्प-सुन्दरं, आणन्दिद-सहीअणं पिअसहीए परप्परावलोअणसुहं समासादिदं, तदो पहुदि, सविसेस-दूसहायास-विजिअमाणुद्दामदेहदाह-दारुणं दसापरिणामं अणुभवन्ती, मुहुत्तमेत्तमप्पत्त-पुण्णचन्दोदआ बालकमलिणी विअ पम्मलाअदि ।

तहाविअ, मुहुत्तमेत्त-हिअअ-विणिहिद-णिअ-अङ्ग समागमा, णिब्भर सलिलासार-सिच्चमाणिव्व मेदणी सीदलाअदि त्ति जाणामि । जेण पप्फुरिद-कन्त दसण-च्छदुच्छलन्त-दन्त-मुत्तिआवलिकन्ति सविसेस-सोहिदं, णिरन्तरुल्लसिद-पुलअ-पम्हल-कवोलवोलन्त-संददाणन्द-बाहत्थ-वणं ईसि-विवलिद-णिप्पन्द-मन्दतारत्ताव-मसिणमउलाअन्त णेत्तणीलुप्पलं, पविरलुब्भिण्ण सेअजलबिन्दु सुन्दरललाटपट्ट ववच्छेदामणोहरं मुहपुण्डरीअमुव्वहन्ती, विअट्ठ-सहअरीविअ-संवदंद-कोमारभावा भोदि। किंअ। उद्दाम-ससिमण्डलविडम्बणुम्मिदपण्डत्तिणीसन्दअन्दमणिहार-धारिणी

मदनोद्यानवर्णनमानावतेन दर्शयति । यथ तस्मिन् कामादिवसे, निजमहोत्स-वानुरूपदर्शनप्रतिपन्नरूपस्य भगवतः कामस्येव, कामकाननालङ्कारधारिणः तस्य, विविध विभ्रमाभिरामम् अनुरूपानुरागानुबन्धमहार्घीकृतयौवनारम्भम् अवलोकितविनि-पातवचनावसरक्षिप्तमानवितरमाणवकौतूहलं, समुल्लसितसाध्वसस्तम्भमन्थराव-

कप्पूर-पूरसरिसेस सिसिर चन्दयरस च्छडा-सारणिघर-दन्तु-

ययप्रतिमप्रस्वेदपुलकोत्कम्पसुन्दरं, आनन्दितसखीजनं, प्रियतमया यन्मयावलो-
कनसुखं समासादितं, ततः प्रभृति, सविशेषदुःसहासमनिगूढमाघोद्दामदैव-
दारुदाहवं दशापरिणाममनुभवन्ती सुवर्णतासमायप्रपूर्णचन्द्रोदया बालकमलि-
नीव प्रम्लायति।

---

* अत्र पर्वतादिनीत्यत्र कामावस्थां गुरुजने लज्जया वक्तुमनुचितमपि मानस्याः निमित्तं माधवावस्थाश्रवणात् नापि तन्निमित्तं मन्मथा जाता इति कथ्यत इति भावः। अस्माकं भर्तृदारिका परिजनं दुनोतीत्यन्वयः। चाटुरिदं स्फुटम्। मुग्धो भावः। कन्दं विसम्। बालकमलिनीमूलं मृदुतरं रविकरस्पर्शान् म्लानं च भवति। तद्दर्शनं दृष्टान्तेन निःसहत्वमनुक्तं चयचयामुक्तं। तद्वारायामपि सौन्दर्यद्योतनाय सुन्दरपदम्। अधिकतरमणीयापीत्यनेन कामाक्लिष्टकायस्य कान्तिप्रकर्षं उक्तः। अतएवापिर्विरोधे। अतिकान्तस्य सुखजनकत्वमैश्वर्येण दुःखजनकत्वे विधानात्। दुःखप्रकारमाह। नातिमन्दति इत्यादि। अत्र गत इत्यध्याहार्यम्। केलिः क्रीडा। कथावतुःपदिः। यदा। कैलीनां कथा च ब्रमादम्। कथं तर्हि दिनानि गमयतीत्याह। कैतवमित्यादि। कमलायमानं प्रतारितम्। इदं भरतानुमतम्। यदाह। यथार्थं च प्रिये कार्यः कौमिर्गंकान्वितः करः॥ पर्यन्तं चिरम्। निःस्पन्दः चरणम्। ईषदर्थे दराव्ययमिव्ययः। हसितं विकसितम्। माकन्दचूतः। पुष्पपरमत। माकन्दः सहकारेऽपीति मेदिनी। एतेन चाघोऽपेयुक्तानुमतम्। यत्र प्रियतमया तावादिने तत्र दर्शनसुखं समासादितं तत आरभ्य सा कमलिनीव प्रस्तावायतीत्यन्वयः। ललितपदकपदस्य ललितपरिपन्थस्य। नामस्यानकृतात् पुरातनत्वाय। मनोज्ञपदर्शनार्थमिदमुक्तमिति भावः। निविधविलासैरभिरामम्। यदा। निविधधनकमभिरामोऽभिरतिर्यस्य तत्। वचना दर्शनाभावः। त्वरमाणं नीत्रमुपमायमानम्। वर्ण पञ्चमीति कुतुकं तथोविरितोऽप्रयदिस्यानम्:। आनन्दितसखीजनं आमसम्पर्कमिति भावः। निगूढमालो वर्तमानः। उद्दामो महान्। दारुणो भयङ्करः। मरण-प्रतृप्तीति भावः। दशा कामावस्था। यथा चयमासमासचन्द्रोदया कमलिनी म्लायति तथा इयमपि प्रासपूर्णचन्द्रोदया म्लायति। चन्द्रकरमपि सोढुमक्षमेति भावः। यदा। यथा प्राप्तचन्द्रोदया पद्मिनी म्लायति तथा प्राप्तदर्शनसुखेव म्लायतीत्यर्थः। ननु चन्द्रे च विरोधाग्न्यपिमा प्राणिर्गुणा। अस्मात्तु भाव-

विद्दाणकन्दलीवणस्स संवाहणादि-व्वावारतुवरन्त सहचरी-मत्थविरइदोवणीद कमलिणीदल अवहासमणीए उसिहा, रमणीओ गमेदि ।

तथापि च, सुदूरसंभावदलविनिर्मितनिमग्नकमलाकारा निर्भरमसिला-दाक्षिण्यमानेव मेदिनी शीतलायते इति जानामि । वैराग्यकूरस्कन्ध-दलनचन्दीपचन्द्रमौक्तिकावलिकाजिनमर्दितमञ्जीमिलं, निरन्तरोन्मिलितपुलक-पङ्कजकपोलपूर्वकानननलिनाङ्गवागपलवकमौवद्विकमितनिष्पन्दतारोन्नामसङ्कलम्-कुचायमाननेत्रनीलोत्पलं, अविरलोदिग्धबद्धमलविन्दुसुन्दरललाटपट्टं नवचन्द्ररेखा-मनोहरं, मुग्धमुखपुण्डरीकम् उद्वहन्ती विदग्धसहचरीविमसंवर्धितकौमारभावा भवति ।

किञ्च । अहृतमवलिलगूढनिकुञ्जपुञ्जितपल्लवनिष्यन्दचन्द्रमणिहार-धारिणी, अर्द्धरपूरवविशीर्णविभिरचन्दनरसच्छटासारनिकरकपुरितबालकदली-पत्रमवाहनादिव्यापारत्वरमाण सहचरीसार्थविरचितोपनीतवालकमलिनीदलव-माद्रीयवनीये मुखिदा, रजनीं गमयति ।

सुरासारमहुत्यमि कथं मानिनिति । मैवम् । यथा शीतस्पर्शत्वेन चन्द्रः चक्रं पद्मिनीं मुकुलयति तथा माधवो मालतीमिति विवक्षितत्वात् । यथा । सुहृत्पदेनैव प्रथमचन्द्रोदय शुक्लः । एवं चाभिमतोदित चन्द्रः रक्ततया मुद्राम इदा भाव्या सुहृत्ते पाण्डवी निष्फल प्रमायति तथ्यमपीत्यर्थः ।

तथापि चन्द्रापि चेति भिन्नक्रमः । तथा शीतलायते इत्यपि जानामि चेति सम्बन्धः । निर्माणं व्यापारविहितं तत्फलितार्थः । सुना-कर्मेति भावनावशादिति भावः । मेदिनी पीवावमानकालीनेत्यर्थः । येन हरिद्रकालमहमेवैवं सा भवति तेन विदग्धसहचरीचित्तसंवर्धितकौमार-भावा भवति । वैदग्ध्यायुक्ततया सहचरीमहमेवं समयते यत्नतृपरोपि-ऽपि विवक्षितेयम् । कथमद्येनाद्दक् संस्थानमन्या इति भावः । दलन-चन्दनचरम् । इत्यादम् पक्षाश्रमात्मः । चन्दन एव भावनार्पितविशतम पुष्पमाम् । मुक्तिका मौक्तिकं मुक्तेति प्रभवः । निरन्तरेति । सहत्यकत यतमनमानमीड् तथाविधकलावैनैवाघव । पूर्वमासं समदामम् । यद्यपि रोमाञ्चः कपोलेष्व एव भवति तथापि रागातिशयद्योतनाय कपोलपुलक एव पद्मं ते कविसंप्रदायैवैतदवेयम् । अन्यतारं निश्चलतारकम् । कुचायमानं

कधंवि उवलद्धणिद्दासुहा वेदणप्फुरिदपाद पत्तुम्मत्त-
पिक्काणंतपरवा वरवराघत्त पीवरोरुमूलवास विसं-
वादिणीविब्भमा उक्कं ठन्त हिअअन्तवत्तरंगणीसास विसम-

कथमपि उपलब्धनिद्रासुखा वेदनास्फुरितपादपद्मपीडाकम्पितकाननकरता, वर-
वरायमाणपीवरोरुमूलवासविसंवादिनीविभ्रमा, उत्कण्ठमानहृदयान्तरीण-

विसृतम् । आवर्तोपनीतविधे कुम्भादिहस्ताभ्यासीवहिकसितत्वम् । निष्पन्दता
मौग्ध्यात । मन्दतारता मकरन्दपानजनितभावनया प्रियं प्रति सानुरागात् । कम्पा-
नत्वं मुखादिहस्तया । मसृणत्वं कोमलभावनया । मुकुलत्वं रसावधानभावनया ।
यदाह । निश्चलत्वं तदा यान्ती मुकुलत्वं च मांसलैः । उद्धितमुकुलतम् । संदीप्त ।
चलितमनादयं संदः । तदेव प्रबन्धेन हासकाः । यदाह । रोमाञ्चो वेपथुः
स्वेदो मूर्च्छितं च विलोचने । मन्मथा इव दृश्येत प्रायो यस्यामितत्त्वकम् ॥ तदिह
यदीयं मन्मथमागमं न जानाति तदा कथमधरकम्पादिमती स्यात् । कुमारस्य
भाव कौमारं प्रेमकं तस्य भावोऽभिप्रायः कटाक्षविक्षेपादिः संज्ञयितो यस्याः
सा ।

निद्राचेष्टामाह । किं चेति । निकुञ्जत्वं । समूहः । घूर्णितेन
घूर्णनेन प्रहर्षान् स्पन्दः सम्यगस्तगत: । कटाक्ष कट इति यस्याः प्रसिद्धिः । दन्तु-
रित विषमीकृतम् । संवाहनमर्दनम् । विरचितोपनीतं विरचनेनागृहणम् ।
कर्पूरपूरपदं पूरः समूहः पूरणं वा । सविशेषपदेन शीतलकर्पूरसम्पर्कादति-
शीतलत्वमुक्तम् । कदलीपत्रस्य मांसलेन क्लेशसौकुमार्ये उक्ते । कदलिकादल
मेव प्रकाशं चान्द्रमस्या तत्तुल्यायाम् । चान्द्रमस्यां कथाद्वा स्यादिति ध्यातव्यम् ।

निद्रैव सुखं निद्रासुखम् । दुःखेनाऽतिदुःखमयस्मरविपर्यय उपलब्धि-
तम् । निद्रेयं चिन्तातः स्यात् । यदाह । दीर्घत्वात्कल्पचिन्ताद्यैर्निद्रा स्यात्
कथमपि चेति । वक्षःस्थलमागमस्य कम्पनकारणेन प्रसृतवरोरुपङ्क्तिलीलाभ्यां पिङ्गी-
भूतारक्तकरतलौ यस्याः सा । चरणकम्पनेनानुरागमभिव्यञ्जयतीति भावः । चलि-
तचलनत्वात् पिष्टपदम् । वरवरायमाणं कम्पमानम् । पीवरं महत् ।
विसंवादि स्खलितम् । विभ्रमो विलासभावनया प्रकम्पः । तदा वक्षःस्थलप्र-
नयेन नीवीविस्रंसनम् । उत्कण्ठामानमुत्कलितम् । उत्तरङ्गो वाताहतवान् ।
विषमं यथा तथोच्छ्वसनम् । पक्ष्मलः शरीरम् । वेदना वेदः । इह

समुच्छसन्तपम्हल पयोहरोवरिणिहित वेवन्त मुणलदा-वेट्ट वल्लरी भत्ति पडिबोध वेला विमज्जिदुव्विम्मादिट्ठि विणिवाद विस्साद सुण्ण मणगिञ्ज सव्वादमोहमौलन्तलोयणा ससम्भम मच्छीयण पयत्तपढिवग्ग मुच्छाविच्छेयसमय संगलिद दीहणीसास सेस जीविदा, किं कादव्वदामूढदाए पढमपत्थिद णिअजीविदावसाणां दुव्वार देव्वविलसिदोवालम्भमेत्तव्वावारं एआरिसं जणं करेदि,

ता पेक्खदु भअवदी, इमस्स दाव लावण्ण भूसट्ठणिज्जाण परिवेलवेसु अङ्गेसु दारुणविजिम्भिदस्स किअच्चिरं कुसुमाअमाणदा मम्महस्स भविस्सदि। कधं च इमाइ'

इङ्गितवाच विवशमसृणमुकुलपक्ष्मपयो धरोपरिनिहित वेपमान भुजलतावेष्टनेन ब्रटिति प्रतिबोधवेलाविमर्जितोद्विग्नदृष्टिविनिपातविस्तारशून्यमनोयसन्तानमोह-मौलल्लोचना, ससम्भ्रमसखीजनप्रयत्नप्रतिपन्नमूर्च्छाविच्छेदसमयसङ्गलितदीर्घ निश्वासशेषजीविता, किं कर्तव्यतामूढतया प्रथमप्रार्थितनिजजीवितावसानम् दुर्वारदैवविलसितोपालम्भमात्रव्यापारमेतादृशं जनं करोति।

तत् प्रेक्षतां भगवती, एतस्य तावल्लावण्यभूषितनिर्मोकपरिवेलवेषु अङ्गेषु दारुणविजृम्भितस्य कियच्चिरं कुसुमायमानता मन्मथस्य भविष्यति। कथञ्च

इङ्गितानुमानादीनि विशदमुकुलितपक्ष्मतया भावनया। उपरिनिहितस्य भुजलता-वलयवलितकुसुमायमानया। विस्फारितं पयसा। प्रबोधस्य कालोदिना भवति। मोहेति; शून्यमध्यादिकर्मोनान्नाक्षिप्तैरर्थः। ससंभ्रमः सादरः सावेगो वा। सङ्गलितो निःसृतः। अनेन पुनर्जन्मापुटनिःसरणमाह। मूर्च्छाविच्छेदे तदेव कालग्रहणे। जीवितेति। मोहे सखीजनपीडादिना मूर्च्छापगमे दीर्घनिःश्वा-सेन जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः। किंकर्तव्येति। जीविता सती किं करोमि इति न वेत्तीत्यर्थः। प्रथमेति। प्रथमेव प्रथमं विवाहस्य इत्यर्थः।

सकलजनप्रश्नाधावाद्यविशिका कामन्दकी पृच्छति तदाह प्रेक्षतां भगवतीति। पेलवं कोमलम्। दारुणत्वं हृदयदाहादिकारित्वात्। इमानि विभावरीमुखानि

रमणकेलि कलह कोवोवराअ पल्लविअ केरली कवोल कोमलुव्वेल्लन्त विमल चन्द-चन्दिओद्दाम दलिदतिमिरावरणाइं दिसावरीमुहाइं। इमे अ उल्लसिद दुद्ध सिन्धु पूर धवलुज्जलजोह्राजल प्पक्खालिद गअणांगणा, परिमलिद पाडलावउलणिम्महण बहल परिमलुग्गार मन्थलण मसिण मंसलाअन्तमलअ मारुदूमाविद दहदिसामुहा वसन्तरअणीपरिणाहा अणत्थकारिणो भविस्सन्ति पिअसहीए त्ति * (क)।

काम। लवङ्गिके !

यदि तद्विषयोऽनुरागबन्धः स्फुटमेतद्धि फलं गुणज्ञतायाः।
इति नन्दितमप्यवस्थयाऽस्या हृदयं दारुणया विदार्य्यते मे॥
(१२)

इमानि रमणकेलिकलहकोपोपरागपल्लवितकेरलीकपोलकोमलोद्वेल्लद्विमलचन्द्रचन्द्रिकोद्दामदलिततिमिरावरणानि दिशावरीमुखानि। एते च उल्लसितदुग्धसिन्धुपूरधवलोज्ज्वलज्योत्स्नाजलप्रक्षालितगगनाङ्गणाः परिमलितपाटलाबकुलनिर्मथनबहुलपरिमलोद्गारमन्थरमसृणमांसलायमानमलयमारुतोद्धूमायितदशदिङ्मुखा वसन्तरजनीपरिणाहा अनर्थकारिणो भविष्यन्ति प्रियसख्या इति।

प्रियसख्याः कथमिदं भविष्यतीत्यन्वयः। उपरागो लौहित्यम्। पल्लवितः पल्लवाकारीकृतः। केरली केरलदेशस्त्री। तस्या अतिगौरत्वेन लौहित्याधिक्यम्। उद्वेल्लत् चलत्। उद्दामदलितमतिदारितम्। इह रक्तकेरलीकपोलसाम्यमुदितचन्द्रस्य तिमिरावरणनाशे रक्तिमप्रकाशः कथितश्चन्द्रस्य दुःसहता माधव्या ध्वनिता। परिमलितं कृतम्। निर्मथनं मर्दनम्। उद्गार उद्गमः। मन्थरं निर्भीकावः। मसृणं मन्दम्। मांसलः पुष्टः। धूमायितं धूमेनेवाकुलीकृतम्। परिणाह आभोगः।

(१२) यदीति। अनुरागबन्धः प्रेमभावः यदि तद्विषयः अविषयो यस्य स तादृशः स्यात् तदा एतद्धि निश्चयं गुणज्ञतायाः फलं स्फुटमित्युत्प्रेक्षायाम्।

माध। आगत एव ह्यसौ भगवत्याः।

काम। अहो! प्रमादः।

प्रकृतिललितमेतत्सौकुमार्य्यैकसारम्
वपुरयमपि सत्यं दारुणः पञ्चबाणः।
चलितमलयवातोद्धूतचूतप्रसूनः,
क्षणमयमपि कालश्चारुचन्द्रातपश्च ॥ (१४)

लव। अव्वहु, आलिदं भोदु भअवदीए। एदं मालइप-डिच्छन्दअणादं चित्तफलअं। [मालत्याः स्तनांशुकमपनीय दर्शयति।] एसावि तस्सज्जेव महत्थविरइदेत्ति कण्ठावल-म्बिदा वउलमाला जीवणं पिअसहीएत्ति (च)।

माध। [सस्पृहं।]

जितमिव भुवने त्वया यदस्याः,
सखि वकुलावलि! वल्लभासि जाता।

(च) अव्वहु, ज्ञातं भवतु भगवत्या। एतन्मालतीप्रतिच्छन्दकजनादं चित्रफलकम्। एषापि तस्यैव महत्तविरचितेति कण्ठावलम्बिता वकुलमाला जीवनं प्रियसख्या इति।

इति मन्दिरे यानन्दप्रदमपि मे मम हृदयं अस्या दारुणया अतिकठिनया अवस्थया विदार्यते, एतदवस्थां द्रष्टुं वयमपि तावत् न समर्था इति भावः।

(१४) प्रकृतीति। सौकुमार्यस्य सुकुमारताया एकसारं एकनिकेतनं प्रकृति-ललितं स्वभावसुन्दरं एतत् वपुः। अयमसौ अपि पञ्चबाणः कामः दारुणः। चलितेन मलयवातेन उद्धूतानि कम्पितानि चूतप्रसूनानि यस्मिन् स चासौ चन्द्रातपश्च एतादृशः चारुकौमुदी यत्र सोऽयं कालोऽपि वर्तते इति शेषः। तेन कथमियं जीविष्यतीति भावः।

(१५) जितमिति। हे सखि! वकुलावलि! भुवने संसारे त्वयैव जितम्। आदौ च:। परिपक्वविकचाक्षः परिपक्वनवादराजकदत् पाण्डुः मुग्धः सुन्दरः

परिणतबिसकाण्डपाण्डुमुग्ध
स्तनपरिणाहविलासवैजयन्ती ॥ (१५)

[नेपथ्ये कलकलः । सर्वे आकर्णयन्ति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] रे रे सङ्करघराधिवासिणो जाणवदा ! एसो क्खु जोव्वणारम्भ-गव्वसम्भविद दुव्विसहामरिसरोस-व्वदिअर बलामोडिविहडिदुग्घाडिद-लोहपञ्जर-पडिबद्धटिङ्कला-णिरोहपडिभङ्गमंडलिदथिम-लीलाविलास पेरन्तुव्वत्त बहलवलुलन्तलङ्गूल-विग्गह-वेजयन्तिआ-डम्बरहामसरीर--समिद्धमो, सडाटोववक्कमिम, तक्खण मतिव्वकवलिदाणं घट्टिह-ट्टङ्का-वयवमज्जणिद्दूर-थ्थि--खणक्खटङ्कार - कडकडायन्तकरवत्त-कठिणदाढा-करालमुहकन्दरो, पचण्ड-बज्जाणिग्घादटारुणच-

(स) रे रे सङ्करगृहवासिनो जानपदा ! एष खलु यौवनारम्भगर्वसंभूत-दुर्विषहामर्षरोषव्यतिकरबलात्कार-विघटितोद्घाटितलोहपञ्जरप्रतिबद्धशृङ्खलानिरोध-प्रतिभङ्गमण्डलितस्थिमलीलाविलासपर्यन्तोद्वृत्तबहलवलुलल्लाङ्गूलविकटवैजय-

यः स्तनपरिणाहः कुचविस्तारस्तस्य विलासवैजयन्ती विलासपताकेव त्वं यद्य-स्मादस्याः मालत्याः वल्लभा जानासि । पर्यवसाने अभिलाषो विभावो दीप्यते । मालत्याश्च तत्रैव जातः स सर्वति । वयं तत्त्वमेवानन्द्भुकर ! एतावत् खलु करोमि न्यायादिति भावः ।

* अत्रैव व्याघ्रः कुतूहलविलासं कुरुते । सर्वे जनपदाः । महान्यायनिर-ग्रहाविनंत्य । कीदृशः । यौवनारम्भेण दत्तो यो दुःसहामर्षरिक्तकोपो तयो-र्मिश्रणेन यो बलात्कारस्तेन विघटितं उत्पाटितमुद्धाटितं मोटितं च यल्लोहपञ्जरं तत्र प्रतिबद्धशृङ्खलानिरोधप्रतिभङ्गो विपरीतभङ्गस्तेन मण्डलिता स्थिमिता या निरीहीता लीलाविलासपर्यन्त एवेत्यन् कम्पमानोऽस्त एवोच्छलनपूर्वं सञ्चलन् यो बहल-तुच्छलाङ्गूलः स्फुरीभूतलाङ्गूलस्य निर्मोचवैजयन्तिकासदृशमपङ्क्तिमोक्षसामर्थ्यम-कटकठोरक्रियः शरीरसन्निवेशो यस्य सः । परस्पराभ्यामभिहितता अमर्षः । रोषः क्रोधः । यथा । स्थिरः क्रोध एवामर्षः । यथाह । क्रोधः कृतापराधेषु स्थिरोऽमर्ष इति स्थितः । प्रतिकूलेषु तैक्ष्ण्यस्य प्रबोधः क्रोध उच्यते ॥ यथा ।

वेल्लामोडण-कवलिदावेभधवरतुरङ्गजंगमुम्मारभरिदगलगुहागब्-भगम्भीर घघ्घरोच्छलिदबहुलसद्द-संदब्भपडिरवा-भोअभीसिद-णट्ठणिद्दुविदासेस-जणणिवहो, कठोरणहरकप्पर-क्कमणणिद्दअ-पदारिद-जन्तुगत्तावअवप्पवत्तरत्तकद्दमिदग इवलो दुट्ठसद्दूलो कुविअकिअन्तलीलाइदं करेदि । ता रक्खध जधासत्ति पिअ-सहीए मदअन्तिआए जीविदं त्ति । [प्रविश्य बुद्ध-रक्षिता ससंभ्रमं ।] परित्ताअध, एसा क्खु पिअसही अमच्च-णन्दणस्स वहिणिआ मदअन्तिआ, पदिणा दुट्ठसद्दूलेण विणिहददिहाविदासेसपरिअणा अहिभवीअदि (भ) । *

निष्क्रान्तगरौढमशरीरसन्निवेशो महादपक्रम्य, तत्क्षणसमुत्पत्यकवलितानेकदंष्ट्रि-दंष्ट्रान्तरप्रविष्टास्थिखण्डटङ्कारकटकटायमानकरपत्रकठिनदंष्ट्राकरालमुखक-न्दरः, प्रचण्डचण्डनिर्घातदारुणचपेटाभीषणकवलितानेकनरतुरङ्गगात्रनीहारभरित-गलगुहागर्भगम्भीरघर्घरोच्छलद्बहुलशब्दसन्दर्भप्रतिरवाभोगभीषितनष्टनिद्रापित-जनपदनिवहः, कठोरनखरकर्पराक्रमणनिर्दयदारितजन्तुगात्रोत्थप्रसृमरशोणितकर्द-मितवालधिर्दुष्टशार्दूलः, कुपितकृतान्तलीलायितं करोति । तद्रक्षत यथा-शक्ति प्रियसख्या मदयन्तिकाया जीवितमिति । परित्रायध्वं, एषा नः प्रिय-सखी अमात्यनन्दनस्य भगिनी मदयन्तिका पतिना दुष्टशार्दूलेन विनिहताविद्राविताशेष-परिजना अभिभूयते ।

पमर्दोऽस्यास्ति: । तत्क्षणं सद्यः कवलिता येऽनेकमार्गविशरीरावयवास्तेषां मध्ये कठोराण्यपि भ्रष्टान्यपि तेषां खण्डे खण्डने यद्वा दंष्ट्राणां अभिभेदनेन कटकटाय-माना: करपत्रवत् कठिना या दंष्ट्रास्ताभि: करालो भीषणो मुखकन्दर यस्य-स तथोक्तः । टङ्कारेव दुर्भेद्यमस्तकम् । दुर्भेद्यप्रवृत्ती दन्तानां कटकटायाः शब्द-करणं स्वभाव: । विस्तीर्णत्वात् कन्दर इव कन्दर: । प्रचण्डचण्डप्रहारदारुणो चपेट: पाणितलप्रहारस्तेन यदाभीषणं चूर्णनं तेन कवलिता आस्वादिता येऽनेकनरास्तुरङ्गाश्च तेषां आकृष्टं मांसं तस्योद्गारैव प्रपूरणेन भरितो यो गलगुहागर्भ-स्तत्र गम्भीरो घर्घरो दीर्घमधुरो च उच्छलितमूर्जितं तेन यो बहुलशब्दस्तस्य सन्द-र्भेण समूहेन प्रतिरवाभोगः प्रतिशब्दविस्तारस्तेन भीषितो भयं नीतो नष्टो विद्रावी

माल। लवङ्गिए! अहो पमादो। (म)

माध। [ससंभ्रममुत्थाय।] बुद्धरक्खिते!। काओ।

माल। [दृष्ट्वा सहर्षसाध्वसं आत्मगतं।] अम्महे! एसोवि इहत्थो ज्जेव। (य)

माध। [स्वगतं।] हन्त! पुण्यवानस्मि, यदहमतर्कितोपनतदर्शनोच्छ्वसितलोचनया अनया।

अविरलमिव दाम्ना पौण्डरीकेण नद्धः,
स्नपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण।
कवलित इव कृत्स्नश्चक्षुषा स्फारितेन,
प्रसभममृतवर्षेणेव सान्द्रेण सिक्तः॥ (१६)

बुद्ध। महाभाअ! उज्जाण-बाहिरत्था-मुहे। (र)

[माधवः साटोपं परिक्रामति।]

काम। वत्स! अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमस्व।

(म) लवङ्गिके! अहो प्रमादः।

(य) आश्चर्यं एषोऽपि इहस्थ एव।

(र) महाभाग! उद्यानबाह्यरथ्यामुखे।

निद्रापितौ निद्रापर्यन्तं ज्वलितोऽशेषजननिवहो येन सः। कठोरनखकर्परा-क्रमणेन निर्दयं दारितं यज्जन्तुशरीरं ततः प्रसरता सुस्नातरुधिरेण कर्दमीकृतौ गतिपथौ गमनमार्गौ येन सः। कर्पर इव कर्परः। निश्चलात्। स्वरझर्झर-गर्जितमिति रत्नकोषः।

(१६) अविरलमिति। अहं पौण्डरीकेण पुण्डरीकसम्बन्धिना दाम्ना पाशेन अविरलं अनवरतं नद्ध इव। निर्भरेण निरतिशयेन संभृतेन वा दुग्धस्रोतसा पयःप्रवाहेण स्नपित इव। स्फारितेन आकर्णविश्रान्तेन चक्षुषा कृत्स्नः निःशेषोऽहं कवलितः ग्रस्त इव। सान्द्रेण घनेन अमृतवर्षेण सुधासारेण प्रसभं बलात् सिक्त इवास्मि। स्रोतसा निर्भरेण इति पाठान्तरे निर्झरेण प्रवाहेण इत्यर्थः।

मालती । [जनान्तिकं ।] लवङ्गिए ! हद्धी ! हद्धी ! संसओ क्खु जादो । (क) [सर्वास्त्वरितं परिक्रामन्ति ।]

माध । [अग्रे दृष्ट्वा सवैक्लव्यं ।] अहह !

संसक्तत्रुटितविशीर्णतान्त्रजाल-
व्यालीनस्फुरदुरुपुण्डरीकखण्डः ।
कीलालव्यतिकरगुल्फदघ्नपङ्कः
प्राचण्ड्यं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥ (१७)

अहो प्रमादः ।

अयं च विदूरतः क्रमगता पशोः कन्यका

सर्वाः । हा मदयन्तिए ! (ख)

[कामन्दकीमाधवौ सभयाकूतं ।]

कथं मदभिपातितादधिगतायुधः पुरुषात् ।
कृतोऽपि मकरन्द एष सहसैव मध्ये स्थितः

इतराः । साहु, महाभाअ ! साहु । (ग)

(क) लवङ्गिके ! हा धिक् ! हा धिक् ! संशयः खलु जातः ।

(ख) हा मदयन्तिके ।

(ग) साधु महाभाग ! साधु ।

(१७) संसक्तेति । संसक्तेन परस्परसम्बद्धेन त्रुटितेन छिन्नेन विशीर्णेन इतस्ततः विक्षिप्तेन विनिपातितेन अन्त्रजालेन अन्त्रसमूहेन व्यालीनानां व्याप्तानां स्फुरतां चलतां उरूणां महतां पुण्डरीकाणां खण्डानां छिन्नभिन्नानां खण्डः यस्मिन् सः । तथा कीलालव्यतिकरेण रक्तसम्पर्केण गुल्फदघ्नो गुल्फपरिमाणः पङ्को यस्मिन् सः नखा एवायुधं यस्य स व्याघ्रः तस्य मार्गः पन्थाः प्राचण्ड्यं भीषणत्वं वहति ।

(१८) अयमिति । अत्र चेदं अयं विदूरतः अत्यन्तदूरे वर्तमानः इति शेषः । कन्यका मदयन्तिका पशोः व्याघ्रस्य क्रमगता आक्रमणं प्राप्ता । कथं मदभि-

कामन्दकीमाधवौ । [सभयं ।]—हद्ध पशुना हतः

इतराः । अच्चाहिदं ! अच्चाहिदं ! (ष)

कामन्दकीमाधवौ । [सहर्षं ।]—प्रमथितश्च दंष्ट्रायुधः ॥ (१८)

इतराः । [सानन्दं ।] दिट्ठिआ परिहदं दुज्जादं । (स)

काम । [साकूतं ।] कथं व्यालनखरप्रहारनिःसृतरक्तप्रवाहः, स्तिमिततलनिषण्णखड्गलतावष्टम्भनिश्चलः, संभ्रान्तमदयन्तिकावलम्बितः ताम्यतीव वत्सो मे मकरन्दः ।

इतराः । हद्धी ! हद्धी ! गाढप्पहारदाए किलम्मदि महाभाओ (ह) ।

माध । कथं प्रमुग्ध एव । [कामन्दकीं प्रति ।] भगवति ! मां परित्रायस्व ।

काम । अतिकातरोऽसि । तदेहि तावत्पश्यावः ।

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

इति मालतीमाधवे शार्दूलविद्रावणो नाम तृतीयोऽङ्कः ।

(ष) अत्याहितमत्याहितम् ।

(स) दिष्ट्या प्रतिहतं दुर्जातम् ।

(ह) हा धिक् ! हा धिक् ! गाढप्रहारतया क्लाम्यति महाभागः ।

पातितान् तेन व्याघ्रेण अवपातितान् गृहीतान् कुतोऽपि पुरुषान् अभिनतायुधः प्रतिरुध्य सहसैव एष आगत्य मकरन्दः मध्ये स्थितः । तथा हद्ध च यथा तथा पशुना व्याघ्रेण हतः ताडितः मकरन्द इति भेदः । दंष्ट्रायुधो व्याघ्रश्च प्रमथितो व्यापादितः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशतो मदयन्तिकाव्याघ्रविक्रियाश्रमक्लान्तौ मूर्च्छितौ माधवमकरन्दौ, तदनुगता कामन्दकी मालती बुद्धरक्षिता च ।

मद । पसीद भअवदि ! परित्ताहि परित्ताहि मदअन्तिआणिमित्त-संसइदजीविदं आवण्णजणाणुकम्पिणं महाभाअं (क) ।

इतरा: । हद्धी ! हद्धी ! किं दाणिं अह्मेहिं एत्थ पेक्खिदव्वं । (ख)

कामन्दकी । [उभौ कमण्डलूदकेन सिञ्चति ।] ननु भवत्य: पटाञ्चलेन वत्सौ वीजयन्तु ।

[मालत्यादयस्तथा कुर्वन्ति ।]

मक । [समाश्वस्यावलोक्य च ।] वयस्य ! कातरोऽसि, किमेतत्, ननु स्वस्थ एवास्मि ।

मद । [सहर्षं ।] अम्महे ! पडिबुद्धं दाणिं मअरन्द-पुण्णिमा चन्देण (ग) ।

माल । [माधवस्य ललाटे हस्तं दत्त्वा ।] सहि लवङ्गिए ! दिट्ठिआ वड्ढसि, जं भणामि, पडिबुद्धो ज्जेव्व दे पिअवअस्सो, पडिवण्णचेअणो महाभाओ मअरन्दोत्ति (घ) ।

(क) प्रसीद भगवति ! परित्रायस्व, मदयन्तिकानिमित्तसंशयितजीवितमापन्नजनानुकम्पिनं महाभागम् ।

(ख) हा धिक् ! हा धिक् ! किमिदानीमस्माभिरिह प्रेक्षितव्यम् ।

(ग) आश्चर्यं ! प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपूर्णिमाचन्द्रेण ।

(घ) सखि लवङ्गिके ! दिष्ट्या वर्धसे यद् भणामि प्रतिबुद्ध एव ते प्रियवयस्य: प्रतिपन्नचेतनो महाभागो मकरन्द इति ।

माध। [आश्लिष्य ।] वयस्य ! समाश्वसिहि ! एह्येहि ।

[इत्यालिङ्गति ।]

मक। [उभौ चिरमाश्वास्य ।*] दिष्ट्या जीवितवानस्मि ।

इतराः। पिअं पिअं णो संवुत्तम्। (क)

[सर्वा हर्षं नाटयन्ति ।]

बुद्ध। [जनान्तिकम् ।] हला मदअन्तिए ! एसो क्खु सो। † (ख)

मद। तदा जेव्व जाणिदं मए, जधा एसो माहवो, अअंपि सो जणोत्ति ‡ (ग)।

बुद्ध। अवि, सच्चवादिणी अहम् ? । (घ)

मद। ण क्खु अण्णारिसेसु तुम्हारिसीओ पक्खवादिणीओ होन्ति। ¶ [माधवमवलोक्य ।] सहि ! मालदीए वि रमणीओ इमस्सिं महाणुहावे अणुराअप्पवादो (ङ)।

(क) प्रियं प्रियं नः संवृत्तम् ।

(ख) सखि मदयन्तिके ! एष एव सः ।

(ग) तदैव ज्ञातं मया यथा एष माधवः अयमपि स जन इति ।

(घ) अपि सत्यवादिन्यहम् ।

(ङ) न खलु अन्यादृशेषु युष्मादृश्यः पक्षपातिन्यो भवन्ति । सखि ! मालत्या अपि रमणीय एतस्मिन् महानुभावेऽनुरागप्रवादः

---

* चिरकालप्राप्तमानुर्वेदनाविति भावः ।

† हलेति सखीसम्बोधनम् । मकरन्दनामाख्यानेन ख्यापितमनयेति ।

‡ सखायमनायासेनापि प्रबन्धः ।

¶ न हि पक्षपातिन्यस्त्वादृश्यो मन्दं भद्रं वदन्तीति भावः ।

[पुनर्मकरन्दमेव सस्नेहमवलोकयति ।]

काम । [स्वगतम् ।] रमणीयोर्जितं * हि मदयन्तिकामकरन्दयोर्दैवादस्य दर्शनम् । [प्रकाशम् ।] वत्स मकरन्द ! कथं पुनरायुष्मानस्मिन्नवसरे मदयन्तिकाजीवितत्राणशोभी भगवता दैवेन सन्निधापितः ।

मक । अद्याहमन्तर्नगर एव काञ्चिद्वार्त्तामुपश्रुत्य, माधवस्य चित्तोद्वेगमधिकमाशङ्कमानस्त्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमाकरोद्यानवृत्तान्तः, परापतन्नेव शार्दूलावस्कन्दगोचरतामेतामभिजातकन्यकामभ्युपपन्नवानस्मि ।

[मालतीमाधवौ विलज्जतः † ।]

काम । [स्वगतम् ।] इत्थेन खलु मालतीप्रदानेन भवितव्यम् । [प्रकाशम् ।] वत्स माधव ! दिष्ट्या सुहृद्वध्वा वर्द्धितोऽसि मालत्याः, तदयमवसरः प्रीतिदायस्य ‡ ।

माध । भगवति ! इयं हि ।

यद् व्यालम्बितसुहृत्प्रमोदमुग्धं
सौजन्याद्विहितवती गतव्यथं माम्

---

* कर्म्मणोपपन्नत्वेन रमणीयम् । शार्दूलनाशेन उपकारपूर्वकमुपपन्नत्वादूर्जितं शक्तिमयम् । आयुष्मानिति शब्देन वाच्यो वाच्यः प्रमाणयः । इति भरतः ।

† उद्यानवृत्तान्तो मालतीमदयन्त्युपरोपक्रमः । परापतन्नागच्छन् । अवस्कन्दोऽभिक्रमः । अभिजाता कुलीना । तथा चाभिजातत्वेन मदुपकारं ज्ञास्यतीति भावः । आभिजात्येन ज्ञानं च तथाविधाचारादिना । अभ्युपपन्नवानु-कम्पावानहम् । अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः । विलज्जतः । परस्परं प्रकाशिताभावदर्शनेति भावः ।

‡ प्रीतिदायस्य पारितोषिकदानस्य ।

(१) यद्यस्मात् शार्दूलेन जिघांसुना अभिहतो यः सुहृत् बान्धवः तस्य यः

तत्कामं प्रभवति पूर्णपात्रवृत्त्या
स्वीकर्तुं मम हृदयञ्च जीवितञ्च ॥ १ ॥

लव । पडिच्छिदो क्खु णो पिअसहीए अअं पसादो (ञ)

मद । [स्वगतम्] जाणादि महाभाअधेओ जणो अवसरे गुरुअरमविअं * भणिदुम् (ट) ।

माल । [स्वगतम् ।] किं णाम मअरन्देण उव्वेअका-रणं सुदं भविस्सदि ? (ठ) ।

माध । वयस्य ! का पुनर्मामाधिकोधे गहेतुर्वार्त्ता † ?

[प्रविश्य पुरुषः ।] वत्से मदयन्तिके ! भ्राता ते ज्यायान् अमात्यनन्दनः समादिशति, अद्य परमेश्वरेण अस्मद्भवन-मागत्य, भूरिवसोरुपरि परं विश्वासमभ्यासञ्च प्रसादमाविष्कु-र्वता, स्वयमेव प्रतिपादिता मालती, तदेहि सम्भावयामः प्रमोदमिति ‡ ।

(ञ) प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसादः ।

(ट) जानाति महाभागधेयो जनोऽवसरे गुरुतरमपीदं भणितुम् ।

(ठ) किं नाम मकरन्देन उद्वेगकारणं श्रुतं भविष्यति ।

प्रसीदः येन मुग्धं मूर्च्छितम् मां जीवनात् गतप्रायं प्रत्यावर्तनेन विहितवती चकार, तत् तस्मात् पूर्णपात्रवृत्त्या यथाऽसौ दिव्यपूर्णपात्ररूपेण मम हृदयञ्च जीवितञ्च स्वीकर्तुमात्मसात्कर्तुं कामं यथा तथा प्रभवति समर्था भवति ।

* गुरुतरमपीदं भणितुम् ।

† मकरन्देन काञ्चिद्वार्त्तामुपश्रुत्येति मदुच्छ्वसितमुद्वहमानः पृच्छति । वय-स्येति ।

‡ ज्यायान् ज्येष्ठः । परमेश्वरो राजा । विश्वासम् अभेदम् । सम्भावयामः कारयामः । उत्सवपूर्वको हर्षः प्रमोदः ।

मक। वयस्य! सेयं वार्त्ता।

[मालतीमाधवौ वैलक्ष्यं नाटयतः।]

मद। [मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य।] सहि मालदि! तुमं क्खु एक्कणअरणिवासेण सहपंसुकीलणादो पहुदि मे पिअसही आसि बहिणिआ अ, सम्पदं उण णो घरस्स मण्डणं जादासि (ड) *।

काम। वत्से मदयन्तिके! दिष्ट्या वर्द्धसे भ्रातुर्मालतीलाभेन।

मद। भअवदि! तुम्हाणं आसिसां प्पहावेण। लवङ्गिए! फलिदा णो मणोरहा तुम्हाणं लाहेण (ढ) †।

लवं। सहि! किं अम्हाणम्पि अत्थि मन्तिदव्वं (ण)।

मद। सहि बुद्धरक्खिदे! दाणिं विवाहमङ्गलं समा-अरेम्ह। (त)

बुद्ध। सहि! एहि गच्छम्ह। (थ) [इत्युत्तिष्ठतः।]

(ड) सखि मालति! त्वं खलु एकनगरनिवासेन सहपांशुक्रीडनात् प्रभृति मे प्रियसखी आसीर्भगिनिका च, साम्प्रतं पुनर्नो गृहस्य मण्डनं जातासि।

(ढ) युष्माकमाशीःप्रभावेण। सखि लवङ्गिके! फलिता नो मनोरथा युष्माकं लाभेन।

(ण) सखि! किमस्माकमप्यस्ति मन्त्रयितव्यम्।

(त) सखि बुद्धरक्षिते! इदानीं विवाहमङ्गलं समाचरावः।

(थ) सखि! एहि गच्छावः।

---

* अद्य गृहस्य पूर्णविभवासीति भावः।

† णोशब्दोऽस्माकमित्यर्थे निषेधे च तुल्यरूप इति निषेधोऽत्र न कुरुते। नात एव दीर्घाभावः। भ्रातुरित्यादि।

लव। [जनान्तिकम्।] भअवदि! जहा एदे हिअअ-भरिदुव्विसत्तविब्भमाणन्द-सुन्दरा-दोलिद-धीरत्तण-मणोहरा, पहुत्यन्ति मदअन्तिआमअरन्दाणं दरदलिदणीलुप्पलदाम-सरिच्छा कडक्खविक्खेवा तह तक्केमि मणोरहणिव्वुत्तसम्बन्धा एदे त्ति। (८)

काम। [विहस्य।] ननु इमौ विलोकनेन मानसं मुहुर्मुहुः प्रमोदमनुभवतः।

तथाहि। ईषत्तिर्य्यग्वलितविषमं कुञ्चितप्रान्तमेतत्
प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं किञ्चिदाकुञ्चितभ्रु।
अन्तर्मोदानुभवमसृणं स्तब्धनिष्कम्पपक्ष्म
व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराक्षम्॥ (९)

---

(८) भगवति! यथैते हृदयभरितोद्दामविभ्रमानन्दसुन्दरान्दोलितधीरत्व मनोहराः परिवर्तन्ते मदयन्तिकामकरन्दयोर्दरदलितनीलोत्पलदामसदृशाः कटाक्षविक्षेपाः तथा तर्कयामि मनोरथनिर्वृत्तसम्बन्धावेताविति।

---

(९) ईषदिति। ईषत् तिर्य्यग्वलितविषमं ईषत् अल्पं तिर्य्यक् वलितेन विषमं किञ्चित् वक्रिमभावापन्नं कुञ्चितप्रान्तं कुञ्चितो मुद्रितः प्रान्तः प्रान्तभागः यस्य तत् प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं प्रेमोद्भेदेन अनुरागोदयेन स्तिमितं निश्चलं स्थिरमित्यर्थः। अतएव लुलितं मनोहरमित्यर्थः। किञ्चिदाकुञ्चितभ्रु किञ्चिदाकुञ्चिते ईषन्मिते भ्रुवौ यत्र तत् ईषत् सङ्कुचितं तदनयोर्नान्वीतिभावः। अन्तर्मोदानुभवमसृणं अन्तर्मोदस्य आन्तरिकहर्षस्य अनुभवेन ज्ञानेन मसृणमनुल्वणं, स्तब्धनिष्कम्पपक्ष्म स्तब्धेन स्थाणुवत्निश्चलभावेन निष्कम्पानि पक्ष्माणि यत्र तत् आकेकराक्षं आकेकरे (ट्यारा) इति प्रसिद्धाक्षे अक्षीणि यत्र तत् अनयोर्युवयोर्दृष्टं परस्परदर्शनं अचिरं झटिति व्यक्तं स्फुटं मनोगतं प्रमोदं शंसति कथयतीवेति प्रतीयमानोत्प्रेक्षा। अनयोः परस्परदर्शनसुखपारवश्येन स्तम्भितत्वादिना सुखव्यञ्जकानुभवेन च प्रेमातिशय्यं भवति।

मकर: । हत: हत: ।

मद । अयि बुद्धरक्खिदे ! अवि णाम पुणो वि दाव दीसइ एसो जीविदप्पदो पुण्डरीअलोअणो ? (ख) ।

बुद्ध । जइ देव्वमणुऊलं भविस्सदित्ति । (ग)

[पुरुषेण निष्क्रान्ते ।]

माध । [अपवार्य्य ।]

चिरादायातस्तु त्रुटतु बिसिनीसूत्रभिदुरो,
महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।
प्रतिज्ञाभ्यासं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,
विधिः स्वाच्छ्यं धत्तां, भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥ (१)

अथवा । समागमे मार्गं जनमसुलभं प्रार्थितवतो,
विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः ।

(ख) अयि बुद्धरक्षिते ! अपि पुनरपि दृश्यत एष जीवितप्रदः पुण्डरीकलोचनः ।

(ग) यदि दैवमनुकूलं भविष्यति ।

---

(१) चिरादिति । बिसिनीसूत्रभिदुरो पद्मिनीतन्तुवत्भिदुरः भेदनस्वभावः चिरादनुवृत्तिमपर्यन्तं सञ्चित इत्यर्थः । आयातस्तु मालतीप्राप्त्याशारूपस्तन्तुः त्रुटतु छिद्यताम् । इदानीम् अधुनैव महान् विपुलः जीवन इत्यर्थः । आधिव्याधिः मनोव्यथारूपरोगः निरवधिः अविच्छिन्नः सन् प्रसरतु प्रवाहरूपेण वर्धतु । पारिप्लवधुरा चाञ्चल्यवती मयि अभ्यासं अनायासेन प्रतिज्ञामाधिपत्यं व्रजतु प्राप्नोतु । विधिर्विधाता स्वाच्छ्यं निजामं धत्तां कुरुताम् । मदनश्च कृतकृत्यः सफलो भवतु । एतत् सर्वं दुःखकरमपि मया सत् सोढुं शक्यते इति माधवाभिप्रायः । अथवा एतदुत्तरश्लोके अविद्यमानपीडाविशेषैकव्यापकैः इत्यत एव सर्वत्र प्रार्थनायां लोट् ।

तथाप्यस्मिन् दानव्यवसमयेऽस्या: प्रविशद-
त्प्रभं प्रातश्चन्द्रद्युति वदनमन्तर्दहति माम्॥ (४)

काम। [स्वगतम्।] एवमतिदुर्मनायमान: पीडयति मां वत्सो माधवो, वत्सा मालती च। दुष्करं निराशा प्राचिति। [प्रकाशम्।] पृच्छामि तावदायुष्मन्तं, अपि भवान् अवगच्छ यथा भूरिवसुरेव मालतीमस्मभ्यं दास्यति?।

माध। [सलज्जम्।] नहि नहि।

काम। न तर्हि प्रागवस्थाया: परिहीयसि?

मक। भगवति! दत्तपूर्वेत्याशङ्क्यते।

काम। जानामि तां खलु वार्त्तां, इदन्तु प्रसिद्धमेव, यथा नन्दनाय मालतीं प्रार्थयमानं भूरिवसुं पतिमुक्तवान्, प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति।

मक। अस्त्येतत्।

काम। अस्य च स्वयं राज्ञैव दत्ता मालतीति पुरुषेणा-वेदितं, तद्वत्स! श्रुति प्रतिष्ठानिबन्धनानि देहिनां व्यवहार-तन्त्राणि, वाचि पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिता:, सर्वस्य वचना-नामायत्तं, सा च भूरिवसोर्वागनृतात्मिकैव, न खलु महा-

---

(४) तथापीति। विधौ कर्तरि वामाचरणे प्रतिकूले सति अनुकूलं दुर्लभं लं समागमाभावं दुःखमित्थं भावितवतो याचमानस्य मम एषा इति शब्देन गर्दभ:। परिवर्तित: इन्द्राणविवर्तनं समुचिता युक्तैव। तथापि तादृशदशा-कालेऽपि अस्मिन् दानव्यवसमये अपदवी दानव्यवकारी चन्द्रा: प्रविशन्त्य: प्रवि-शत्प्रायं दीप्तिपूर्णं प्रातश्चन्द्रद्युति प्रभातकालीनचन्द्रवत्कान्तिहीनं वदनं मुख-मन्तर्दहति अवसादयति एतद्वैवं वैपरीत्यम् आत्मनिवर्त:। वामो दुर्लभजनप्रार्थनैव अनुचिता, ततो विधौ तु प्रतिकूले अनुचिततर: दुर्लभजनप्रार्थ-ति भाव:।

राजश्च मालती निजा कन्यका, कन्याप्रदाने च नृपतयः प्रमाणमिति नैवंविधो धर्माचारसमयः, तस्मादिदमर्षितव्य-मेतत् । अथच, वत्स ! माम् अनवधानां मन्यसे । पश्य ।

मा वा सपत्नेष्वपि नाम तद्भूत् पापं यदस्यां नु मया विशङ्क्यम् ।
तत्सर्वथोपशमनाय यत्नः प्राणव्ययेनापि मया विधेयः ॥ (५)

मक । सुष्ठु शुण्वमानमादिशति सुधाभिः ।

अपिच । दया वा, स्नेहो वा, भगवति ! निजेऽस्मिन् शि[illegible]ने
भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।
अतश्च प्रव्रज्यासमयसुलभाचारविमुखः,
प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्दैवमपरम् ॥ (६)

---

(५) मेति । नु भोः ! अस्यां मालत्यां यत् पापं अनिष्टं विवाहादिनिर्वाहे अदर्शनम् मया विशङ्क्यम् आशङ्क्यम् । तदनिष्टं सपत्नेषु शत्रुषु अपि किं पुनस्ता-दृशसम्बन्धानुभावानाम् इत्यर्थः । माभूत् न भवतु । तत् तस्मात् सर्वथा सर्वप्रकारेण उपशमनाय परस्परसङ्घटनाय मया प्राणव्ययेनापि प्राणत्यागेनापि किं पुनः सामान्यधनाद्यपायविशेषैरित्यर्थः । यत्नो विधेयः कार्यः । अत्र कैमुतिकन्यायेन तादृशार्थापत्त्या अर्थापत्तिरलङ्कारः ।

(६) दयेति । हे भगवति । निजे आत्मीये अस्मिन् शिशुजने बालके माधवे मालत्यां च दया करुणा वा स्नेहो वात्सल्यं वा संसाराद्विरतमपि संसारसुख-विषयकतृष्णाशून्यमपि तव अन्तःकरणमपीत्यर्थः । भवत्याश्चित्तं द्रवयति आर्द्री-करोति विषयाकृष्टं करोतीत्यर्थः । अतः कारणात् प्रव्रज्यासमयसुलभाचार-विमुखः प्रव्रज्यासमये वानप्रस्थाश्रमकाले सुलभो यः आचारः मौनादिकं अन्या-समापित्वा वानप्रस्थाश्रमे आचारबाहुल्यसत्त्वादिति भावः । तस्मादविमुखः अविरतः ते तव यत्नः प्रसक्तः अविच्छिन्नः सन् प्रभवति । यत्ने कृते कार्यसिद्धिः अवश्यमेव भविष्यति । अथवा यत्नात् यदि कार्यसिद्धिर्न भविष्यति तदा दैवमेव अत्र अपरम् इत्याशयेनाह । पुनः पश्चादपि अपरं दैवमेव प्रभवति । दैवाधीनं सर्वं कार्यमितिभावः ।

[नेपथ्ये।] भअवदि कामन्दइ! एसा भट्टिणी विण्णवेदि. जधा मालदीं घेत्तूण तुरिदमाअच्छदु त्ति (प)।

काम। वत्से! उत्तिष्ठ। [सर्वे उत्तिष्ठन्ति।]

[मालतीमाधवौ सकरुणानुरागमन्योन्यमवलोकयतः।]

माध। [स्वगतम्।] कष्टमेतावती लोकयात्रा मालत्या समं माधवस्य, अहो नु खलु भोः।

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकूलताम्।
पुनरकाण्डविवर्त्तनदारुणो विधिरहो विशिनष्टि मनोरुजम्॥७॥

माल। [स्वगतम्।] महाभाअ! लोअणाणन्द! एत्तिअं दिट्ठोसि। (फ)

लव। हद्धी! हद्धी! सरीरसंसअं जेव्व णो पिअसही आरोविदा अमच्चेण (ब)।

माल। [स्वगतम्] परिणदं दाणीं मे जीविदतिह्णाए फलम्।

(प) भगवति कामन्दकि! एषा भट्टिनी विज्ञापयति यथा मालतीं गृहीत्वा त्वरितमागच्छतु इति।

(फ) महाभाग लोचनानन्द! एतावद्दृष्टोऽसि।

(ब) हा धिक् हा धिक् शरीरसंशयमेव नः प्रियसखी आरोपिता अमात्येन।

---

(७) प्रथमम् आदौ एकरसां निरन्तरां अनुकूलतां आनुकूल्यं सुहृदिव बन्धुः इव प्रकटय्य प्रकाश्य सुखप्रदः सुखदायी अहो! आश्चर्यम् विधिः पुनः पश्चात् अकाण्डे अकस्मात् अर्द्धविवर्त्तनं दशापरिवर्त्तनं अमीतिरिव: तेन दारुणः कठिनः सन् मनसः चित्तस्य रुजम् व्यथां विशिनष्टि प्रकर्षं जनयतीत्यर्थः।

[आकाशम्।] णिव्वूढं च णिक्करुणदाए तादस्सवि काबालिअत्तणं, पडिट्ठिदो दुट्ठदेव्वस्स दारुणसमारम्भसरिसो परिणामो, कं एत्थ उवालहामि मन्दभाइणी, कं वा असरणा सरणं पडिवज्जामि (ञ)।

लव। सहि हदो हदो (ट) [इति निष्क्रामन्ति।]

माध। [स्वगतम्।] नूनमाश्वासनमात्रमेवैतत् माधवस्य मदनस्नेहकातरा करोति भगवती। [सोद्वेगम्।] हन्त सर्वथा संशयितजन्मफल: संवृत्तोऽस्मि, तत्किमिदानीं कर्त्तव्यम्।

[विचिन्त्य।] न खलु महामांसविक्रयादन्यदुपायान्तरं पश्यामि। [प्रकाशम्।] वयस्य! मकरन्द! अपि भवान् उत्कण्ठते मदयन्तिकाया: ?

मक। अथ किम्।

तस्मै मन: क्षिपति यस्सरसप्रहार-
मालोक्य मामगणितस्खलदुत्तरीया।

(ञ) परित्यक्तमिदानीं मे जीवितप्रत्याशया: फलम्। निर्व्यूढं च निष्करुणतया तातस्यापि कापालिकत्वम्। प्रतिष्ठितो दुष्टदैवस्य दारुणसमारम्भसदृश: परिणाम:। कमिहोपालभे मन्दभागिनी कं वा अशरणा शरणं प्रतिपद्ये।

(ट) सखि! हत हत:।

---

(८) तस्मै इति। सरसप्रहारं नूतनाघातयुक्तं माम् आलोक्य दृष्ट्वा, अगणितोऽचिन्तित: स्खलदुत्तरीयो यया स्खलदुत्तरीयमगणितं यया सा भयसम्भ्रमवशवर्त्तिनी मदयन्तिका इति यावत्। तथा मदैकतानकुरङ्गविलोचनादि: ... मादिदर्शनादन्योन्यस्य एकतानमनस एकसंकल्पस्य एकवर्त्मपरिमिताङ्ग:...

त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टि-

राश्लिष्टवत्यमृतसंवलितैरिवाङ्गैः ॥ (८)

माध। सुलभैव बुद्धरक्षिता प्रियसखी भवतः।

अपि च। प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रक्षितवतः

परिष्वङ्गं लब्ध्वा तव, कथमिवान्यत्र रमताम्।

तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-

स्त्वयि व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ (९)

मक। तदुत्तिष्ठ पारासिन्धुसम्भेदमवगाह्य, (य) नगरीमेव प्रविशावः। [उत्थाय। परिक्रामतः।]

(य) पारा च सिन्धुश्च द्वे नद्यौ तयोः सम्भेदः सङ्गमः। अवगाह्य विलोड्य। स्नात्वेति यावत्। श्रमशान्तिहेतुतया मङ्गलाचारहेतुतया च स्नानम्।

र्थः। कुरङ्गस्य कुरङ्गशावकस्येत्यर्थः। विलोले चपले दृष्टी इव दृष्टी नेत्रे यस्याः सा सती त्रस्तो अतीव चपलं तत एकहायनस्य चपलतरत्वमित्यर्थः। अमृतसंवलितैः अमृतसिक्तैरिव अङ्गैः अवयवैर्मां आश्लिष्टवती आलिङ्गितवतीत्युत्प्रेक्षा। एतेन तस्याः मय्यनुरागाधिक्यसूचनात् मनोमृगीशस्ता तव सुखेन तत् तस्मात् सैव मम मनः क्षिपति चपलं करोतीत्यर्थः। अन्यथा कथमिवाहम् कष्टमित्यर्थः।

(९) प्रमथ्येति। क्रव्यं मांसमश्नातीति क्रव्यादं व्याघ्रं प्रमथ्य विनाश्य मरणसमये अन्तकाले रक्षितवतो रक्षितुस्तव परिष्वङ्गं आलिङ्गनं लब्ध्वा आलिङ्गनजन्यसुखमनुभूयेत्यर्थः। कथमिवातिशयेन अन्यत्र अधिके अन्ये रमतां नैव तादृशी अनुरागिणी एकस्मात्ततोऽन्यवरालोकनमपेक्षतेति भावः। आलिङ्गनमात्रमेव न अनुरागप्रकाशनमित्याशयेनाह तथा चेति। कमलनयनायाः पद्माक्ष्याः नयनयोर्व्यापारः कटाक्षविक्षेपादिः त्वयि व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयः व्यक्तः स्फुटः स्नेहो यत्र तथा स्तिमितः निश्चलः अतएव रमणीयः सुन्दरः चिरमनेकक्षणपर्यन्तं अभूत् जातः। एवंविधेन नयनव्यापारेण एकरसानुरागप्रकाशनं जायते। मदयन्तिकाया अभिलाषम् आलोचितोऽपि इति भावः।

माध। अयमसौ महानद्योः सम्भेदः य एषः (२)।

जलनिर्विवर्तितवनाश्मनिर्घोषताभिः
परिमततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः।
रुचिरकनककुम्भश्रीमहाभोगतुङ्ग-
स्तनविनिहितहस्तस्वस्तिकाभिर्वधूभिः॥ (१०)

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे।]

चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः।

---

(२) सम्भेदः सङ्गमः।

---

(१०) जलेति। स्नानमात्रोत्थिताभिः स्नानं कृत्वा उत्थिताभिरत एव जलनिर्विवर्तितवनाश्मनिर्घोषवताभिः जलेन निर्विवर्तितं विशदीकृतं यत् वनं तेन अश्म वर्षितं निष्प्रयुक्तस्य स्थानमिति शेषः। वाग्वा, ताभिः। रुचिरकनककुम्भश्रीमहाभोगतुङ्गस्तनविनिहितहस्तस्वस्तिकाभिः, रुचिरा मनोहराः कनककुम्भा इव कलशा याभ्यां ताः, ताभ्यामपि प्रथमाभोगाः कर्णेषु यत्। उपर्यो-भागी दन्तः; पीनत्वः; सुकुमाराकारा ये तुङ्गा उन्नतपीवराः स्तनाः तेषु विनि-हिता अर्पिता हस्ता एव स्वस्तिका याभिः ताभिर्वधूभिरिति सामानाधिकरण्यसमासः। अथवा रुचिरेत्यादिपदस्वविशेषणं वीरुधामित्यर्थः। वधूभिर्नारीभिः परिमततट-भूमिः स्नानतीरभूभाग इत्यर्थः। सम्भेदो भवतीति पूर्वेण सम्बन्धः। नाट्येन स्नानोत्तरकालं पश्चे कलशमादाय वाद्यं वसना मज्जमानाभिरिति प्रसिद्धिः। अत्र उपमादयश्च परस्परमेवंरूपमवगतीतिहेतुत्वेन तच्च च हेतौ रूपकत्वेन पदार्थ-हेतुकमलङ्कार इत्यनयो रसाभिप्रायः।

पञ्चमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति चाण्डालवेशेन जीवन्मुक्तवेशा कपालकुण्डला ।]

कपा । षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा,
हृदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदां यः ।
अविचलितमनोभिः साधकैर्मृग्यमाणः,
स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ (१)

इयमहम् इदानीं
नित्यं व्यस्तषडङ्गचक्रनिहितं हृत्पद्ममध्योदितम्,
पश्यन्ती शिवरूपिणं लयवशादात्मानमभ्यागता ।
नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चामृताकर्षणा-
दप्राप्तोत्पतनश्रमा विघटयन्त्यग्रे नभोऽम्भोमुचः ॥ (२)

---

(१) षडिति । षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा षडधिका या दशनाडी षोडशसंख्येत्यर्थः । आधारनाभिहृत्कण्ठताल्वादिमध्यस्थिता षट्संख्यका नाड्यः । दशनाडीचक्रं यथा । इडा पिङ्गला सुषुम्ना गान्धारी हस्तिजिह्वा पूषा यशस्विनी अलम्बुषा कुहूः शङ्खिनी च । सैव चक्रं चक्राकारेण परिणममानमित्यर्थः । तस्य मध्ये स्थित आत्मा स्वरूपं यस्य सः । तथा तद्विदां तादृशात्मवेदिनामित्यर्थः । हृदि विनिहितरूपः आत्मत्वेन हृदयेऽवस्थित इत्यर्थः । यः सिद्धिदः जयति । अविचलितं विषयानाकृष्टं मनो येषां तैः साधकैर्योगिभिर्मृग्यमाणः अन्विष्यमाणः । तथा शक्तिभिः ब्राह्म्याद्यष्टसंख्यकाभिः परिणद्धो व्याप्तः स च शक्तिनाथः शिवः जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । यद्वा शक्तिभिः अणिमाद्यष्टाभिः परिणद्धः कर्पितः शक्तीनाम् अणिमादीनां नाथः प्रभुः जयति । ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी वाराही माहेन्द्री चामुण्डा चण्डिका इत्यष्टमातरः ।

(२) नित्यमिति । व्यस्तषडङ्गचक्रनिहितं व्यस्तानि अन्यान्यावयवानि पर्यस्तानि यानि षडङ्गानि हृदयशिरःशिखाकवचनेत्रास्त्राणि तेषां चक्रे समुदाये निहितम् आरोपितं हृत्पद्ममध्योदितं हृदयपुण्डरीकान्तर्वर्तिनमित्यर्थः । शिवरूपिणं शिवात्मकं पश्यन्ती अन्तरिन्द्रियेणैव ज्ञात्वा अनन्तरं लयवशात् आत्मना सह वाणेन्द्रियाणामैक्यो-

अपि च । उल्लोल-वल्गित-कपाल-कण्ठमाला-

सङ्घट्ट-क्वणित-कराल-किङ्किणीकः ।

पर्य्याप्तं मयि रमणीयडामरत्वम्,

सन्धत्ते गगनतलप्रयाणवेगः ॥ (३)

तथाहि ।

विष्वग्वृत्तिर्जटानां प्रचलति निविडग्रन्थिनद्धोऽपि भारः,

संस्कारज्ञानदीर्घं पटु रटति लताहतिखट्वाङ्गघण्टा ।

भावात् तद्गतचित्तत्वेनेत्यर्थः आत्मानं चात्मस्वरूपं पश्यामि तत विषयज्ञानस्यात्मज्ञान- नाश्यत्वादिति भावः । नाडीनामिडापिङ्गलादीनां हृदयकमलस्य वायुपूरणरोधा- जनितः पाञ्चभौतिकशरीरस्य पञ्चात्मतापत्तेर्यस्मात् पञ्चात्मतानां पृथिव्यप्तेजोवाय्वाका- शानां यदाखर्वं तस्मात् अयमात्मा नभसा अदृश्यमानमूर्त्तिर्मा तथा च पुरीभावि नभोऽम्भोमुचः आकाशस्थमेघान् विघटयन्तो द्विधाकुर्वन्तीति यावत् । चञ्चलीत्यर्थः ।

(३) उल्लोलेति । उल्लोलायाश्चञ्चलाया वेगगमनादित्यर्थः । अतएव वल्गि- ताया नर्त्तिताया कपालकण्ठमालाया नृकपालरूपस्रज इत्यर्थः । सङ्घट्टेन परि- मर्द्देन क्वणिता मुखरा शब्दायितेति यावत् । कराला भीषणा किङ्किणी क्षुद्र- घण्टिका यस्मात् येन तेन वा । तत्र कणितेत्यत्र कर्म्मणि क्तः । अपरत्र तारकादि- त्वादितच्प्रत्यय इति भेदः । गगनतलप्रयाणवेगः आकाशोत्पतनजन्यवेगो मम कर्त्ता । मयि रमणीयडामरत्वं भीषणत्वं एकत्र कपालेनान्यत्र कपालकुण्डलेन रमणीयत्वमित्यर्थः । पर्य्याप्तं नितान्तं सन्धत्ते जनयति । अत्रैकस्य कपालस्य पतन- जननाभ्यां विभावनाविशेषोक्तिरूपालङ्कारद्वयं व्यज्यते । कपालरूपकारणासत्त्वेऽपि भीषणत्वरूपकार्योत्पत्त्या विभावना तस्य च सत्त्वेऽपि भीषणत्वरूपकार्यानुत्पत्त्या विशेषोक्तिः । तयालङ्कारद्वयं कपालकण्ठमालेतिरूपकेण सङ्कुलमिति रमणत्वद्वार- जनक सङ्करः ।

(४) विष्वगिति । निविडग्रन्थिनद्धोऽपि दृढग्रन्थियुक्तोऽपि विष्वग्वृत्तिर्वात- वेगात् चलितसंस्थानभेदः जटानां भारः जटाकलापः प्रचलति, लताहति- खट्वाङ्गघण्टा वारंवारं स्पन्दमानस्य खट्वाङ्गस्य चापभेदस्य घण्टा संस्कारेण आर्त्तनादिवेगनुपेशा वेगाख्यसंस्कारेण वा । यः ज्ञानः ध्वनः तेन दीर्घमविच्छ

ऊर्ध्वं धूनोति वायुर्विततशवशिरःकेशिकुञ्जेषु गुञ्ज-
न्गुञ्जालः किङ्किणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाम्॥ (४)

[परिक्रम्यावलोक्य च गन्धमाघ्राय ।] इदं तावत्पुराण-निम्बतैलाक्तपरिभुज्यमानरमोनार्चिर्भिर्विनाधूमैः पुरस्ता-द्विभावितस्य महतः श्मशानवाटस्य नेदीयः करालायतनं, यत्र पर्य्यवसितमन्त्रसाधनस्य चक्रभृतोः अघोरघण्टस्य आज्ञया सविशेषमद्य पूजासम्भारो मया सन्निधापनीयः, कथितञ्च मे गुरुणा, वत्से कपालकुण्डले ! अद्य मया भगवत्याः करालायाः प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्त्तव्यम् । तदत्रैव नगरे विदित-मास्त इति तद्विचिनोमि । [सकौतुकमग्रेऽवलोक्य ।] तत्को-ऽयमतिगम्भीरमधुराकृतिः कुञ्चितकुटिलकुन्तलः, कृपाण-पाणिः श्मशानवाटमवतरति ? य एषः । (५)

घटु च तीव्रं यथा भवति तथा रटति शब्दायते । तथा गुञ्जालः करालः किङ्कि-णीनां क्षुद्रघण्टिकाविशेषाणां अनवरतरणत्कारहेतुर्निरन्तरनिनादकारणं वितत्य विततानि समीकृतानि बहुलानीत्यर्थः, यानि शवशिरांसि शतमस्तकास्तेषां केशा एव कुञ्जानि लताद्याच्छादितवनविभागास्तेषु गुञ्जन् रवं कुर्वन् वायुः पवनः पताकां खण्डपटध्वजं ऊर्ध्वं धूनोति कम्पयति वायुर्वेगवशेनोर्ध्वभागे पताका कम्पते इति यावत् । अत्र शवशिरःकेशानां तत् साहचर्याद्विपादिदर्शना सा चोत्प्रेक्षया भवति ।

(५) पुराणमतिजीर्णं यन्निम्बतैलं तेनाक्तानां मर्दितानां परिभुज्यमानानां दाहनीकृतानां ज्वलितानामिति यावत् । शवानां रसः ईन्धनपात्रादिः तेन जनी हीनः निकट इति यावत् । अथवा भस्ममार्गं वहनं बहुलं तच्च तच्च इव मध्ये यस्य विद्यते तैलद्रवैरल्पं भस्मशब्दादुत्पादि मध्यवीच इतिप्रत्ययः । यत्रापि वेष्यते ऽनेनेति वाटः । वृत्यर्थेति वञ् । पक्षा वाटः पची नाम इति भाषुरिः । नेदीयो निकटम् । पर्य्यवसितं समाप्तं मन्त्रसाधनं पुरश्चरण-जपादि यस्य । सम्भारः समूहः । उपयाचितं मनोविषयार्थं स्वीकृतम् । वधी-यते तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य सिद्धये । उपयाचितकं लघु दोहदं सम्पचनक इति हारावली । स्त्रीरत्नमिति । जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षते इति

कुवलयदलश्यामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरम्,
ललितचरणन्यासः श्रीमान्मृगाङ्कनिभाननः।
हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः
प्रविगलदसृक्पङ्कः पाणिर्ललन्नरजाङ्गलः॥ (६)

[निरूप्य।] अये! स एष कामन्दकीसुहृत्पुत्रो महामांसस्य पणयिता माधवः। तत्किमनेन, भवतु समीहितं सम्पादयामि विगलितप्रायश्च पश्चिमसन्ध्यासमयः।

तथाहि सम्प्रति।

ज्योत्स्नस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्म्रियन्ते
पर्यन्ताः प्रान्तवृत्त्या पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव।

ब्धः। विदितमुपलब्धम्। विचितमिति पाठेऽन्विष्टम्। गम्भीरेत्यादि। विकाराः सहजा यस्य हर्षक्रोधभयादिषु। भावेषु नोपलभ्यन्ते तद्गाम्भीर्यमुदाहृतम्॥ इति। अन्याकारात् करणानां तु स्थिरत्वमुपजायते। महत्स्वपि विकारेषु तन्माधुर्यमुदाहृतम्॥ इति भरतः। उन्मिषितौ भ्रूटाकारेव यस्य: कुटिलौ यस्य: कुन्तलः केशौ यस्य सः। एतेन रौद्ररसवत्तोक्ता।

(६) कुवलयेति। कुवलयदलश्यामः नीलकमलदलस्निग्धश्यामोऽपि परिधूसरं धूसरवर्णं अङ्गं दधत् दधानः। भस्मिकादौ पतनात् धूसरत्वम्। ललितः सुन्दरः चरणन्यासः पादक्षेपः यस्य सः। श्रीमान् सुन्दरः मृगाङ्कनिभाननः चन्द्राननः। ललत् चपलं नरजाङ्गलं महामांसं यत्र सः तथा प्रविगलदसृक्पङ्कः। प्रविगलन्ति क्षरितानि असृञ्जि रक्तानि पङ्कानि इव यस्मात् स यथा रुधिरपङ्किल इति यावत् अतएव प्रकाशितसाहसः व्यक्ताहङ्कारः यस्य माधवस्य वामः सव्येतरः प्रतिकूलश्च पाणिः करः विनयं माधवनिष्ठस्वाभाविकविनयगुणं हरति नाशयति। एतादृशभयानकमूर्तेः भीतिरिव जायते सुतरां विनयशालित्वं नास्ति इत्यर्थ इति भावः। अत्र सुन्दरोऽप्यसुन्दर इत्याद्यर्थबलादर्थापत्तिरलङ्कारः।

(७) ज्योत्स्न इति। ज्योत्स्नः पर्यन्ता आकाशसीमानः तापिच्छानां तमालतरूणां गुच्छावलिभिः स्तबकश्रेणिभिरिव न तु तदित्यर्थः तदपेक्षया निबिडान्धकारत्वमन्धकारत्वमिति भावः। तमोवल्लरीभिः तमःपटलैर्म्रियन्ते कर्मणि लट्। वसुमती

वात्यासंवेगविष्वग्विततवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशम्
प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥७

परिक्रम्य निष्क्रान्ता विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।

माधव । [साशंसम् ।]

प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गाढरागोदया-
स्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि ।
यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणात्
आशंसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रोदयः ॥ (८)

गुमनी पृथिवी मालतञ्च। मालतीमामहिता सहार्थे तृतीया। मध्यमानेऽपि इत्यमशक्यात् इत्युक्तेरिति यत् नीचयतीम इत्यादि कौटादयः। नूतनी सद्यः-प्रसि पयसि जलं सक्ततीव निमग्नेव। त्रियामा रजनी प्रारम्भेऽपि प्रदोषकाले अपमपौरुषेयः। वात्यायाः संवेगेन विष्वक् समन्तात् वितता विस्तारिता वलयिता वलयाकारा स्फीता महीता या धूम्या धूमसमूहो नीहारो वा तद्दर्श अप्रकाशं प्रकाशरहितं तेजोरहितमिति यावत्। तेजः सामान्य-व अन्धकारं वदन्ति नैयायिकाः। निजं स्वीयं नीलिमानं नीलत्वं पुष्पा-त्यादिमनिजन्तस्य इतीमनिच् प्रत्ययः। वनेषु तरुणयति गाढं करोति वविशेषणदर्शनात् स्वार्थे णिजोपसर्गो आयत इति वाभिमतदलङ्कारः।

(८) प्रेमार्द्रा इति। प्रेमार्द्राः प्रेमसहिता अतएव प्रणयस्पृशः अनुराग-जः परिचयात् परिचयजनितविश्वासात् उद्गाढरागोदया उद्गाढानुराग-ङ्काशा ताः पूर्वकृता इत्यर्थः। निसर्गमधुराः स्वभावसुन्दरा मुग्धदृशो मालत्याः टा भावहावादयः मयि भवेयुः इत्याशंसा। आशंसया सन्देहेन परिकल्पि-तु भाविताखपि यासु चेष्टासु अन्तःकरणस्य अन्तरिन्द्रियस्य बाह्यकरणव्यापार-धी बाह्येन्द्रियव्यापारनिरोधकः आनन्दसान्द्रोदयः सान्द्री गाढोदय आनन्दः संचारेऽ तावदपि प्रागुनिपातमलक्षणात् आनन्दस्य तथात्वं वैकल्पिकत्वाप-ति भावः। तदोदयः प्रकाशः क्षणात् भवति। तद्दृतविषयतया मालती-इं संसार "पश्यामि इतोऽन्यत् न किमप्यस्तीति भावः। अत्र पूर्वोक्तमुग्धचेष्टादि-रणात् अरथाखङ्कारः।

किञ्च । अतिमुक्तमदयन्थितकेशरावली-
सततादिवाससुभगार्पितस्तनम् ।
अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः
प्रियया तदङ्गपरिवृत्तमाप्नुयाम् ॥ (९)

अथवा । दूरे तावदेतत् इदमेव प्रार्थये ।

सम्भूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते,
यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।
यद् बालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिवोत्पादितम्,
तत्पश्येयमनङ्गमङ्गलगृहं भूयोऽपि तस्या मुखम् ॥ (१०)

यत्सत्यमधुना तत्सन्दर्शनेनातिस्वल्पोऽपि न विशेषः ।

---

(९) अतीति । अतिमुक्ताया माधव्या मुक्तारहितायाश्च मदयन्तिकाया उभ-
यत्र सम्यङ्निर्मितायाः केशरावल्याः वारभेदस्य मालायाश्च यः सततमधिवासः देह-
नियतावस्थानं अन्यत्र यः गाढ़परिमलः तेन सुभगं यथा भवति तथा उभयथैव
रमणीयमित्यर्थः । अर्पितस्तनं न्यस्तकुचं तस्याः अङ्गपरिवृत्तं अङ्गस्य परिवर्त्तनं एकत्र
शयनादिनाऽन्यत्र पार्श्वपरिवर्त्तनं अहं कर्णजाहे कर्णमूले विनिवेशिताननः न्यस्त-
मुखः सन् प्रियया सह आप्नुयां लभेयं ममापि तद् भवतु इत्यर्थः । प्रियाकर्ण-
मूले मुखं न्यस्य तदङ्गपरिवर्त्तनजन्यसुखदुःखोभयविधाकारमव्यक्तरसं अनुभविष्या-
मीति भावः ।

(१०) सम्भूयेति । सुखानि सर्वाणि सम्भूयेव मिलित्वेव चेतसि मदन्तःकरणे
परं भूमानं अतिशयाधिक्यं परिमितिविशेषवत्त्वं वा आतन्वते कुर्वन्ति । मनसि
महान् सुखोदयो जायते इत्यर्थः । यत्र यस्मिन् मालतीरूपे आलोकपथावतारिणि
दर्शनपथे वर्त्तमाने दृष्टे इति यावत् नेत्रोत्सवः तद्दर्शनजन्यनयनव्यापारः रतिमनु-
रागं प्रस्तौति आचरति । बालेन्दुकलोच्चयात् नवविधुकलासमूहादिवेत्युत्प्रेक्षा,
एतेन मालत्याः सर्वाङ्गीणमौज्ज्वल्यमुक्तम् । अवचितैः उच्चितैः सारैः सारांशैः
उत्पादितं विरचितमिव अनङ्गमङ्गलगृहं मदनमनोहरावासगृहमिव स्थित-
मित्यर्थः । यत् तस्याः प्रेयस्या मुखं तत् पश्येयं द्रक्ष्यामीत्याशंसा ।

मम हि सम्प्रति सातिशयप्रणिधानोपलब्धसम्भाविताभ्यासजन्मनः संस्कारस्यानवरतप्रबोधात्प्रतायमानस्तद्विसदृशप्रत्ययान्तरैः अतिरस्कृतप्रवाहः, प्रियतमास्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिसन्तानः तन्मयमिव करोति अन्तर्वृत्तिसारूप्यतश्चैतन्यम् । * तथाहि ।

लीनेव प्रतिबिम्बितेव, लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च,
प्रत्युप्तेव च, वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव च ।
सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतोभुवः पञ्चभि-
श्चिन्तासन्ततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया ॥ (११)

[नेपथ्ये कलकलः ।]

---

* मालतीमनुस्मृत्यातिशयमाह । मम हीति । मालतीनः प्रियाप्रत्यय-धाराप्रवाहः सन्तानः परिच्छिन्नमूढः स्मृतिरूप एव मम चैतन्यमात्मतत्त्वं तन्मयमिव करोति मालतीमयं करोतीत्यर्थः । कीदृशः । प्रतायमानो दीर्घीभवन् । अत्र हेतुः । संस्कारस्य भावनाया अतिशयितप्रबोधादुद्बोधात् । कीदृशस्य संस्कारस्य । सातिशयात्प्रणिधानात् स्फुटाकाराद्वा बकुलवीथ्यां पूर्वकालानुभवाद्वाभ्यासजन्मनः । प्रतायमानत्वमेवोपपादयति । तद्विसदृशैर्मालतीविलक्षणविषयैर्ज्ञानान्तरैः अतिरस्कृतप्रवृत्तिः । तथा चान्तरा विषयान्तरास्फुरणाच्च प्रवाहतिरस्कार इति भावः । स्मृत्यात्मतत्त्वस्य पुष्करपलाशवन्निर्लेपतया कथं मालतीमयत्वमत आह । अन्तरिति । अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम् । तथा च बुद्धितत्त्वस्य या प्रवृत्तिः सकलवस्तुनि व्यापारः सा यत आत्मतत्त्वं भेदाग्रहात् प्रतिभासते तस्मात् । सारूप्यदर्शने ऽभेदीकृत्यात् । यद्वा । अन्तर्वृत्तिरिति भावप्रधानम् । तथा चान्तर्वृत्तित्वमन्तर्वर्तमानत्वं सारूप्यं सादृश्यमात्मबुद्धीत्वात् ।

(११) लीनेवेति । सा प्रिया मालती नोऽस्माकं चेतसि लीनेव प्रतिबिम्बितेव, लिखितेव मुद्रितेव उत्कीर्णरूपेव, उत्खचितेव, बहिरानीतेव, प्रत्युप्तेव खचितेव वज्रलेपेन घटितेव सम्पादितेव अन्तरन्तःकरणे निखातेव चेतोभुवः कामस्य पञ्चभिर्विशिखैर्बाणैः कीलितेव विद्धेव तथा चिन्तासन्ततिश्चिन्ताप्रवाहः, सैव तन्तुजालं तन्तुसमूह उपादानकारणमित्यर्थः तेन निबिडं घनं यथा भवति तथा स्यूतेव रचितेव ।

माध। अहो! सम्प्रति प्रगल्भमानकौणपनिकायमहती श्मशानवाटस्य रौद्रता। अस्मिन् हि

पर्यन्तप्रतिरोधिमेदुरवसश्यामं चिताज्योतिषा-
मौज्ज्वल्यं परभागतः प्रकटयत्याभोगभीमं तमः।
संसक्ताकुलकेलयः किलकिलाकोलाहलैः सम्मदा-
दुत्तालाः कटपूतनाप्रभृतयः सांराविणं कुर्वते॥ (११)

भवतु आघोषयामि तावत्। भो! भोः श्मशाननिकेतनाः कटपूतनाः!

अशस्त्रपूतमव्याजं पुरुषाङ्गोपकल्पितम्।
विक्रीयते महामांसं, गृह्यतां गृह्यतामिदम्॥ (१२)

[पुनर्नेपथ्ये कलकलः।]

माध। कथमाघोषणानन्तरमेव सर्वतः समुच्चलदुत्ताल-वेतालमुक्ततुमुलाव्यक्तकलकलाकुलः प्रचलित इवाविर्भवद्भूत-सङ्कटः श्मशानवाटः। आश्चर्यम्!

---

(११) पर्यन्तेति। पर्यन्तप्रतिरोधिभिः सीमावरकैः मेदुरवसैः मांसलवसैः श्यामं कृष्णं चिताज्योतिषां चितानलानामौज्ज्वल्यं कर्तृ परभागतः गुणोत्कर्षात् आभोगभीमं आभोगेन व्याप्त्या भीमं करालं तमः कर्म प्रकटयति, तथा किलकिला-कोलाहलैः (किलकिलेत्यनुकरणशब्दः) तद्रूपचीत्कारैः उत्ताला उत्कटा भीमा इत्यर्थः। संसक्ताकुलकेलयः संसक्तचपलक्रीडाः कटपूतनाप्रभृतयः श्मशान-वासिप्रभृतयः सांराविणं सम्यक् शब्दबाहुल्यं कुर्वते जनयन्ति।

(१२) अशस्त्रेति। अशस्त्रपूतं शस्त्रैरनाविद्धं अव्याजं सुन्दरं पुरुषाङ्गोप-कल्पितं पुरुषाङ्गेन सम्पादितं इदं महामांसं नृमांसमित्यर्थः। मालतीमन्तरेण शरीरधारणे फलाभावात् तुच्छत्वमिति भावः। हैमं कृते तथा कांसि न दीयते इत्यनुशासनादिति। विक्रीयते दीयते तद्गृह्यतां अभीप्सितं गृह्यतामित्यर्थः। इत्यादिषु पश्येत् बाहुल्यात् यदुपार्जितम्। अशस्त्रपूतं निर्व्याजमेतत् मांसं विदुर्बुधाः। इति परिभाषितमेव मांसं महामांसम्।

कर्णाभ्यर्णविदीर्णशुष्कविकटव्यादानदीप्ताग्निभि-
र्दंष्ट्राकोटिविसङ्कटैरिव इतो धावद्भिराकीर्यते ।
विद्युत्पुञ्जनिकाशकेशनयनश्मश्रुज्वालैर्नभो,
लम्बासव्यविमुक्तदीर्घवपुषामुल्कामुखानां मुखैः ॥(१४)

पि च * । एतत्पूतनचक्रमक्रमचलत्पादार्धमुक्तैर्हकान्
उत्प्लुत्य परितो नृमांसविघसैराघर्घरं क्रन्दतः ।

---

(१४) कर्णेत्यादि । उल्का ज्वाला मुखे येषां ते उल्कामुखाः प्रमाणभेदाः । तां मुखैर्नभ आकीर्यते व्याप्यते । यद्वा । उल्कामुखा एतन्नामकस्थिता एव श्वापिनो जम्बुभेदाः । कीदृशैः । कर्णाभ्यर्णे कर्णसमीपे विदीर्णशुष्कं विकटं रालं यद्व्यादानमास्यविकाशनं तेन दीप्तोऽग्निर्येषु तैः । दंष्ट्राणां कोटिभिरग्रैर्विसङ्कटैः स्थूलैर्विकरालैर्वा । इतः इतः सर्वतो धावद्भिः । विद्युत्पुञ्जनिकाशानि तडित्पुञ्जतुल्यानि केशनयनश्मश्रुज्वालानि येषां तैः । पिङ्गलत्वात् केशादीनां विद्युत्तुल्यता । अतएवोल्कामुखाः प्रमाणाभ्यां जम्बुभेद इति पक्षः साधीयान् । लम्बाकायामुत्थानि अग्रदा अवसन्नानि विमुक्तानि दुर्बलानि दीर्घाणि वपूंषि येषां ताम् । एतेन दुर्बलत्वमुक्तम् । प्राणायोऽस्य लक्ष्मी सम्भवः । केशेत्यादौ पूर्वनिपातविधेरनित्यत्वाद् मूत्रलक्षणप्राय केशशब्दस्य पूर्वनिपातः । अस्यशब्दो व्याप्ति कारणात् । कर्मणि वर्ज लट्रिहत इत्यवधियम् । अस्य तत्त्वोऽयम् ।

* अपि चेति । अपिर्वाक्यपूरणार्थम् । चः समुच्चये ।

(१५) मर्कात्मा । एतदित्यादि । एतत् पूतनचक्रं श्मशानमिलितभूत रक्षोऽभ्यति । किं कुर्वत् । अक्रमचलतया चक्रमिव युगपत्चलती वौ पादकलौऽर्धे भूमी तिलकहे अर्धेन मुक्त एव स्थितम् । तत्र भुक्तपतितैर्हकैर्भुक्तैर्नृमांसविघसैः स्थितैः सर्वत्र हकान् कोकान्यत्रकुक्कुरादीनुत्प्लुत्य पुटान् कुर्वत् । अक्रमं तिपचलतया । अभिक्रमानतिक्रमाः । कीदृशान् । अवशवलिकया मांसक ात् आघर्घरमव्यक्तशब्दं यथा स्यादेवं क्रन्दतः वदतः । एतत् कुक्कुरैः करटैश्च । ईदृशं पूतनचक्रम् । अमूंरहुमदमृष्टा तत्प्रमाणा यदा यथा तत् । एतेन महाभयो त्वयीमितकर्णव्रणनीरहलक्षणमलानि दर्शितानि । अहिता श्वाता या अवर्धं तया मत्ताः विवक् सर्वतः तता विकीर्णा याः आवली मत्ताः इति आहात-

खर्जूरद्रुमदघ्नजङ्घमसितत्वक्स्नायुविष्वक्तत-
स्नायुग्रन्थिघनास्थिपञ्जरजरत्कङ्कालमालोक्यते ॥ (१५)

[समन्तादवलोक्य विहस्य च *]

अहो प्रकारः पिशाचानां एते हि

ततपृथुरसनोग्रमास्यमेते दधति विदार्य विवर्धदीर्घदंष्ट्राः ।
ज्वलदजगरघोरकोटराणां द्युतिमिव दग्धपुराणरोहिणानाम् ॥
(१६)

[परिक्रम्य ।] हन्त ! बीभत्समेवाग्रे † वर्तते ।

जाता ग्रन्थय् अस्थिमालैः घनानि दृढानि अस्थीनि पञ्जराणि येषां तादृशा जरन्तो जीर्णाः कङ्काला मांसादिशून्यास्थिमाला यत्र तत् । एकपदं समासाद्युपलक्षणपरम् । कीकसं कुल्यमस्थि चेत्यमरः । यद्वा । कङ्कालाः कपिकोषाङ्ग इति नाना-र्थेःनरकङ्कालोऽन्तकोऽनेकदेशो कङ्कालम् । तेन भीमसेनादिवदस्यापि तावदर्थप्रति-पादकत्वमवधेयम् । यद्वा । कङ्को बीज इति ख्यातः । पिशाचो भीजकपेडे-ऽपीत्यमरः । अस्थिशरीरास्थि कङ्काल इत्यमरः ।

* विहस्येति । चरितास्विकेऽपि मयि भीषयन्त्यमी पूतनाः कुर्वन्तीत्य-सम्बद्धक्रियया हासः । यदाह । असम्बद्धेषु हासः स्यादाद्यप्रभृतिक्रियादिभिः । इति । प्रकारो वैलक्षण्यम् ।

(१६) ततेत्यादि । एते पूर्वोक्तादन्ये पिशाचाः ततपृथुरसनोग्रम् आस्य-विवरं विस्तृतदीर्घजिह्वाभीषणं मुखविवरं विदार्य व्यादाय दग्धपुराणरोहिणाना-मिव द्युतिं दधति धारयन्ति । दग्धत्वेन श्यामत्वं पुराणत्वेन जीर्णत्वं दर्शितम् । रोहिणो रोहण इति ख्यातवृक्षः । बीजपूर इति ख्यातो वा । रोहितोऽपि स एव । अतएव रोहितः प्लीहशत्रुः इत्यमरोऽपि । रोहिषाणामिति पाठे रोहन्तीति रोहषास्तरवस्तेषामित्यर्थः । ज्वलता ज्वलता अजगरेण सर्पेण घोर-कोटराणां भीषणच्छिद्राणाम् । निष्कुहः कोटरं वा नेत्यमरः । तदिह कोटरेषात्म-अजगरैव ज्वलता रोहिणेन पिशाच उपमीयन्ते । भयानको रसः । यदाह । विकृतरवसत्त्वदर्शनशिवाखाराख्यशून्यगृहवनगमनात् । गुरुनृपयोरपराधात् कृतश्च भया-नको ज्ञेयः ।

† बीभत्सं घृणाकरम् ।

निर्भिद्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथूच्छोफभूयांसि मांसा-
न्यंसस्फिक्पृष्ठपिण्डाद्यवयवसुलभान्युग्रपूतीनि जग्ध्वा ।
आर्त्तः पर्यस्तनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्कः करङ्का-
दङ्कस्थादस्थिसंस्थं स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति ॥ (१७)

पिच । निष्टापस्विद्यदस्रः क्वथनपरिणमन्मेदसः प्रेतकायान्
कृष्ट्वा संसक्तधूमानपि कुणपभुजो भूयसीभ्यश्चिताभ्यः ।

---

(१७) निर्भिद्येत्यादि । अयं प्रेतरङ्कः प्रेताधमः क्षुधातिशयव्याकुलो- गमनाकुलं यथा तथा क्रव्यं मांसमत्ति खादति । किं कृत्वा । प्रथमतादौ तं चर्म निर्भिद्य निर्भिद्योत्कृत्य पश्चादुत्कृत्य छित्वा । उत्कृत्येति पाठे चर्म- पाकर्षणमुत्कर्तनं तच्च तः पुनः कर्तव्यः । अथानन्तरं पृथुना महता उच्छोफेन ांसि बहूनि मांसानि जग्ध्वा भक्षयित्वा । कीदृशानि । अंसयोः स्कन्धयोः यो: कटिमांसपिण्डयोः पृष्ठे कायपश्चाद्भागे पिण्डयोर्जङ्घापाश्चाद्भागयोरादि- त् अवयवमूलाद्यवयवेषु सुलभानि । उग्रपूतीनि उत्कट- गन्धानि । पृथूत्सेधेति पाठे पृथुर्महानुत्सेधो येन कायेन बहुतो मतानीत्यर्थः । यद्वा । पृथीनीत्यया भूयांसीत्यर्थः । आर्त्तश्च क्षुधा पीडितः । कीदृशः प्रेतरङ्कः । संस्थराणाम् । पर्यस्तनितस्ततः क्षिप्ते नेत्रे येन सः । एतदुभयं प्रेतरङ्केषु प्रसिद्ध- । अथ पर्यस्तनेत्र इति पाठेऽस्तमंशे क्षिप्तनेत्रः । प्रेतरङ्कत्वेन कोटराक्षत्वा- दर्थः । चालनाघूर्णनेत्र इति पाठे चालानि प्रसीतानि घूर्णमानानि येन । अत एवास्याधुत्पाटनाय प्रकटितदन्तः । दौर्बल्यप्रकर्षात् प्रकटित- दशनम् । अङ्कस्थात् क्रोडीकृतात् करङ्कात् कपालादाकर्षणादपि । अन्यथा- ऽनामनुपपत्तिः । कीदृशं क्रव्यम् । अस्थिषु यत् संतिष्ठति तत् । स्थपुट- मपि निम्नोन्नतविषमस्थानगतमपीत्यर्थः । अयं बीभत्सो रसः ।

(१८) निष्टापेत्यादि । एतेऽपि कुणपभुजः प्रबलक्षुधः पिशाचाः भूयसीभ्यश्चिताभ्यः कायानाकृष्य तेषामेव जङ्घानलकं जङ्घास्थानमस्थि निष्कृष्य विमर्दनाद्यनन्तरं र मज्जधाराः मज्जमज्जनक्षिप्तवेदान् । पिबन्ति । मज्जधाराः कीदृशीः । ाद दूरत एवोद्वमिनीर्जनानाम् । दूरतकत्वात् । यद्वा । धाराबहीयी सीति बोध्यम् । धाराः दूरसमीपयोरपि स्थितः । पिशाचकर्मप्राप्तिसमीपव-

उत्पक्वकंसि मांसं प्रचलदुभयतः सन्धिनिर्मुक्तभारा-
ष्टेते निष्कुष्य अस्थानलकमसुदयिनीर्मज्जधाराः पिबन्ति॥(१८)

[विहस्य।] अहो! प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनानाम्॥
तथाहि। अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तरक्तोत्पल-
व्यक्तोत्तंसभृतः, पिनह्य सहसा हृत्पुण्डरीकस्रजः।

लोका। स्त्रीहस्तान्। निष्टप्तैर्विषाणैरिव स्थिराल्पशिरः स्थितान्। पद्मश ... मृतैर्वास्त्रक्रव्यव्यादशकाशैर्मिशौ ऽपि बपम्। चञ्चु इति पाठो न युक्तः। ... दारपीञ्चादिनामकुचिकानाम्। यद्वा। प्रतिकावादिति पञ्चमनः ... चर्तोऽस्तु इति पञ्चभावमपि रूपम्। चिताञ्च इति ल्यब्लोपे पञ्चमी। ... पत्रादिव्यनञ्चाङ्गनो बलम्। कवचेन पावकर्मिकाङ्गेषु परिचमत् जीर्यान् मेदो ... तान् संशुष्टभूमानपि। स्त्रीहस्तं नरानलकम्। उत्पक्वमुत्थूनं कृत्वा पक्वमत एव कं समधीकं मांसं यस्मात्। यद्वा उत्पक्वं नीरतपाकेन कं हि मांसं यस्मात्। उत्पक्व इति भावे क्तः। प्रचलन्; शिथिलीभवन् उभयतो जानूपर्वणो गुल्-फाद् ये सन्धयोऽस्थ्नां परस्परमिलनस्थानानि तैर्निर्मुक्तम्। प्रचलमिति पाठे उभयतः पार्श्वाभ्यां प्रचलत्। अत एव सन्धिपरिमुक्तमित्यर्थः। कुणपः शवम-स्थिनासिकमरः। नलकं नरकङ्क इति ख्यातम्। मरौ इति ख्यातं वा। बीभत्स एवात्र रसः।

* अहो इति बीभत्सशृङ्गाररससंमेलन आश्चर्यम्। प्रादोषिको रात्रिमात्रस्थजः। शृङ्गारबीभत्सयोः परस्परविरोधेऽपि संस्थानसाम्यात् संभेदाभाव इव। प्रसाध-नाद्यात्र शृङ्गारः। यदाह, चतुर्भाव्यावहारैः प्रियजनगात्रसंकाव्यसेवाभिः। उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसोऽपि समवति। अतएवायं श्लोकः बीभत्सरसेऽपि रसशृङ्गाराभास उदाहृत इति।

(१८) अन्त्रैरित्यादि। एताः पिशाचस्त्रियः कान्तैः सह च मिलित्वा कपाल-चषकैः असृग्रूपसुरा मज्जमयानि पिबन्ति। स्त्रीहस्ता:। अन्त्रैः कल्पितः रचितो मङ्गलप्रतिसरो यासाम् सूत्रांशकं याभिस्ताः। अवैधव्यचिह्नं मङ्गलप्रतिसरो भवति। यद्वा। प्रतिसरः कङ्कणम्। तदप्यवैधव्यचिह्नतया मङ्गलम्। कङ्कणे करसूत्रे च भवेत् प्रतिसरोऽस्त्रियामिति मेदिनीकारः। स्त्रीहस्त एव रक्तपद्मं तेन व्यक्त-

एताः शोणितपङ्ककुङ्कुमजुषः, सम्भूय कान्तैः पिब-
न्त्यस्थिस्नेहसुराः कपालचषकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥(१८)

[परिक्रम्य पुनरग्रतोऽवलोक्य पठित्वा ।] कथं द्रागतिप्रशान्त-रौद्रगम्भीरविकारप्रकारैर्झटिति अपक्रान्तं पिशाचैः । अहो ! निःसत्त्वता पिशाचानाम् । [परिक्रम्य दृष्ट्वा सनिर्वेदम् ।] विचितश्चैव समन्तात् श्मशानवाटः ।

तथाहि । अयं पुरत एव * ।

गुञ्जत्कुञ्जकुटीरकौशिकघटाघूत्कारसंवल्गित-
क्रन्दत्फेरवचण्डडात्कृतिभृतप्राग्भारभीमैस्तटैः ।

नेत्र कर्णभूषणं बिभ्रति याः । उज्ज्वला शोभा उत्पुण्डरीकस्य च । उत्पलमालाः मनोज्ञ परिभाव्य । उत्पलस्य श्वेतस्य पुण्डरीकवर्द्धनीयत्वात् । यदाह । तादृशा-लसम्पूर्णं श्वेतं हृदयपङ्कजं । इति । मालाया मनोहरतया अन्या वा मङ्गला-र्थान् पारयामि शोभना । अत एव प्रीताः । शोणितपङ्ककुङ्कुमजुषः रक्तचन्दन-कुङ्कुमवत्यः । अत्र विवक्षणोत्यादौ यतिभङ्गमङ्गा न कार्या । छन्दोभङ्गपद-प्रवृद्धे तत्वादीयत्वात् । दैवां दृष्टव्युपचारविषमामित्यादौ तथा दर्शनात् । पलक्रं कपालं पात्रमिति हारावली । इह बीभत्सो रसः प्रधानरसः ।

* झटिति शीघ्रम् । विभीषिका परभयदायिनी रौद्ररूपता । प्रकाराः भेदाः । अपक्रान्तं पलाय्य गतम् । निःसत्त्वा स्वनैर्मायाशीघ्रदर्शिता । एतावानिकत्वादपि नेष्टव्याम इति निर्वेदः । विचितो व्याप्तः । तत्रोत्थान-न कथं विचितस्मशानविशत चाह इयमिति ।

(२०) गुञ्जदित्यादि । इयं नदिन् पुरत एवास्ति । पारिप्लवानां ग्रामानपार-मे । पारे मध्ये षष्ठ्या वेति समासः । कुञ्ज एव कुटीरोऽल्पा कुटी तत्र वा शिकघटा पेचकसमूहः । गुञ्जन्तीनां कुञ्जकुटीरकौशिकघटानां घूत्कारस्य संवल्-गितं ध्वनितम् । क्रन्दत्फेरवाणां चण्डानामाना डात्कृतिकोलाहलः शब्दविशेषः । नर्त्तनैः । ताभ्यां भृतः पूरितो यः प्राग्भारोऽग्रतटं तेन भीमैः भीषणैस्तटैर्यु-ता । इयं नदी । घनरवकरं शीर्षोत्कुटिता ये करङ्काः कपालानि तेषां

भअवदि ! चिरस्स आआसिदासि दुःखं सिणेहेण, * हा पिअसहि मालदिए ! णिव्विणाअवअरमेत्तदंसणा अहं दे संवुत्ता (ख)।

माध। हन्त † ! सैवेयं मदिरेक्षणा, सम्प्रति निरस्त एव सन्देहः, तदहमपि नामैनां जीवन्तीं सम्भावये।

[त्वरितं परिक्रामति।]

अघोरघण्टकपालकुण्डले। देवि चामुण्डे ! नमस्ते नमस्ते।

सावष्टम्भनिशुम्भनिर्भरनमद्भूगोलनिष्पीडन-
न्यञ्चत्कर्परकूर्मकम्पविगलद्ब्रह्माण्डखण्डस्थिति।
पातालप्रतिमल्लगल्लविवरप्रक्षिप्तसप्तार्णवम्
वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिषद्व्यक्तर्द्धि वः क्रीडितम् ॥२३॥

(ख) निष्करुण ! एष इदानीं ते नरेन्द्रविनाशाधर्मोपकरणं जनो विपद्यते, हा वत्स ! किं ममयहृदये ! त्वमपि हतासि दैवदुर्विलसितेन, हा मालतीमय-जीविते ! मम कल्याणमाधवैकगमनकल्याणव्यापारे ! भगवति ! चिरस्य स्थापितासि दुःखं स्नेहेन, हा प्रियसखि मालतिके ! अप्राकृतमात्रदर्शना अहं ते संवृत्ता।

---

* अत्र भगवति कामन्दकि इति शेषः। चिरस्य बहुकालम्।

† हन्तेति विषादार्थे।

(२३) सावष्टम्भेत्यादि। हे शिवे ! युष्माकं क्रीडितं नृत्यं वन्दे। कीदृशम्। सावष्टम्भः साटोपो यो निशुम्भो निर्दलनार्थं चरणमर्दनम्: निर्भरात् तस्य नामनमतो भूगोलस्य पृथिवीचक्रस्य निष्पीडनेन मन्दचोदनेन कर्पर पृष्ठास्थि तस्य न्यञ्चतः कूर्मस्य कम्पेनाकुञ्चनेन विगलन्ती भ्रश्यन्ती ब्रह्माण्डखण्डस्य स्थितिर्यत्र तत्तथा। अन्येन युक्तस्य भावः। तथा च सर्व भूतभूतानि नु सर्व-पातालमुक्तकाल्पातालप्रतिमल्लं पातालतुल्यं गल्लविवरं मुखरन्ध्रं तत्र प्रक्षिप्ताः सप्तार्णवा यत्र

अपिच।

प्रचलितकरिकृत्तिपर्य्यन्तचञ्चन्नखाघातभिन्नेन्दुनिस्यन्द-मानामृतश्च्योतजीवत्कपालावलीमुक्तचण्डाट्टहासत्रसद्भूरिभूत-प्रवृत्तस्तुति, उच्छ्वसदसितभुजङ्गभोगाङ्गदग्रन्थिनिष्पीडनस्फार-फूत्कृत्फणापीठनिर्य्यद्विषज्योति-रुज्जृम्भणोड्डामर-व्यस्तविस्ता-रिदोःखण्डपर्य्यासितक्ष्माधरम्। ज्वलदनलपिशङ्गनेत्रच्छटाच्छ-न्नभीमोत्तमाङ्गभ्रमिप्रस्तुतानातचक्रक्रियास्यूतदिग्भागम् उत्तु-

---

तत्। नन्दिनन्दीशकण्ठपरिचरत् दर्शितभैरवसमं व्यक्तदिङ् प्रकटविभवम्। तद्विना तु भवत्पादाम्बुजद्वयोऽयं निनदति। अङ्गुल्योऽवाञ्चिताः सर्वाः पादाग्रतलसञ्चरे॥ इति भरतः। कटाक्षे च कपोलेऽपि पृष्ठाङ्गे च चरेत् इति भागवतः। नाट्ये प्रयोगवर्णनमिदम्।

* दण्डकमाह प्रचलितेत्यादि। देवि! युष्माकं ताण्डवमुद्धतं नृत्यमव्याज-मनोज्ञं चमत्कारहेतु हर्षाय आनन्दाय च भूयात्। चविजं इति पाठे रिष्टि-रहितं तदभावोऽरिष्टमस्मै। अनेन आर्थ्याशीर्वचनपद्धतोऽप्युक्तः। यदाह। आर्थिकमभिसंवद्धं समर्थमिव वर्णयेत्। यत्राधमस्य दण्डः आद्याक्षरनियोग-मूलकः॥ रिष्टिः खड्गं मायमे क्षीति मेदिनीकारः। अरिष्टं तु शुभाशुभं इत्य-मरः। यथा। अकारो देवमाता स्यादिति कोशात् मन्दारम्भुरी गुणे च ई च: देवमातः इत्थं चमीत्यं भूर्वादिमध्यः। कीदृशम्। प्रचलितगजासुरचर्मपर्यन्तेषु चञ्चत्सु नखानामाघातैर्भिन्नात् स्फुटिताद् इन्दोः सकलचन्द्रात् चरदमृतस्य चञ्चि नाम्नैव जीवद्भिः कपालावलिमुक्तमात्राभिरुच्चैश्चण्डाट्टहासैः चमत्कारैश्च सतां भूरिभूतानां बहुभूतगणानां महता स्तुतिर्यत्र तत्। यथा। भूतगणैः महता प्र-स्तुता स्तुतिर्यत्र तत्। चमत्कारितमस्तं:। यथा। प्रचलितः करिचर्मपर्यन्तस्तिष्ठ तत्। पश्चात् कर्मधारयः। यथा ताण्डवाडम्बरादेव चलता चञ्चितभुजङ्ग-भागमर्यादा भोगैः कालैर्नै चञ्चदतमयः केयूराकारभवनेषु निष्पीडनेन स्फार-स्फुरत्फणाविकाशकरणी वा फुल्लत् विकासिताङ्गफणः फणापीठः। विकासि-तया पीठेन रूपकम्। ततो निर्यद्विषज्योतिषः निर्गतविषाग्नेः उज्जृम्भणाभि-र्व्यपीडनादरः अवहरी विषमो वा अथ इतस्ततोगामी विस्तारी दोर्भ्यां दो

स्फुरत्कोटिभ्रमोद्भूतिविक्षिप्ततारागणम्, प्रमुदितकटपूतनो-त्तालवेतालतालस्फुटत्कर्तसम्भ्रान्तगौरीघनाश्लेषहृष्यन्मनस्त्र्यम्बकानन्दि वस्ताण्डवं, देवि! भूयादभीष्ट्यै च हृष्ट्यै च नः *॥

[इत्यभिनयतः ।]

माध। हा धिक् प्रमादः †।

अस्तालङ्करणसमाकुलमना, पाषण्डचाण्डालयोः
पापारम्भवतोर्मृगीव वृकयोर्भीरुर्गता गोचरम्।
सेयं भूरिवसोर्वसोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते
हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः॥ (२४)

टीत्कारः ... पर्यासितः क्षिप्तः आधारः पर्वतो यत्र तत्। ... टीत्कारं इत्युक्तम्। ... अट्टहासस्य ... मर्दः। तथा ... पिङ्गं पिङ्गलं ... ललाटलोचनं तस्य ... ज्वालानिर्गमप्रसरः तया ... भीमं यद्भुतमाङ्ग ... भ्रमणं तथा ... प्रारब्धा ... कर्म तथा ... प्रतिबद्धा इव दिग्भागा यत्र तत्। तथा प्रमुदित कट-पूतनोत्तालवेतालानां ... तालैः ... स्फुटत्कर्ता ... सम्भ्रान्ता ... गौरी तस्या घनाश्लेषेण निविडालिङ्गनेन हृष्यत् मनः चित्तं यस्य एवम्भूतं त्र्यम्बकं त्रिनयनमानन्दयति तत्। ... स्थितिः।

† धिक्प्रमाद ... इति क्रियाध्याहारः। तत उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीति ... द्वितीयां बाधित्वा प्रथमैवमपेक्ष्यम्।

(२४) अस्तेति। वसोरिव अष्टसंख्याकवसुनामकस्येव भूरिवसोरन्वर्थनाम-कस्य मालतीपितुः इयं पुरोवर्तिनी सुता मालती मृत्योः मुखे वर्तते ... रसे ... पापारम्भवतोः ... पाषण्डचाण्डालयोः ... इत्यर्थः। ... गोचरं विषयं गता भीरुः ... मृगीव ... मुखे वर्तते हा विषादे धिक् एतादित्यर्थः। कष्टमनिष्ट

कपाल। त्वं भद्रे! स्मर दयितोऽस्य यस्तवाभू-
दयं त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः *।

माल। हा दइअ! णाह माहव! परलोअगदोवि सुमरिदव्वो तुम्हेहिं अअं जणो, ण हु सो उवरदो, जस्स वल्लहो जणो सुमरेदि † (ग)।

कपाल। हन्त! माधवानुरक्तेयं वराकी तपस्विनी ‡।

अघोर। [असिमुद्यम्य।] यदस्तु, व्यापादयामि।

चामुण्डे! भगवति! मन्त्रसाधनादा-
वुद्दिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् ¶ ॥

(ग) हा दयित नाथ माधव! परलोकगतोऽपि स्मर्तव्योऽयं जनो युष्माभिः, न खलु स उपरतो यस्य वल्लभः स्मरति।

मनोरथः। विधिः सहचरकदम्बः कदम्बायुष्मः कोऽयं प्रकम आरब्ध इत्यर्थः। एतद्दुर्विधिविलसितम् अन्यथा नैतत् घटितुं शक्यते।

* त्वं भद्रेत्यादि। प्रहर्षिणीच्छन्दसा श्लोकार्धम्। चामुण्डे भगवतीत्याद्युत्तरार्धम्। हे भद्रे! यस्तव दयितो वल्लभस्तस्य स्मरणं कुरु। शुभस्मात् अस्त्येव। यदाह। पतिरेको गुरुः स्त्रीणामिति। यद्वा। मद्गुरुवरपदृष्टेन तु इह जन्मनि ते वल्लभो न भूत एव। अतो जन्मान्तरेऽपि तल्लाभाय तं स्मर। यदाह। यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्। तं तमेवैति कौन्तेय! सदा तद्भावभावितः॥ इति। कृतान्तो यमः।

† अर्थमाह। मनोरथाधीनमिति स्मर्यते वर्णो। यस्य स्मरति सा। अन्तकाले माधवस्मरणं मुक्तिहेतुरिति कटाक्षितम्।

‡ हन्त खेदे। कामन्दकीनियुक्तस्यापि माधवस्यानुरक्तैव। तदनुरक्ता चेयं कथं म्रियेत खेद इति भावः। अतएव तपस्विनी अनुकम्प्या।

¶ उद्दिष्टा कथिता प्रतिज्ञाताम्। उपनिहितामुपढौकिताम्।

[इति उत्तमुत्थापयन्ति ।]

माध ।

[सहसोपसृत्य प्रकोष्ठे मालतीं निक्षिप्य ।]

दुरात्मन् ! एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसद * ! नन्वयं न भवसि ।

माल । [सहसावलोक्य ।] परित्ताअदु मं महाणुभाओ माहवो ।

[इति माधवमालिङ्गति ।]

माध । महाभागे ! न भेतव्यम् भेतव्यम् ।

मरणसमये त्यक्त्वा शङ्कां प्रतापनिरर्गल-
प्रकटितनिजस्नेहः सोऽयं सखा पुर एव ते ।
सुतनु ! विसृजोत्कम्पं सम्प्रत्यसाविह पाप्मनः
फलमनुभवत्युग्रं पापः प्रतीपविपाकिनः ॥ (२५)

अघो । आः क एष पापोऽस्माकमन्तराय: संवृत्तः ? ।

कपा । मालत्या एवायमस्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीसुहृत्पुत्रो, महामांसस्य पणयिता, माधवो नाम ।

---

* कफोणेरधोभागो मणिबन्धपर्यन्तः प्रकोष्ठः । विक्षिप्य आकृष्य । सहहस्तेन बाहुमध्येऽवधारणम् । प्रतिहतो निराकृतः । अपसद ! निन्दित !

(२५) मरणेति । मरणसमये भर्ता जीवनखेतिभावः । त्वया प्रतापेन निरर्गलः अप्रतिहतवीर्यः तथा प्रकटितः निजः स्नेहः यं प्रति यस्य स च इति कर्मधारयः । स दृष्टपूर्वः अयं दृश्यमान इत्यर्थः । ते तव सखा बान्धवः पुर एव वर्तते इति शेषः । अतएव हे सुतनु ! शोभनाङ्गि ! उत्कम्पं भयं विसृज त्यज सम्प्रति असौ पापकारित्वात् पापः अघोरघण्टः इहात्र प्रतीपेन प्रतिकूलाचरणेन विपाकिनः परिपक्वस्य परिणामकठिनकर्मणः । पाप्मनः अशुभस्य उग्रं मरणरूपमुत्कटं फलमनुभवतु अनुभवत्वित्यर्थः ।

माध । [मालतीम् ।] महाभागे ! किमेतत् ?

माल । [चिरादालोक्य ।] महाभाअ ! अहं ण किम्पि जाणामि, एत्तिअं उण जाणामि, उवरिमलिन्दे पसुत्ता, इह-प्पबुद्धह्मि, तुम्हे उण कहिम् ? (घ) ।

माध । [सलज्जं ।] त्वत्पाणिपङ्कजपरिग्रहपुण्यजन्मा
भूयासमित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।
भ्राम्यन्नृमांसपणनाय, परेतभूमा-
वाकर्ण्य, भीरु ! रुदितानि तवागतोऽस्मि ॥ (२६)

माल । [स्वगतम् ।] हद्धी ! कधं मम कारणादो एव्वं एदे अप्पणिरवेक्खा परिक्कमन्दि (ङ) !

माध । अहो नु खलु भोः ! तदेतत्काकतालीयं नाम सम्प्रति हि ।

(घ) महाभाग ! अहं किमपि न जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि, उपर्य्यलिन्दके प्रसुप्ता इह प्रबुद्धास्मि, यूयं पुनः क ? ।

(ङ) हा धिक् ! हा धिक् ! कथं मम कारणादेवमेते आत्मनिरपेक्षाः परिक्रामन्ति ।

(२६) त्वदिति । हे भीरु ! भाविनि ! तव पाणी एव पङ्कजे ताभ्यां यः परिग्रहः ग्रहणं सम्बन्धो वा । स एव पुण्यं तस्मात् जन्म यस्य तादृशः भूयासम् अहमिति शेषः । इत्यभिनिवेशेन आग्रहेण कदर्थ्यमानः पीड्यमानः भ्राम्यन् भ्रमन् पर्यटन् । नृमांसपणनाय नरमांसविक्रयाय परेतभूमौ श्मशाने तव रुदितान्याकर्ण्य श्रुत्वा आगतोऽस्मि ।

राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं दैवात्समासाद्य मे,
दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।
आतङ्काद्विकलं, द्रुतं करुणया, विक्षोभितं विस्मयात्,
क्रोधेन ज्वलितं, मुदा विकसितं, चेतः कथं वर्त्तताम् ॥ २७

अघो । रे रे ब्राह्मणडिम्भ ! ।

आम्राम्रातखगौकृपाकुलखगन्धायेन, हिंसारुचेः
पाप ! प्राण्युपहारकेतनभुवः प्राप्तोऽसि मे गोचरम् ।
सोऽहं प्राग्भवतैव भूतजननीमभ्यर्चामि, खड्गाहति-
च्छिद्यत्कन्धरबन्धबन्धुररुधिरप्राग्भारनिष्यन्दिना ॥ (२८)

---

(२७) राहोरिति । आनने चरति या तां मुखमध्यवर्तिनीमित्यर्थः चरेष्ट इति टः टित्वात् ङीप् । राहोर्मुखगतां चन्द्रकलामिव स्थितामित्युत्प्रेक्षा । प्रेयसीं प्रियतमां मालतीं अस्य पुरः स्थितस्य दस्योः चौरस्य कृपाणपातविषयात् खड्गप्रहार-घातात् आसाद्य प्राप्य आच्छिन्दतः बलात् गृह्णतः मे मम चेतः कथमतिकर्कशं च आतङ्कात् किमिदमिति भयात् विकलं विह्वलं वर्त्तताम् करुणया एतादृशावस्थेति द्रुतम्, विस्मयात् अघटनघटनारूपात् विक्षोभितं चञ्चलं क्रोधेन एतस्य प्रती-कारार्थमुद्दीपितं ज्वलितम् मुदा हर्षजन्याह्लादेन विकसितं प्रफुल्लं वर्त्तताम् । अत्रैकस्य चित्तस्य बहुविधचित्तधर्मसंबन्धात् पर्यायालङ्कारभेदः । एकमनेकस्मि-न्नेकस्मिन्ननेकं क्रियादिकथनात् ।

(२८) आर्त्तेति । हे पाप ! पापानुष्ठायिन् माधव ! आर्त्ते च आम्राता गृहीता या कृपी तस्यां या कृपा तत्प्राचुर्यादित्यर्थः । तया आकुलः व्याकुलः यो जनः तस्यान्वेषणेन तादृशेन स यथा तथेत्यर्थः । प्राणिनां जन्तूनां च उपहारः करालायै निवेद्य दानं तस्य केतनभुवः तत्र स्थितस्य अतएव हिंसारुचेः हिंसायामनुरक्तस्य मे मम गोचरं प्राप्तोऽसि । खड्गाहत्या छिद्यमानस्य अतएव बध्यमानस्य बन्धुरं तव स्कन्धस्य निर्गच्छन्ति इति यावत् तानि रुधिराणि तेषां प्राग्भारस्य यो निष्यन्दः स्रावः स विद्यतेऽस्य तेन भवतैव प्राणाहावेन भूतानां जननीं देवीं करालामित्यर्थः । अभ्यर्चामि पूजयामि । आदौ मदीयकृपाण-पातपातितस्य तव रक्तेन इष्टं भगवती तृप्यतु इत्यर्थः ।

माधव। हुरात्मन्! पाषण्ड! चाण्डाल!।

असारं संसारं, परिमुषितरत्नं त्रिभुवनम्,
निरालोकं लोकं, मरणशरणं बान्धवजनम्।
अदर्पं कन्दर्पं जननयननिर्माणमफलम्,
जगज्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः॥ (२८)

अपि च। रे रे पाप!

प्रणयिसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै-
र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत्।

---

(२८) माधवोऽघोरघण्टमाह। असारमित्यादि। हे पाषण्ड! जगत् असारं सारशून्यं विधातुं कर्तुं कथं व्यवसितः कृतप्रयत्नोऽसि। तथा च संसारस्सार-भूतैवमेव। अनया विना असार एव स इति। यदाह। सारं तु मल्लिकारत्नं संसार इति निश्चयः॥ इति। जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षते॥ इति। तस्याः सर्वोत्कृष्टत्वं निर्णीता। अतो रत्नमियम्। [illegible]मेवं वा रत्नम्। अतएव तदभावात् प्रमुषितरत्नं त्रिभुवनं कर्तुं व्यवसितोऽसि। तद्वैतत्सर्वविषयं चौर्यं दुरन्तमिति भावः। इयमतिकान्त्या जगदुद्योतयतीत्या-लोकभूता। एतदभावान्निरालोकं तमःप्रविष्टं लोकं जनं कर्तुं व्यवसितोऽसि। अतएवोत्कृष्टं प्रति [illegible] विनाश्यकारणस्याभावात् [illegible] इति। बान्धव-जनानामेतत्[illegible] जीवनहेतुः। अत एतदभावान्मरणशरणं बान्धवजनं विधातुं व्यवसितोऽसि। [illegible] दुःखिताः। एतद्बाधे तु म्रियन्त एवेति भावः। असारं संसारमित्यादिना [illegible]-[illegible] मरणशरणमित्यादिना [illegible]-[illegible]। [illegible] अस्यैव माधवस्य [illegible] दोषात्। [illegible] मरणशरणता [illegible]। कन्दर्पस्य तथा [illegible] दर्पं करोति। एतदभावाददर्पम्। जननयनमेतद्दर्शनमेव फलम्। अत एतदभावादफलम्। जगत् [illegible]। एतदभावाज्जीर्णारण्यतुल्यं सदिति। अत [illegible] [illegible] कथमपि [illegible] नाना रसाः।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः,

पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ (१०)

अघोर । आः दुरात्मन् ! प्रहर, नन्वयं न भवसि ।

माल । पसीद णाह साहसिअ ! दारुणो क्खु अअं हदासो, परित्ताहि मं पडिणिवत्तीअदु इमादो अणत्थसंभादो * (क) ।

कपा । भगवन् ! अप्रमत्तो भूत्वा, दुरात्मानं व्यापादय † ।

माधवाघोरघण्टौ मालतीकपालकुण्डले प्रति ।

अयि भीरु !

धैर्य्यं निधेहि हृदये, हत एष पापः,

किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

(क) प्रसीद नाथ साहसिक, दारुणः खल्वयं हताशः, परित्रायस्व मां प्रतिनिवर्त्ततामस्मादनर्थसंभ्रमात् ।

---

(१०) पुनरपि दोषमुद्भाव्य दण्डं विकीर्षुराह । वपुषीत्यादि । हे पाप ! तव शिरसि एष भुजः आकस्मिकयमदण्ड इव पततु । आकस्मिकत्वेनाप्रतिक्रियत्वमुक्तम् । कीदृशस्य तव । तत्र वपुषि अतिसुकुमारे मालतीशरीरे वधाय शस्त्रम् उपक्षिपतः उत्तोलयतः । अत्र भुजपदेन बाहुव्यापारमात्रेणैव हन्तव्योऽसीति वीर्य्यातिशय उक्तः । यत् मालत्याः वपुः सुकुमारशिरीषपुष्पाघातैरपि ताम्यति म्लायति । कीदृशैः । भ्रमद्भ्रमरीविघातपरिहारसमर्थैः अपि । अत्रापि शृङ्गारवीरयोरवच्छेदः ।

* अत्र त्वज्जीवने मम जीवनमपि सफलम् । अन्यथा तु मरणमेव वरमिति भावः ।

† मालतीव कपालकुण्डलापि अनाथमाह । अनवहितेति । अवधानार्थम् प्रमत्त इति ।

(११) वीरोचितं मालतीमाश्वासयति । धैर्य्यमित्यादि । हे भीरु ! त्वं हृदये

सारङ्गसङ्गरविधाविभकुम्भकूट
कुट्टाक-पाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादः ॥ (११)

[नेपथ्ये कलकलः । सर्वे आकर्णयन्ति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] भो भो मालत्यन्वेषिणः सैनिकाः ! इयम् अमात्यभूरिवसुम् आश्वासयन्ती अप्रतिहतप्रज्ञागतिः भगवती कामन्दकी वः समादिशति ।

पर्य्यवष्टभ्यतामेतत्करालायतनं द्रुतम् * ।
नाघोरघण्टादन्यस्य कर्म्मैतद्दीपशाद्भुतम् ।
न कपालोपहाराच्च फलमन्यद्विभाव्यते ॥ (१२)

कपा । भगवन् ! पर्य्यवष्टब्धाः स्मः † ।

अघोर । सम्प्रति विशेषतः पौरुषस्य अवसरः ‡ ।

धैर्यं कुरु । एष पापी हतः । अत्र मयि कुतः संशय इति द्वयोः अयं ते इति भावः । अत्र युक्तिमाह । सारङ्गेण मृगेण सह युद्धविधाने हरेः सिंहस्य प्रमादोऽनवधानता किं वा केनचित् कदाप्यनुभूतः । कीदृशस्य । इभकुम्भरूपं यत् कूटमुन्नतदेशस्तस्य कुट्टाकः कुट्टनशीलः पाणिः कर एव वज्रं यस्य । यद्वा । हरेरिन्द्रस्य हस्तिना सह युद्धे नास्ति प्रमादः । कीदृशस्य । इभकुम्भपीठस्येव कुट्टाकं पाणिकुलिशं यस्य । कुम्भकूटपाणिकुलिशपदैः ज्ञापकार्थिकादिः । सारङ्गः पुंसि हरिणे चातके च मतङ्गजे इति मेदिनीकारः । अत्र गौरी रीतिः ।

* मालत्यन्वेषणायाज्ञापयति । त्वरितमिति । अप्रतिहतेति बलवत्त्वसूचनम् । एतेनाघोरघण्टकृतो मालतीहार इति कामन्दकीवचनं ज्ञापयति । मालतीमोक्षणोपायविधानं कृतमिति पताकास्थानकमिति सूचितम् । पर्य्यवष्टभ्यतां वेष्ट्यतां वेष्टनम् ।

(१२) नेत्यादि । एतत् कर्म मालत्यपहरणात्मकं नीचं हिंस्रं चतुर्थं कपालोपहारविधानाय अपि हरणात् ।

† नीत्यागतेन चलमनेकुशलेन । अवधारितम् ।

‡ संग्रामादुपकारकस्य अधर्मस्येतरस्य कालिकस्य आह । सम्प्रतीति ।

मालती। हा ताद! हा भअवदि! (क) *।

माधवः। भवतु, बान्धवसमाजसुखितां मालतीं विधाय, तत्समक्षमेनं दुरात्मानं व्यापादयामि।

[मालतीमन्यतः कापालिकमन्यतः प्रेरयन् परिक्रामति †।]

माधवाघोरघण्टौ। [अन्योन्यमुद्दिश्य।] आः पाप!

कठोरास्थिग्रन्थिव्यतिकररणत्कारमुखरः,
खरस्नायुच्छेदक्षणविहितवेगव्युपशमः।
निरातङ्कः पङ्केष्विव पिशितपिण्डेषु विलस-
न्नसिर्गात्रं गात्रं सपदि लवशस्ते विकिरतु॥ (२२)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

मालतीमाधवे पञ्चमोऽङ्कः।

(क) हा तात! हा भगवति!

पौरुषं पुरुषस्य व्यापारस्तेजो वा। पौरुषं पुरुषस्योक्तं भावे कर्मणि तेजसीति विश्वः।

* मालती तथावेगातिशयादाह। हा तात! हा भगवति! इति।

† मालतीरक्षार्थं कापालिको मया हत इति बान्धवा जानन्तु इत्याशयेन मालतीं च कातरां वीक्ष्याह भवत्विति। बान्धवेत्यादिना भाविकार्योपक्षेप उक्तः। अन्यतः कापालिकादन्यदिशं अभिमुखमिति यावत्।

(२२) तावन्योन्येन प्रकारव्यापारमाहतुः। कठोरेत्यादि। हे पाप! कर्दमेष्विव मांसपिण्डेषु निरातङ्को निर्भयः यथारुचि विचरन् सन्। तथा कठोराणामस्थिग्रन्थीनां व्यतिकरेण संघटनेन यो रणत्कारो व्यक्तध्वनिः तेन मुखरः सशब्दः। खरस्नायुच्छेदेषु कठिनस्नायुच्छेदेषु क्षणं मुहूर्तं विहितवेगव्युपशमः कृतवेगोपरमः मम असिः खड्गः गात्रं गात्रं प्रत्यङ्गं लवशः खण्डं खण्डं सपदि इदानीमेव विकिरतु विक्षिपतु।

षष्ठोऽङ्कः ।

—:॰:—

ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।

कपा। आः दुरात्मन्! मालतीनिमित्तं व्यापादितात्मगुरो! माधवहतक! एवं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निघ्नता अपि भीतेति अवज्ञाता। [सक्रोधम्।] तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकुण्डलाकोपस्य विजृम्भितम्।

भ्रान्तिः कुतस्तव भुजङ्गमयोर्यथैव सुतानुगया सदैव ।
आगन्तु दंशाय निशातदंष्ट्राकोटिर्विषोद्गारगुरुर्भुजङ्गी ॥ (१)

[नेपथ्ये।] भो राजानः! परमवयवामात्यया सञ्चरध्वम्,
कार्येष्वेषु, श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।
चित्रं नानारचननिचयैर्बध्यतां मण्डपेभ्यः,
प्रत्यासन्नस्त्वरयतितरां लग्नवेलाप्रपञ्चः ॥ (२)

---

(१) भ्रान्तिरिति। यस्मिन् भुजङ्गमयो मध्ये सतुलानुगया अपरिमित-कोपा, निशाता दंष्ट्राकोटिर्दंशनसाधनं यस्याः सा, विषोद्गारगुरुर्भरणोद्गारैव कठिना भुजङ्गी पापिनी दंशाय दंशनाय सदैव आगमिष्यति तदनुरूपं तव भुजङ्ग-मयोर्भेदकृत कुतः भ्रान्तिः भुजगभुजङ्गमिथ्यार्थः।

(२) भो इति। भो राजानो नृपाः! परमवयवा सद्धामामात्यया कार्येषु वैवाहिककर्मविषयेषु सञ्चरध्वं अवधत्त भूमिदेवा भूसुराः श्रवणसुखं यथा भवति तथा पठन्तु वेदमिति शेषः। नानारचननिचयैर्विविधरचनाभाजां मङ्गलैः चित्रं यथा तथा अलङ्कृतो मण्डपप्रकारैर्मण्डपः क्रियतां मण्डपानामलङ्कृतीः। मण्डपान्तां यथार्थमिति शेषः। यतः प्रत्यासन्न उपस्थितः लग्नवेलाप्रपञ्चः लग्नानां मध्ये क्रियाणां व्यापारप्रपञ्चः व्यापारप्रपञ्चसमावेशः अत्यतिशयम् अतिशयेन त्वरयति अस्मान् इत्यर्थः।

यावत् सम्बन्धिनो न परापतन्ति, तावत् वत्सया मालत्या सह नगरदेवतागृहम् अविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यम् इति आदिष्टमस्ति भगवतीनिदेशवर्त्तिनोऽमात्यदाराः। तथा गृहीतसविशेषमण्डनः प्रतीक्षतामानुयात्रिको जनः।

कपा। भवतु इतो मालतीविवाहपरिकर्मसत्वरप्रतीहारजनसङ्कुलादस्मात्प्रदेशादपक्रम्य, माधवापकारं प्रति अभिनिविष्टा भवामि। [इति निष्क्रान्ता। विष्कम्भकः।]

[ततः प्रविशति कलहंसकः।]

आणत्तोह्मि, अमरदेवदागब्भघरन्तिदेण मअरन्देण, आअमाहवेण, जधा आआहि दाव अत्ताहिमुहं पउत्ता मालदी ण वेति, ता जाव णं आअन्दइस्सं (क)।

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ।

माध। मालत्याः प्रथमावलोकनदिनादारभ्य विस्तारितै-
भूयः क्षेपविचेष्टितैर्गहनतो नीतस्य कोटिं पराम्।
अद्यान्तः खलु सर्वथास्य मदनायासप्रबन्धस्य मे,
कल्याणं विदधातु वा भगवती नीतिर्विपर्य्येतु वा॥ (१)

(क) आज्ञप्तोऽस्मि, नगरदेवतागर्भगृहस्थितेन मकरन्देन आर्यमाधवेन, यथा आगच्छ तावत् आत्माभिमुखं प्रवृत्ता मालती न वेति, तद्यावदेनम् आनन्दयामि।

---

(१) मालत्या इति। अद्यास्य कल्याणं मालत्याः प्रथमावलोकनदिनात् बकुलवीथ्यां दर्शनादारभ्य विस्तारितैर्भूयः पुनरपि चित्तसन्देहजनकैः क्षेपविचेष्टितैः पराकाष्ठां कोटिम् उत्कर्षं नीतस्य प्रापितस्य मे मम अस्य मदनायासप्रबन्धस्य सर्वथा सर्वप्रकारेण अद्य अन्तोऽवसानं सम्भविष्यति। पूर्वसङ्कल्पितकार्यस्य दैवस्य वा अतिनिर्बन्धः। यथा नगरमध्ये भगवती कामन्दकी कल्याणं क्षेमं विद-

मक। वयस्य! कथं हि भगवत्याः सुनिश्चितो नीतिविं-
पर्य्ययं गमिष्यति।

कल। [उपसृत्य।] णाह माहव! दिट्ठिआ वड्ढसि, पउत्ता क्खु जत्ताहिमुहं मालदित्ति। (ख)

माध। अपि नाम सत्यम्?

मक। सखे! किमश्रद्दधान इव पृच्छसि, न केवलं प्रवृत्ता, प्रत्यासन्ना च वर्त्तते। तथा हि।

पश्चादकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-
जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः।
गम्भीरमङ्गलमृदङ्गसमुच्छलन्त्या
यात्रान्तरायभयशङ्कितमपाकरोति ॥ (४)

तदेहि जालमार्गेण पश्यामः। [तथा कुर्वन्ति।]

कल। णाह! पेक्खस्स, पेक्खस्स, इमेण दाव उप्पाडिअ-राअहंस विब्भमाहिराम-चामरसमीरणोव्वेल्लकदलिआवलि-तरङ्गिदुत्ताल-गअणङ्गण-सरोवर-विरअन्तइन्दीवर-पुण्डरीअविब्भमं वहन्तो, धवलादवत्तणिवहा दीसन्ति। एदाअ

(ख) नाथ! दिष्ट्या वर्द्धसे प्रवृत्ता खलु यात्राभिमुखं मालतीति।

भातु वा करोतु वा नीतिभंशः; नियन्तु वैपरीत्यं गच्छतु वा। यदि भगवती अनुकम्पेत तदा साफल्यं, नीतिभ्रंशं तदापि करणेन साफल्यमिति तात्पर्य्यार्थः।

(४) पश्चादकमित्यादि। मरुद्विकीर्णं जीमूतजालरसितानुकृतिः वातविकीर्ण-मेघसमूहगर्जिततुल्यो गम्भीरमङ्गलमृदङ्गसमुच्छलन्त्या गम्भीरमङ्गलार्थमृदङ्गजमृदङ्ग-जन्या निनादः अद्य एकपदे एककालिक् यात्रान्तरायभयशङ्कितं यात्राविघ्न-भयशङ्कामयं निराकरोति। यात्रायैनामभक्तो न भूयत इत्यर्थः। अनुकरणम्-अर्थकोपवचनम् अकमपकरम्।

सविलास-कवलिद-तंबूल-बीडिआपूरिद-कवोल-मण्डलाभोअ-अवअर-क्खलिद-महुरमङ्गलगीद बहु-कोलाहलेहिं विविहर-अणालङ्कार-किरणावली-विडम्बिद-महिन्द-चाव खण्ड विच्छे-अविच्छुरिअ-णहत्थलेहिं, वारसुन्दरीकदम्बेहिं अज्झासिआ, कणन्त-कणअकिंकिणी-जाल-झणझणझङ्कारिणीओ करि-णीओ (ग) *।

माधवमकरन्दौ। सकौतुकं पश्यतः।

मक। रमणीयाः खलु अमात्यभूरिवसोर्विभूतयः। तथाहि।

प्रेङ्खद्भूरिमयूरमेचकचयैरभ्रंलिहाग्रच्छद-
च्छायासंवलितैर्विवर्त्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्य्याहृताः।

(ग) नाथ! पश्य, पश्य एते तावदुत्पतितरुणहंसविभ्रमाभिरामचामर-समीरणोर्मिव्यतिकरितदोलायमानाङ्गनसरोवरनिरन्तरोद्गच्छत्पुण्डरीक-विभ्रमं वहन्तो, धवलातपत्रनिवहा दृश्यन्ते। एताश्च सविलासकवलिततांबूल-वीटिकापूरितकपोलमण्डलाभोग व्यतिकरस्खलित मधुरमङ्गलगीत--बहुकोलाहलैः विविधरत्नालङ्कार-किरणावलीविडम्बित--महेन्द्रचापविच्छेदविच्छुरितनभःस्थलैर्वार-सुन्दरीकदम्बैरध्यासिताः क्वणत्कनककिङ्किणीजालझणझणझङ्कारिण्यः करिण्यः।

---

* माधवीमात्मानं माधवमाह नाथेति। उप उत्पतितः उड्डीनः। विभ्रमो विलासो विशिष्टभ्रमणं वा। अभिरामः मनोहरः। उद्वेल्लन् कम्पमानः। बद-भिका पताका। तरङ्गितः तरङ्गयुक्तः। तेन उत्तालः चञ्चलमिव सरोवरः। तत्र उद्दण्डमुद्गच्छत् पुण्डरीकं पद्मं तस्य विभ्रमं विलासं वहन्तः धारयन्तः। आतपत्रं छत्रम्। [illegible] इति पाठे [illegible] प्रकाशतया [illegible]-पद्मेन चेतव्यम्। एताः करिण्य इत्यन्वयः। अध्यासितोऽध्यारूढाः। चर्वितं भक्षितम्। व्यतिकरः सङ्गः। स्खलितं भ्रंशितम्। मङ्गलगीतं मङ्गल-गानम्। विडम्बितं अनुकृतम्। विच्छेदः खण्डः। विच्छुरितं व्याप्तम्। झणझणायते अव्यक्तशब्दः।

(१) प्रेङ्खदित्यादि। [illegible]

व्यक्ताखण्डलकार्मुका इव मयन्युखिवधीनांशुक-

प्रस्तारस्थगिता इवोन्मुखमपि ज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ (५)

कल। कधं, ससम्भमाणेक्क पडिहारमण्डलावज्जिदुज्जल कञ्चण कलहोअ-पट्ट-विचित्त--वेत्त--लदा-परिक्खित्त--रेहा--रइ-ट-मण्डलो दूरदो ज्जेव्व से संठिदो परिअणो। एसा अ बहुल-सिन्दूर--णिअर--सज्झा--राओवरत्त-चडुल--मुह--घोलन्त--चन्त-चक्कल-मालाभरण-धारिणिं करेणुरमणिं पलङ्करन्ती, इदो ज्जेव्व कोदूहलुम्मुह-समत्थ-लोअ-दीसन्त-मणुहरा, पांडुर-परिक्खाम-देहसोहा, पढम-चन्द-लेहा-विब्भमं वहन्ती किञ्चिअन्तरं पसरिदा मालती (घ) *।

मक। वयस्य! पश्य पश्य।

(घ) कथं ससम्भ्रमानेकप्रतिहारमण्डलावर्जितोज्ज्वलकनककलधौतपट्टवि-चित्रवेत्रलतापरिक्षिप्तरेखारचितमण्डलो दूरत एव संस्थितोऽस्याः परिजनः। एषा च बहुलसिन्दूरनिकरसन्ध्यारागोपरक्तचटुलमुखघूर्णमानचञ्चलमाल्याभरणधारिणीं करेणुरमणीम् अलङ्कुर्वती, इत एव कौतूहलोन्मुखसमस्तलोकदृश्यमानमनोहरा, पाण्डुपरिक्षामदेहशोभा, प्रथमचन्द्रलेखाविभ्रमं वहन्ती, किञ्चिदन्तरं प्रसृता मालती।

इतस्ततो वतैः प्रान्तेषु निकटेषु दर्शिताः श्यामा इव दिशो व्यक्तेन्द्रचापा इव भवन्ति। कीदृशैः। पिङ्गलः इतस्ततश्चलन्तो भूरीणां सुवर्णानां मयूखाः किरणा यत्र तादृशो मेचकः स्निग्धश्यामो येषु तैः। मयूरमेचकनिभैरिति पाठे पिङ्गः श्यामः यो भूरिमयूरः बहुमयूरस्य मेचकाश्चन्द्रकाकिरणितमया वा येषां तैः। मेचकश्चन्द्रके स्निग्धे श्यामलेऽपि च दृश्यत इति मेदः। भूरि क्लीबं सुवर्णे च प्राज्ये वाच्यवल्लिङ्गके इति मेदिनीकारः। उन्मुखीभूता अधःवस्थ: पविधिंदस्तक वडम्बावका पच-कावका संवलितैरिव निचितैः इव। कीदृशाः। उड्डतचित्रस्य चीनदेशजवस्त्रस्य प्रस्तारैः आस्तरणैः स्थगिता: छन्ना इव। ज्योतिर्वितानैर्दिश छादयन्ती। भवन्ति इत्याभरणज्योतिरादि।

* चक्रावर्जिता तिर्यक्कृता। कनकं हिरण्यम्। कलधौतं रजतम्।

इयमवयवैः पाण्डुक्षामैरलङ्कृतमण्डना
कलितकुसुमा बालेवान्तर्लता परिशोषिणी।
वहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव-
श्रियमुदयिनीमुत्राढां च व्यनक्ति मनोरुजम्॥ (६)

कथं निषादिता * गजवधूः ?

माध। [सानन्दम्।] कथमवतीर्य्य भगवतीलवङ्गिकाभ्यां समम् इतः प्रस्तैव।

ततः प्रविशति कामन्दकी मालती लवङ्गिका च।

काम। [सहर्षमपवार्य्य।]

अवतीर्णं ईषदीक्षणीयमिति शेषः। पदेन चिह्नेन। वेत्रधरा वेत्रदण्डिका। परिचिन्ता रचिता। मण्डल इति। मण्डलात् मण्डलात् केनापि न बहिर्गन्तव्यमिति भावः। दूरत एव मालत्या द्रष्टव्याम्। पुरुषिमन्दूरपूर एव सन्ध्यारागलेश-उपरक्ता किञ्चिदारक्ता चटुला चपला घूर्णन्ती भ्रमन्ती या नक्षत्रमाला सप्तविंशतिनीलिकमाला कल्पितवाचनमन्दो वा सेवाभरणं तदाभरणम्। रात्रिपक्षे नक्षत्रमाला तारकामाला। करिचर्म्मणिनी सैव रात्रिकाम्। दृश्यमाना चासौ मनोहरा चेति समासः। पाण्डुरा धूसरा परिक्षामा अतिकृशा चन्द्रमौलिर्यस्याः सा। एतेन चन्द्रकलासाम्यमुक्तम्। दृश्यमाना दृष्टेन चर्य्यया दर्शनमात्रं तव परमुपकारी मालत्या इति सूचितम्। पाण्डुरत्यादिना मालत्यालाम्बर लक्षणः। किञ्चिदन्तरं किञ्चिद्दूरम्। प्रहता गता। कलधौतटङ्कपत्रेति पाठे टङ्कपत्रं चड्डिकानामः।

(६) इयमिति। पाण्डुभिः क्षामैः क्षीणैः अवयवैरङ्गैः अलङ्कृतमण्डना भूषिता-अलङ्कारा अलङ्कारमपि अलङ्कुर्वतीत्यर्थः। अन्तरन्तरे परिशोषिणी शोषवती गता कलितकुसुमा धृतपुष्पा बालेव वरारोहा उत्तमाङ्गना मालती रम्यां मनोहरां विवाहमहोत्सवश्रियं वहति च धत्ते च उदयिनीमुन्नितामत एवोत्कटां गम्भीरां मनोरुजं मनोव्यथां व्यनक्ति च प्रापयति च। यथान्तर्बहिः सपुष्पा नवा लता कुतश्चित् वैकल्यात् यथा अन्तः शोषं धारयति तथा मालती अपि इति भावः। कुसुमवत्त्वात् पुष्पसाम्यं लतासाम्यमतः सादृश्याद्योपाधिरुपमा।

* निषादिता उपवेशिता अवतारिता वेति भावः।

विधाता भद्रं नो वितरतु मनोज्ञाय विधये,
विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिणतिम्।
कृतार्थो भूयासं प्रियसुहृदपत्योपयमने,
प्रयत्नः सत्कोऽयं फलतु, शिवदायी च भवतु॥ (७)

माल। [स्वगतम्।] केण उण उवाएण सम्पदं मरणविग्घावहस्स अन्तरं सम्भावइस्सं? मरणंपि मन्दभाअहेआणं अहिमदंत्ति सुदुल्लहं होदि (क)।

लव। [स्वगतम्।] अतिक्कामिदा क्खु, पिअसही एदिणा अणुऊलविप्पलम्भेण * (ख)।

[प्रविश्य पेटकहस्ता प्रतीहारी।] अमच्चो भअवदीं विण्णवेदि, एदिणा णरिन्दाणुप्पेसिदेण विवाहणेवच्छेण देवदापुरदो अलङ्करिदव्वा मालदित्ति (ग)।

(क) केन पुनः उपायेन साम्प्रतं मरणविघ्नावहस्य अन्तरं सम्भावयिष्ये? मरणमपि मन्दभागधेयानामभिमतमिति सुदुर्लभं भवति।

(ख) अतिक्रामिता खलु प्रियसखी एतेन अनुकूलविप्रलम्भेन।

(ग) अमात्यो भगवतीं विज्ञापयति, एतेन नरेन्द्रानुप्रेषितेन विवाहनेपथ्येन देवतापुरतोऽलङ्करणीया मालती इति।

---

(७) विधातेति। विधाता स्रष्टा मनोज्ञाय प्रतिबन्धकशून्याय विधये विधानाय मङ्गलविधानाय नोऽस्माकं भद्रं वितरतु ददातु [illegible] चतुर्थी। इतोऽपि विवाहे नृपतिविरोधात् अनिष्टाशङ्कया आशीर्वादोऽयम्। देवाः परमरमणीयामतिशोभनां परिणतिं परिणामं विधेयासुः क्रियासुरित्यर्थः। प्रियसुहृदपत्यस्य माधवस्य उपयमने विवाहे अहं कृतार्थो कृतकार्या भूयासं अविच्छिन्नाशीरर्थः अभूततद्भावे च्विः। अयं मया क्रियमाणः [illegible] [illegible] प्रयत्नः फलतु शिवदायी च कल्याणकारकश्च भवतु।

* अनुकूलो माधवः तेन सह विप्रलम्भः विरहः तेन।

काम । युक्तमाह अमात्यः, माङ्गलिकमेतत् स्थानम् अतो दर्शय ।

प्रती । इदं दाव धवलपट्टंसुअजुअलं, इदं च उत्तरीअं रत्तपट्टंसुअं इमे अ सव्वङ्गिआ आहरणसञ्जोआ, अअं च मोत्तिआहारो, इदं चन्दणं, कुसुमापीडं अ (ञ) ।

काम । [अपवार्य्य ।] रमणीयं हि वत्समकरन्दम् अवलोकयिष्यति मदयन्तिका । [प्रकाशं गृहीत्वा ।] भवतु ओम् इति उच्यताममात्यः ।

प्रतिहारी । तथा ।

इति निष्क्रान्ता ।

काम । वत्से लवङ्गिके ! प्रविश त्वम् अभ्यन्तरं वत्सया मालत्या सह ।

लव । अध भअवदी उण कहिम् ? (झ)

काम । अहमपि तावद्विविक्ते अलङ्करणरत्नानां प्राशस्त्यं प्रावतः परीक्षिष्ये । [इति निष्क्रान्ता ।]

माल । [स्वगतम् ।] कधं, लवङ्गिआमेत्तपरिवारम्हि संवुत्ता । (ज)

लव । इदं देवदामन्दिरदुआरं ता पविसम्ह । (ट)

[इति प्रविशतः ।]*

मक । वयस्य ! इतः स्तम्भापवारितशरीरौ तिष्ठावः ।

(ञ) इदं तावद्धवलपट्टांशुकयुगलम् इदमुत्तरीयं रक्तपट्टांशुकम्, इमे च सर्वाङ्गिका आभरणसंयोगाः, अयञ्च मौक्तिकाहारः, इदं चन्दनं कुसुमापीडश्च ।

(झ) अथ भगवती पुनः क ?

(ज) लवङ्गिकामात्रपरिवारास्मि संवृत्ता ।

(ट) इदं देवतामन्दिरद्वारं तत् प्रविशावः ।

[तथा कुरुतः ।]

लव । सहि ! अअं अङ्गराओ, इमाओ कुसुममालाओ । (ट)

माल । तदो किं ? (ड)

लव । सहि ! इमस्सिं पाणिग्गहणमङ्गलारम्भे, कण्णआसम्पत्तिणिमित्तं देवदाओ पूजेहिस्सि, अम्बाए अणुप्पेसिदासि (ढ) ।

माल । किं दाणिं दारुणसमारम्भदेव्वदुव्विलासपरिणामदुःख-णिब्भर-माणसं पुणो पुणो वि मम्म-च्छेअ-दुःसहं मन्दभाइणीं कुणेसि (ण) ।

लव । अह किं वत्तुकामासि ? (त)

माल । जं दाणिं दुल्लहाहिणिवेसिमणोरहविसंवदन्तभाअधेओ * जणो मन्तेदि (थ) ।

मक । सखे ! श्रुतम् ।

माध । श्रुतमसन्तोषस्य हृदयस्य ।

माल । [लवङ्गिकां परिष्वज्य ।] ता, परमत्थबहिणि पिअ-

(ट) सखि ! अयमङ्गराग इमाः कुसुममालाः ।

(ड) ततः किम् ?

(ढ) सखि ! अस्मिन् पाणिग्रहणमङ्गलारम्भे, कन्यासम्पत्तिनिमित्तं देवताः पूजयेति, अम्बया अनुप्रेषितासि ।

(ण) किमिदानीं दारुणसमारम्भदैवदुर्विलासपरिणामदुःखनिर्भरमानसां पुनः पुनर्मर्मच्छेददुःसहां मन्दभागिनीं करोषि ।

(त) अथ किमसि वक्तुकामा ?

(थ) यदिदानीं दुर्लभाभिनिवेशिमनोरथविसंवदद्भागधेयो जनो मन्त्रयते ।

* दुर्लभे माधवे अभिनिवेशिनः मनोरथस्य विसंवदत् प्रतिकूलं भागधेयं भाग्यं यस्य सः । बहुव्रीहिः ।

सहि लवङ्गिए ! एसा दाणिं दे पिअसही अणाहा, मरणे वट्टमाणा आगब्भ-पिम्मम--णिब्भिद-णिरन्तरोपआर--विरूढ-वीसम्भ-सरिसं परिस्सइअ तुमं पत्थेदि, जइ दे अहं अणुवट्टणीआ,* तदो मं हिअएण धारअन्ती, समग्ग-सोभग्ग-लच्छीपरिग्गहेक्क-मङ्गलं माहवसिरिणो मुहारविन्दं आणन्दमसिणं अवलोअइस्ससि (द)

इति रोदिति ।

माध । वयस्य मकरन्द !

आम्लानस्य जीवकुसुमस्य विकाशनानि,
सन्तर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।
आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि,
दिष्ट्या मयाप्यधिगतानि वचोऽमृतानि ॥ (८)

(द) सखि लवङ्गिके ! एषा इदानीं ते प्रियसखी अनाथा, मरणे वर्त्तमाना, आगर्भतो निरन्तरोपचारविरूढविस्रम्भसदृशं परिरभ्य त्वां प्रार्थयते, यदि ते अहमनुवर्त्तनीया ततो मां हृदयेन धारयन्ती समग्रसौभाग्यलक्ष्मीपरिग्रहैकमङ्गलं माधवश्रियो मुखारविन्दम् आनन्दमसृणमवलोकयिष्यसि ।

---

* अनुवर्त्तनीया उपचरणीया ।

(८) आम्लानेत्यादि । यथाश्लेषामृतानि मयापि दिष्ट्या निपीतानि । यथा मुक्तनिष्पादिना निपीतानि मया तु अनुमितमपि पदार्थैः । अमृततुल्यत्वात् । आम्लानस्य म्लानप्रायस्य जीवितस्य जीवकुसुमस्य विकाशनानि प्रकाशनानि । अमृतेऽपि सर्वप्रकाशकतया आम्लानकुसुमप्रकाशकत्वम् । सन्तर्पणानि तृप्तिकराणि । अमृतेऽप्येवम् । सन्तर्पयन्ति इति सर्वेन्द्रियसन्तर्पकाणि । अमृतेऽप्येवम् । आनन्दनानि आनन्दोत्पादकानि । आप्यते प्राप्यते अभीप्सितमनेन । रसस्यायनं रसायनम् । यथा विषपीडाकुलस्य अमृतपानादिव अमृतस्य जरादिनाशकत्वेन अमृतपानादिवदिति भावः । यद्वा । अमृतपदेन अमृतोपमपीयूषाणि उच्यन्ते । तत्राप्यर्थेन अमृतत्वम् । जीवकाम्लानत्वेऽपि तदपचयम् । लोके हि अमृतवर्षिणि

माल । जहा तस्स जीविदप्पदाइणो जणस्स, पव्वसिदेत्ति मं सुणिअ सन्तप्पमाणस्स, तं तहाविहं सरीररअणं ण परिहीअदि, जधा अ परलोअगदं पि मं उद्दिसिअ सो जणो संस्सरणकधामेत्तपरिसेसं कालन्तरेवि लोअजत्तं ण सिढिलेदि तधा करेसि । एवं ज्जेव पिअसहीए प्पसादादो मालदी किदत्था भोदि (ध) ।

मक । हन्त ! अतिकरुणं वर्त्तते ।

माध । नैराश्यकातरधियो हरिणेक्षणायाः
श्रुत्वा निकामकरुणस्य मनोहरस्य ।
वाक्यस्य मोहपरिदेवितमुद्गिरामि,
चिन्ताविषादविपदस्य महोत्सवस्य ॥ (८)

लव । अज्ज ! पडिहदं दाणिं दे अमङ्गलं ण अदोवि अधिअदरं सुणिस्सम् । (न)

(ध) यथा तस्य जीवितप्रदायिनो जनस्य प्रव्रजितेति मां श्रुत्वा सन्तप्यमानस्य, तत्तथाविधं शरीररत्नं न परिहीयते, यथा च मां परलोकगतामप्युद्दिश्य स जनः संस्मरणकथामात्रपरिशेषां कालान्तरेऽपि लोकयात्रां न शिथिलयति, तथा करिष्यसि, एवमेव प्रियसखीप्रसादात् मालती कृतार्था भवति ।

(न) अपि प्रतिहतम् इदानीं ते;मङ्गलम् । नातोऽप्यधिकतरं श्रोष्यामि ।

निराशाकुलेव । इन्द्रियमोहेऽपि विषयग्रहाभावात् । आनन्दं प्राप्तो हर्षं तत्र मोहे प्रतिष्ठितम् । इति श्रुतेरानन्दमयता मोहे । यद्वा । आत्मपदार्थो ज्ञानानन्दितपदार्थो मोहशब्देन । पीयूषशब्दार्थे प्रियपदम् । यद्वा मोह-पीयूषमर्पितमिव श्रुतिऽपि चेति चर्चितः ।

(८) नैराश्येति । नैराश्येन दुराशया कातरा आकुला धीः अन्तःकरणं यस्यास्तस्याः हरिणेक्षणाया मालत्याः निकामकरुणस्य दयापरिपूर्णस्य मनोहरस्य वाक्यस्य मोहपरिदेवितं वाक्यस्य मोहजनितविलापं श्रुत्वा चिन्तया विषादेन च या विपद् तां महोत्सवमानन्दम् उद्गिरामि वमि ।

माल। सहि! पिअं क्खु तुह्माणं मालदीजीविदं, ण उण मालदी। (प)

लव। किं एव्वं भणिदे भोदि। (फ)

माल। [आत्मानं निर्दिश्य।] जेण अम्बजणपच्चामाणिबन्धणेहिं वअणसंविहाणेहिं जीआविअ इमं ज्जेव्व महावीभच्छारम्भं अणुभाविदह्मि, सम्पदं उण मम मणोरहो एसो ज्जेव्व जं तस्स देवस्स परोक्खगुणकित्तणेण अणवरद्धं अत्ताणं परिच्चइस्संत्ति, ता, इमस्सिं पओअणे पिअसही मे अपरिपन्थिणी होदु (ब)।

इति पादयोः पतति।

मक। सैषा सीमा स्नेहस्य।

लवङ्गिका। माधवं संज्ञया समाह्वयति।

मक। वयस्य! उपसृत्य लवङ्गिकायाः स्थाने तिष्ठ।

माध। वयस्य! परवानस्मि साध्वसेन।

मक। इयमिव नेदीयसां प्रकृतिरभ्युदयानाम्।

माधवः। धीरं लवङ्गिकास्थाने तिष्ठति।

माल। सहि! करेहि अणुऊलदाए पसादं (भ)।

(प) सखि! प्रियं खलु युष्माकं मालतीजीवितं न पुनर्मालती।

(फ) किमेवं भणिते भवति।

(ब) येन अम्बजनप्रत्यामानिबन्धनैर्वचनसंविधानैर्जीवयित्वा इममेव महावीभत्सारम्भमनुभावितास्मि। साम्प्रतं पुनर्मम मनोरथ एष एव यत्, तस्य देवस्य परोक्षगुणकीर्त्तनेन अनपराद्धमात्मानं परित्यक्ष्यामीति। तदस्मिन् प्रयोजने प्रियसखी मे अपरिपन्थिनी भवतु।

(भ) सखि! कुरु अनुकूलतया प्रसादम्।

माध। सरले! साहसरागं परिहर, रम्भोरु! मुञ्च संरम्भम्।

विरसं विरहायासं, सोढुं तव चित्तमसहं मे॥ (१०)

माल। सहि! अलंघणीओ क्खु दे मालदीप्पणामो। (म)

माध। सहर्षं। किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि!

कामं कुरु वरारोहे! देहि मे परिरम्भणम्॥ (११)

माल। [सहर्षम्।] कधं अणुगहीदम्हि। [उत्थाय।] एव्व-मालिङ्गामि। दंसणं उण पिअसहीए बाप्फोपीडेण णिरुद्धं पच्छिमं च सञ्जोपदि। * [आलिङ्ग्य सानन्दम्।] सहि!

(म) सखि! अलङ्घनीय एव ते मालतीप्रणामः।

(य) कथमनुगृहीतास्मि। एवमालिङ्गामि। दर्शनं पुनः प्रियसख्या बाष्पोत्-

(१०) माधवस्य संकेतमाधव्या लवङ्गिकाभ्रमो न स्यादिति भाषासमावेशेनाह। सरले इत्यादि। साहसं आत्मनिरपेक्षकार्ये रागमनुरागं परिहर। हे रम्भोरु! हे कदलीस्तम्भोरुद्वयि! संरम्भं मरणे त्वरां त्यज जीवन्त्या [illegible] स्यादिति भावः। विरसं दुःसहं तव विरहायासं विरहदुःखं सोढुं मे चित्तम् असहम् अक्षमम्। यतोऽयं [illegible] अतएव मरणाभिनिवेशमिति लवङ्गिकाभिप्रायः। अत एव सरले शब्दे अनुरक्तेति वा। माधवपक्षे हे सरले! अजानति तव विरहायासं सोढुं मे चित्तमसहमतएव समीपमागतोऽस्मि तन्मरणं मास्तु। इतरत् समानम्। अस्मिंश्च संस्कृतप्राकृतयोः साम्यात् प्राकृतसमकम्।

(११) किं वेत्यादि। किं वा भणामि। अन्यदन्यनिबद्धं न वक्तीत्यर्थः। हे विच्छेददारुणायासकारिणि! हे विरहदुःखसङ्कटकारिणि! हे वरारोहे! सुश्रोणि! काममभीष्टं कुरु। अयमेव तदा भवाभिमतं देहीति लवङ्गिकापक्षे। माधवपक्षे तु किं वा भणामि किं वक्ष्यामि कामं कामव्यापारं कुरु। अतः परिरम्भणं देहि। आरोहः श्रोणिनितम्बयोरिति वररुचिः। श्रीकण्ठचरितं वीरश्रिया। [illegible] वीरश्रियाः [illegible]। [illegible] संस्कृतापभ्रंशता।

* अत्र उल्लोचः [illegible] निर्गमः। उल्लोचः समूहो वा। प्रथितं [illegible]।

कठोरकमलगब्भपम्हलो अण्णारिसो ज्जेव दे अज्ज णिव्वावेदि मं सन्तप्पमाणं पिअसहीए सरीरप्फंसो। [साशम्।] किञ्च, मउलिविणिवेसिदच्छी मम वअणेण विस्सावेसि तं जणं, जधा, ण मए मन्दभाइणीए, विअसन्तपुण्डरीअलच्छीविलासहारिणो संपुण्णचन्दमण्डलाहिरामस्स मुहस्स दे सच्छन्ददंसणेण सम्भाविदो चिरं मज्झ लोअणाणं। सुधामणोरहेहिं अ अविरदविअम्भमाणदुव्वारव्वम्महकदम्बकप्पमाणजज्जरं धारिदं हिअअं। गमिदा अ वारंवारं सविसेसदूसहदारुणदुम्मणाअमाणदीहा सरीरसन्दावा, कधंवि पदिबाहिदा चन्दादवमलअमारुदप्पमुहा अणत्थपरम्परा, सम्पदं उण

पीडेन निवहं पवितुं न लभ्यते। सखि! कठोरकमलगर्भपक्ष्मलः अन्यादृश एव ते अद्य निर्वापयति मां सन्तप्यमानां प्रियसख्याः शरीरस्पर्शः। किञ्च मौलिविनिवेशिताक्षिर्मम वचनेन विश्वापयिष्यसि तं जनं, यथा, न मया मन्दभाग्यया, विकसत्पुण्डरीकलक्ष्मीविलासहारिणः सम्पूर्णचन्द्रमण्डलाभिरामस्य मुखस्य ते स्वच्छन्ददर्शनेन सम्भावितश्चिरं मन्दभाग्यो लोचनानाम्। सुधामनोरथैश्च अविरतविजृम्भमाणदुर्वारमन्मथकरोत्कर्षमाणबद्धं धारितं हृदयम्। गमिताश्च वारंवारं सवि-

शेषदुःसहदारुणदुःखाद्दीर्घात् सन्दर्भम्। कठोरकमलगर्भो बीजकोशः। पक्ष्मलो रोमावलीमान्। अन्यादृश इव अननुभूतपूर्वोत्कर्षविधर्मा स्प्रष्टाऽनुभूतस्पर्शतुल्यः। निर्वापयति तापं शमयति। तथा तादृशः स्पर्शः प्रज्ञाविषयोऽपत्र नेति निर्वेदात् साकूता। मध्यपदं संपूर्णत्वार्थम्। चिरमित्यनेन स्वाधीनभर्तृकात्वसूचनम्। सुरताहितवैमुख्या यदः पार्श्वगतः प्रियः। सा मोहमुपसंप्राप्ता भवेत् स्वाधीनभर्तृका। निर्वेद दुःखं सुखी भवेदिति पूर्वानुभूतदुःखं निवेदयति। अविरतेत्यादि। अविरतं विजृम्भमाणस्य दुर्वारस्य उद्वेगस्य व्यतिकरेण सम्पर्केण जर्जरीभवनशीलं चिरं यस्य जीवं येन तत्। गमितेत्यादिना व्याध्यवस्थोक्ता।

चिरासासि संवुत्तेति, तुएवि पिअसहीए सव्वदा सुमरिदव्वह्मि। एसा अ सिरिमाहवसहत्थणिम्माणमणोहरा बउलमाला मालदीजीविदणिव्विसेसं पिअसहीए दट्ठव्वा सव्वधा हिअए धारणीएत्ति (य)। *

स्वकण्ठादपनीय माधवस्य हृदि विन्यस्यन्ती सहसा स्पर्शसुखं साध्वसोत्कम्पं नाटयति।

माध। [अपवार्य।] हन्त!

एकीकृतस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य
निर्भुग्नपीनकुचकुड्मलयानया मे।
कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्त-
निष्यन्दशैवलमृणालहिमादिवर्गः॥ (१२)

---

* चिरदुःसहारम्भदुर्मन्महितसञ्ज्वलना: शरीरसन्तापा:, कथमपि अतिवाहिता: चन्द्रातपमलयमारुतप्रमुखा अनर्थपरम्परा:, साम्प्रतं पुनर्निराशास्मि संवृत्ता इति, तथापि प्रियसख्या सर्वदा स्मर्तव्यास्मि। एषा च श्रीमाधवस्वहस्तनिर्माणमनोहरा बकुलमाला मालतीजीवितनिर्विशेषं प्रियसख्या द्रष्टव्या, सर्वथा हृदये धारणीया इति।

अतिवाहिता अतिक्रान्ता। चन्द्रातप इति तापकारित्वादातपः। एतेषामनर्थत्वमाह भरतः। यान्येव ये सुखं कुर्युस्ते दुःखं विरहे भवेत्। इति। अर्थसंक्षेपेण कण्ठ्यव्यभिचारित्वं दर्शयति। यदाह। व्यभिचारिणोऽथ, निर्वेदो ग्लानिमरणव्याधिदैन्यप्रमादयः। व्यभिचारिणोऽथ, निर्वेदो ग्लानिमरणव्याधिदैन्यप्रमादयः। नैराश्याद् मरणोदयः। यदाह। सर्वैरेव: प्रतीकारैर्यदि नास्ति समागमः। कामाग्निना प्रदीप्तायां जायते मरणं ततः॥ शिरःकम्पकरणान्तरं व्याधिः प्रकारबोधकमाह। एषा चेति। साध्वसं भयम्।

(१२) एकीति। निर्भुग्नपीनकुचकुड्मलया कुञ्चितपीनकुचमुकुलया अनया मालत्या इत्यर्थः। कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्तानां निष्यन्दः द्रवः तथा शैवल-

माल। [स्वगतम्।] अम्हो! लवङ्गिआए मालदी विप्पलद्धा। (र)

माध। अयि! स्ववेदनामात्रनिवेदिनि! परव्यथानभिज्ञे! इयमुपालभ्यसे।

उद्दामदेहपरिदाहमहाज्वराणि,
सङ्कल्पसङ्गमविनोदितवेदनानि।
त्वत्स्नेहसंविदवलम्बितजीवितानि,
किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि?॥ (१३)

लव। सहि! उवालम्भणिज्जेव उवालद्धासि। (ल)

कल। अम्हो! सरसरमणीअदा संविहाणस्स। (व)

(र) अहो लवङ्गिकया मालती विप्रलब्धा।

(ल) सखि! उपालम्भनीयैवोपालब्धासि।

(व) अहो सरसरमणीयता संविधानस्य। संविधानकं नायिकासङ्गम-प्रकारः।

क्षाराक्षिमादीनां वर्ती राशिः एकीकृतः सन् मे मम त्वचि अवयवे अवपीड्य निपीड्य निषिक्त इव सिचित इवेत्युत्प्रेक्षा।

(१३) आत्मानुरागप्रकाशनाय अनुभूतवेदनामाह। अयीति उद्दामेत्यादि। एतादृशानि दिनानि मयापि किं वा न अतिक्रान्तानि। अपि तु अतिक्रान्तान्येव। किं वेति प्रश्नवाचकम्। यथा। किं निषेधे वा एवार्थे। कीदृशानि दिनानि। उद्दाम उत्कटो देहपरिदाह एव महाज्वरो येषु तानि। एतेनोद्वेग उक्तः। सङ्कल्पसङ्गमेन मानसिकसङ्गमेन विनोदिता अपनीता वेदना व्यथा येषु तानि। अनेन उन्माद उक्तः। तदाह। भाव्यमानार्थे मनसः सङ्कल्पाभिलषिते प्रिये। निरन्तरः प्रलापादिर्हि प्रकाशते॥ यथा। सङ्कल्पसङ्गमेनात्मनोविनोदः सुखितत्वेन च निःश्वसितत्वं अन्यादृशत्वमित्याह। तदाह। भावयितं वा दर्शयेत् सुखमनुभवत निःश्वसितवती वा सर्ववेदिति। त्वत्स्नेहसंविदा त्वदीयस्नेहज्ञानेन अवलम्बितं धृतं जीवितं येषु तानि। उपलब्धिवित्संविदित्यमरः।

मक। महाभागे ! एवमेतत् ।

त्वं वत्सेति कथमप्यवलम्बिताऽऽत्मा,
सत्यं जनोऽयमियतो दिवसाननैषीत् ।
आबद्धकङ्कणकरप्रणयप्रसाद-
मासाद्य, नन्दतु चिराय, फलन्तु कामाः ॥ (१४)

लव। महाणुभाव ! हिअए वि अपडिच्छिदमअंगाहसाहसो अअ जणो, किं दाणिं कङ्कणाभरणं करं विआरेदि महाभाओ (अ) ?

माल। [स्वगतम्।] हा हदी ! हदी हदम्हि, कण्ण-आजणविरुद्धं किम्पि एसा उवन्नसदि (ब)।

प्रविश्य कामन्दकी। पुत्रि ! कातरे ! किमेतत् ? ।

मालती। कम्पमाना कामन्दकीमालिङ्गति ।

काम। सत्याचिबुकम् उन्नमय्य ।

पुरस्तादनुरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,
तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

(अ) महानुभाव ! हृदयेऽपि अप्रतिष्ठितसाहसायं साहसोऽयं जनः किमिदानीं कङ्कणाभरणं करं विचारयति महाभागः । अप्रतिष्ठितः परिगृहीतः अर्थं साहसा यस्य सः एवं जनः मालती । त्वं मालत्याः करं सहसा गृहाण इति तात्पर्यम् ।

(ब) हा ! हा धिक् ! हा धिक् ! हतास्मि, कन्यकाजनविरुद्धं किमपि एषा उपन्यस्यति ।

---

(१४) त्वमित्यादि । त्वं वत्सका वत्से वा इति कैतोदर्थं यमी माधवी विप्लुत-जीवितः सन् एतावन्ति दिनानि कथमप्यनैषीत् नीतवान् । अत आबद्धकङ्कणो हस्त-विवाहसूत्री सुवर्णविभूषणी वा यः करस्तस्य प्रणयो विवाहस्वार्थे वर्णनं तद्रूपं प्रसादं आसाद्य प्राप्य नन्दतु । चिराय बहुकालम् कामाः अभीष्टाः अभीलाषाः फलन्तु । कङ्कणं सूत्रे सूत्र इति विश्वः ।

(१५) पुर इति । पुर आदौ अनुरागो नेत्रप्रीतिः तदनु तदनन्तरं मनसः

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने! मुञ्च जडताम्
विधातुर्वैदग्ध्यं विलसतु, सकामोऽस्तु मदनः॥ (१५)

लव। भअवदि! कसणचउद्दसीरअणीमसाणसञ्चरण-णिव्वत्तिदविसमव्ववसाअणिट्ठाविदचण्डपासण्डपअण्डदोद्दण्ड-साहसो साहसिओ क्खु एसो, जदो मे पिअसही उक्कम्पिदा (ग)।

मक। [स्वगतम्।] साधु लवङ्गिके! साधु, अवसरे खलु अनुरागोपकारयोर्गरीयसो: उपन्यासः।

माल। हा ताद! हा अम्ब! (घ)

काम। वत्स माधव!।

माध। आज्ञापय।

काम। इयम् अग्रेसरामन्त्रमस्तकोत्तंसपरागरञ्जितचर-णाङ्गुलेः अमात्यभूरिवसोः एकम् अपत्यरत्नं मालती, भगवता सहृदयसंयोगरसिकेन वेधसा, मन्मथेन, मया च, तुभ्यं प्रदीयते। [इति रोदिति।]

मक। फलितं हि मनोरथैः भगवतीपादप्रसादेन।

(ग) भगवति! कृष्णचतुर्दशीरजनीश्मशानसञ्चरणनिर्वर्तितविषमव्यवसाय निष्ठापितचण्डपाषण्डप्रचण्डदोर्दण्डसाहसः साहसिकः खलु एषः, यतो मे प्रियसखी उत्कम्पिता। विषमव्यवसायः महामांसविक्रयः। निष्ठापितः निहतः। पाषण्डः अघोरघण्टः। साहसिकादि भयं भवति यतः मे सखी मालती उत्कम्पिता।

(घ) हा तात! हा अम्ब!

विलसत्‌ अनन्यपरता एकायत्तम्। यस्य त्वयि, तव च यस्य तनुत्वादिदर्शनविषादः अभवत् भवति प्रेयान् प्रियतमः सोऽयं युवा माधवः इह अत्र विद्यते इति शेषः। हे सुवदने! सुमुखि! जडतां दैन्यजाड्यं मुञ्च त्यज, विधातुर्वैदग्ध्यं चातुर्यं विलसतु मदनः कामः सकामः सफलमनोरथोऽस्तु।

माध । तत्किमिति वाष्पायितं भगवत्या ? ।

काम ।

[चीवराञ्चलेन नेत्रे परिमृज्य ।]

विज्ञापयामि कल्याणिनम् ।

माध । ननु आज्ञापय ।

काम । परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्त्वद्विधानाम्
अहमपि तव मान्या हेतुभिस्तैश्च तैश्च ।
तदिह सुवदनायां तात ! मत्तः परस्तात्
परिचयकरुणायां सर्वथा मा विरंसीः ॥ (१६)

इति पादयोः पतितुमिच्छति ।

माध । [निवारयन् ।] अहो ! वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः ।

श्लाघ्यान्वयेति, नयनोत्सवकारिणीति,
निर्व्यूढसौहृदभरेति गुणोज्ज्वलेति ।
एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो
युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ? ॥ (१७)

---

(१६) परीति । तात ! वत्स ! पुत्रे पितरि पूज्ये च तातशब्दः प्रयुज्यते इति शब्दार्णवः । त्वद्विधानां बुद्धिविद्यादिसम्पन्नानामित्यर्थः प्रीतयः परिणतिरमणीयाः परिणामसुखदायिका इत्यर्थः । तैस्तैः रमणीयप्रीतिप्रतिपादकैः इति यावत् हेतुभिर्विशेषैः अहमपि तव मान्या माननीया संवृत्तास्मीति भावः । तत् तस्मात् मत्तः परस्तात् मयि गतायां सत्यामित्यर्थः । परिचयकरुणायां परिचयमात्रेणैव दयापात्रमिव सुवदनायां मालत्यां सर्वथा मा विरंसीः विरतो मा भव । सदैवानया सह विश्रम्भकथालापेन सुखेन कालं नयेत्यर्थः ।

(१७) श्लाघ्येति । श्लाघ्यान्वया उच्चकुलोद्भवेति नयनोत्सवकारिणी नेत्रानन्दजनिकेति, निर्व्यूढसौहृदभरा उपचितप्रेमनिकरेति गुणोज्ज्वला शीलादिमती इति इयं मालती भवति इत्यर्थः । एतादृशगुणानां मध्ये एकैकमेव हि

काम। वत्स माधव!

माध। आज्ञापय।

काम। वत्से मालति!

लव। आणवेदु भअवदी। (ख)

काम। प्रेयो मित्रं, बन्धुता वा समग्रा,
सर्वे कामाः शेवधिर्जीवितञ्च।
स्त्रीणां भर्त्ता, धर्मदाराश्च पुंसाम्
इत्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु॥ (१८)

मक। अथ किं।

लव। भअवदि! जधा तुम्हे आणवेध। (क)

काम। वत्स मकरन्द! त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालतीनेपथ्येन प्रसाधितः, परिणायय आत्मानम्।

[इति पेटाकमर्पयति।]

(ख) आज्ञापयतु भगवती।

(क) भगवति! यथा त्वम् आज्ञापयसि।

एकैकश एव गरीयो गुरुतरं वशीकरणं मन्त्रौषधादिना वश्यतानयनोपायः यथाकथम् इयमेव मालती प्रियतमा इति प्रेयः इति ईतीव किं ब्रवीमि अतः परं न मे बहु वक्तव्यमस्ति।

(१८) प्रेय इत्यादि। वत्सयोर्मालतीमाधवयोरन्योन्यमितदिदितमस्तु यत् स्त्रीणां भर्त्ता प्रेयः प्रियतमं वस्तु मित्रं सुहृत् समग्रा बन्धुता बन्धुवर्गः सर्वे कामाः ईप्सिताः शेवधिर्निधिर्जीवितं च। पुरुषाणां धर्मदाराः पाणिगृहीताः प्रेय इत्यादि। अनुक्तमत्र वाक्यमनुषङ्गाद्योजनीयमिति समुच्चे तत्। निधिर्ना शेवधिरित्यमरः। अनेन काव्यलिङ्गालङ्कारो दर्शितः। स चानुरागमूलत्वाच्छृङ्गारः। वक्ताय। चतुरावाक्यकलेन काव्यर्थः श्रेयसां वसः। इति।

मक। यदाज्ञापयति भगवती, यावदितश्चित्रजवनिकाभ्यन्तराय नेपथ्यं धारयामि। [तथा करोति।]

माध। भगवति! सुलभवञ्चनार्थम् अतिसङ्कटम् इदं वयस्यस्य।

काम। वत्स! कस्त्वमस्यां चिन्तायाम्?।

माध। एवं भगवती एव जानाति।

[प्रविश्य मकरन्दः। विहसन्।] वयस्य! मालती अस्मि।

[सर्वे सकौतुकं पश्यन्ति।]

माध। [मकरन्दं परिष्वज्य, सोपहासम्।] भगवति! कृतपुण्य एव नन्दनो, यः प्रियामीदृशीं मनसा मुहूर्त्तमपि कामयिष्यते।

काम। वत्सौ मालतीमाधवौ! इतो निर्गत्य, दृष्टगहनेन गम्यताम् उद्वाहमङ्गलार्थम् अस्मद्विहारिकायाः पश्चादुद्यानवाटः सुविहितं च तत्रैव वैवाहिकं द्रव्यजातम् अवलोकितया। भूयश्च

गाढोत्कण्ठकठोरकेरलवधूगण्डावपाण्डुच्छदैः
ताम्बूलीपटलैः पिनद्धफलिनव्यानम्रपूगद्रुमाः।

---

(१८) गाढेत्यादि। तद्दुर्गा भाषा उद्यानवाटिकायाः प्रदेशा वो युष्माकं प्रवः शृङ्गारादिकं विधास्यन्ति शृङ्गारस्योपवनविहरणजन्यत्वात्। यदाह। उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसः समुद्भवति। एषः प्रदेशाः कीदृशाः। ताम्बूली पर्णलता तासां पटलैः समूहैः पिनद्धा वेष्टिताः फलिनः फलयुक्ता अतएव व्यानम्राः आनताः पूगद्रुमाः क्रमुकवृक्षा येषु ते। कीदृशैः ताम्बूली पटलैः। गाढा उत्कण्ठा यस्याः सा च कठोरा स्तनीवीनयना: केरलदेशवधूजना: तस्याः कपोलवदवपाण्डुरौवद्धूरच्छदः पत्रं येषां तैः। रतिहर्म्यादि इत्या प्रतिपत्राग्रिका गुवाका च। पनिषतकर्षितपीडा या विर्भा वा स्तनीवा तु॥

कालीकीफलमांसलगन्धमुग्धविकिरव्याहारिणस्ते भुवो

भागाः प्रेङ्खितमातुलुङ्गवृतयः, प्रीतिं विधास्यन्ति वाम् ॥१८॥

गत्वा च तत्रैव मकरन्दमदयन्तिकागमनं यावत् स्थातव्यम् ।

माध । [सहर्षम् ।] कल्याणान्तरावर्तमाशिः कल्याणसंपदुपविष्टान् भवति ।

कल । दिट्ठिआ एदम्पि णो भविस्सदि । (ख)

माध । कथं सन्देह एवात्रभवतः ।

लव । सुदं पिअसहीए । (ग)

काम । वत्स मकरन्द ! वत्से लवङ्गिके ! इत इतः प्रतिष्ठामहे ।

माल । सहि ! तुए वि गन्तव्वं ? (घ)

(ख) दिष्ट्या एतदपि नः भविष्यति ।

(ग) श्रुतं प्रियसख्या ।

(घ) सखि ! त्वयापि गन्तव्यम् ।

इति भरतः । अत एव तत्कण्ठाभिधानम् । कैरवदेवबलेन गौरत्वमुक्तम् । अतः पीतिमसम्बन्धात्कृत ईषत्पाण्डुरत्वम् । यदाह । सितपीतसमायोगादीषत्पाण्डुरिति स्मृतः । पिनद्धेति पाठे आमुक्तिरचितापि निबद्धापि रूपम् । कालिन्दीति यवकचोभ्यामितनञ्जनवर्णैः । तथा कालीकीफलस्य अन्यथा मांसलेन मुग्धाः हीता ये विकिराः पक्षिविशेषास्तेषां व्याहारं उत्किरन्ते । कालीकी बदरी बीजीभवेकार्थः । भूमिं नखैर्विलिख्य ये चरन्ति ते विकिराः । नखैर्भूमि-विलिखितविविधविकिरपदवत्त इत्यमरः । अदी अन्धिः । व्याहारं उत्किरणन्ति-मित्यमरः । तथा प्रेङ्खिता दोलिताः चलिता मातुलुङ्गबहिर्वेष्टनं येषु ते । तथा चैवं विचरणीयवनबनधीन सर्वधनीरसविशिष्टे भविष्यतीति भावः । मातु-लुङ्गो बीजपूरकः । दुचकी मातुलुङ्ग इत्यमरः ।

लव । [विहस्य ।] संपदं क्खु वअं एत्थ तुवरामो । (ड)

इति निष्क्रान्ताः कामन्दकीबुद्धरक्षितामकरन्दाः ।

माध । अयमहमिदानीं

आमूलकण्टकितकोमलबाहुनाल-
मार्द्राङ्गुलीदलमनङ्गनिदाघतप्तः ।
अस्याः करेण करमाकलयामि कान्त-
मारक्तपङ्कजमिव द्विरदः सरस्याः ॥ (२०)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । मालतीमाधवे मालतीवीथिकाविवाहो नाम षष्ठोऽङ्कः ।

(ड) साम्प्रतं खलु वयमत्र त्वरामहे ।

---

(२०) आमूलेति । अनङ्ग एव निदाघः ग्रीष्मः तेन तप्तः द्विरदो हस्ती इव आमूलं मूलपर्यन्तं कण्टकितम् सञ्जातकण्टकम् रोमाञ्चितञ्च कोमलबाहुरेव नालं दण्डो यस्य तं, आर्द्राः स्निग्धा अङ्गुलय एव दलानि यस्य तं अस्या मालत्याः कान्तं कमनीयं करं सरस्याः सरोवरस्य आरक्तपङ्कजं द्विरद इव अहं करेण हस्तेन च आकलयामि गृह्णामीति यावत् । अत्र सावयवरूपकाद्युपमाक्षेपादिसंसर्गः ।

सप्तमोऽङ्कः ।

—:०:—

तत: प्रविशति बुद्धरक्षिता । (१)

बुद्ध । अम्महे सुसिलिट्ठमालदीणेवत्थगच्छोत्तिप्पन्तह णन्दणाकिदकरग्गहो पमथभूरिवसुमन्दिरे भअवदीवअणसंविहाणेहिं खेमेण णीवाहदो मअरन्दो । अज्ज अज्जो वि णन्दणावासं उवगदा । तदो भअवदी णन्दणमापुच्छिअ गदा आवसहं । अयं च णववहूजणप्पवेसमविरइदाकाम्मकोमुदीमहूसवप्पउत्तिपज्जाउलासेसपरिअणो पदोसो अणुकूलत्तणादि अज्ज णो अववसिदं । सम्पदं तुवरन्तकामो कामिणिं कामदु बहुसो मणादवन्दणं अब्भत्थिअ पुणो वि बलामोडिअ पडिहदवन्तो मअरन्देण णिट्ठुरं पडिहदो जामादा । तदो सो क्खु अधिअमेलकखलन्तपक्खरो सरोसणाववभरदु:क्खिदो मदप्पप्फुरन्त-

---

(१) अधुना मालतीरूपधारिणा मकरन्देन कथं नन्दनविप्रलम्भो मदयन्तिकाहरणं च कृतं भवेदिति प्रश्नाभिधानाय निपुणैव तत्र प्रसंख्यादिना प्रथमाङ्कसूचितबुद्धरक्षिताप्रवेशः ।

(२) अत्र माधवविवाहनिर्वाहपर्यवसायोऽर्थशेषः । सुश्लिष्टं मकरन्दस्य मालतीवेशग्रहणमुपलक्षितं मालतीवेषत्वात् । भगवतीति भगवत्यैवाचक्षत पठित इत्यर्थः । कैश्चित् कुमुदिन एतत्तु केनाप्यनुपपन्नात् कौमारिको गुणोक्तः । आपृच्छ्य संवादं कृत्वा । तत्र नन्दनगृहात् गच्छतीति तदनुगमनमात्रं सवाद: । आपृच्छः संवादार्थ इति शाब्दिका: अत एवापृच्छ्य विवक्षया सुमिलि केचनावी टीकाकृता तदेव निरूपितमित्युक्तम् । आवसथं गृहम् । कौमुदी आश्विनपूर्णिमावसतम् । यथा । आश्विनी चन्द्रमसपूजा कौमुदीवसतम् ।

अवअवो अ मे सम्पदं तुए कोमारबन्धईए पडीच्छिदं त्ति समअं पअट्टं काउअ वासभवणादो णिग्गदो त्ति । एदिणा पअक्केण मदअन्तिअं णावीअ मअरन्देण सह संजोअइस्सं । (क) (२)

इति निष्क्रान्ता । प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति शय्यागतो मालतीवेषो मकरन्दो लवङ्गिका च । (१)

(क) अपरो दुःखितमालतीनेपथ्यधारी विप्रलब्धनन्दनस्तत्करवतोऽस्माकं प्रियसुहृन्मकरन्दः भगवतीवचनसंविधानैः सैषैव नीयमाना मकरन्दः । अथ भगवति नन्दनावासमुपगताः । ततो भगवती नन्दनमापृच्छ्य गतावसथम् । अहं च नववधूदृष्टदर्शनविरचितावासकौमुदीमहोत्सवपर्याकुलाशयपरिजनः प्रदोषोऽनुकूलयिष्यति यत्र मां अवधिगतम् । साम्प्रतं त्वमागत्य शयानः कामिनीं कामयितुं बहुशः समादरनन्दनमध्ये पुनर्बालभावरीत्याविद्धमकरन्देन निपुणं प्रतिवचनी जाता । ततः स खलु अधिकवैलक्ष्यलज्जावती शरीरनिर्वेददुःखिती मदयन्तिकादर्शनो न मे साम्प्रतं त्वया कौमारबन्धक्या प्रतीक्षणमिति समयं प्रतिपद्य कृत्वा वासभवनान्निर्गत इति । एतेन प्रबन्धेन मदयन्तिकामानीय मकरन्देन सह संयोजयिष्ये ।

तदुत्सवं च वीक्ष्य महत्तमिन्द्रकालकौमुदीत्युत्सवम् । यद्वा । जननयनानन्दकत्वेन कौमुदीव कौमुदीति रूपकम् । कौमुदी चन्द्रज्योत्स्ना यथाकालमपि सन्ध्याकालीना सर्वतोऽभवज्जनानन्दाय तद्वदमयीत्यर्थः । यः वैलक्ष्यस्य भागी अपां-काल: सन्ध्याकालश्च । प्रदोषो रजनीमुखमिव्यमर: । अवसितं मदयन्तिका-विवाहकरणम् । अवकाशस्यापूर्ते अपि तत् अवश्यं निर्वर्तयितुमिति भाव: । अवमा-नेति विवाहावसरकालानवेक्षया इत्यर्थः । तिरस्कारात् अधिकेन वैलक्ष्येण लज्जया अधःपरो वक्ष सः । रोषेण सह वर्तमानः निर्भरं अत्यर्थं दुःखितः । कौमार-बन्धकी वेश्या मायया युक्तत्वात् । तदत्र नन्दनस्य विवाहदिन एव वधादर्शितदुर्वर्णन अवाप्तिकम् । कामशास्त्रानभिज्ञत्वं च दर्शितम् । यदाह । सुकुमाराः कुसुमधर्माणो हि योषित: स्त्रियः । अविश्वस्ता प्रबलवल्लभार्ये नाभिवदेत् । अश्लीलं पदपदार्थेन दुराचारमयमध्यम । यदाह । वाचनं कस्य वा यो न विवाह्य कथाप्रवृत्ति । इति पदपदार्थं च दुराचारः स स्मृतः । प्रवर्त्येन संविधानकेन ।

(१) सुप्तस्य वधूवेषो मकरन्दनिर्दिष्ट इति शय्यागत इत्युक्तम् ।

मक। लवङ्गिके! अपि नाम बुद्धरक्षितासंक्रान्ता भगवतीनीतिः विजेष्यते?। (४)

लव। को संदेहो एत्थ महाणुभावस्स। किं बहुणा जहा एसो मञ्जीरसद्दो सुणीअदि तहा जाणामि तेण ज्जेव्व उद्देसेण आणीदा बुद्धरक्खिदाए मदअन्तिआ त्ति। ता उत्तरीआवारिदो पसुत्तलक्खणो चिट्ठ (ख)। (५)

मकरन्दस्तथा करोति।

ततः प्रविशति मदयन्तिका बुद्धरक्षिता च।

मद। सहि! सच्चं ज्जेव्व परिकोविदो मे भादा मालदीए? (ग)।

बुद्ध। अध इं? (घ)।

(ख) कः सन्देहोऽत्र महानुभावस्य। किं बहुना यथैव मञ्जीरशब्दः श्रूयते तथा जानामि तेन व्यपदेशेन आनीता बुद्धरक्षितया मदयन्तिकेति। तत् उत्तरीयापवारितः प्रसुप्तलक्षणस्तिष्ठ।

(ग) सखि! सत्यमेव परिकोपितो मे भ्राता मालत्या?।

(घ) अथ किम्?।

---

(४) भगवतीनीतिरव्यभिचारिणीत्याशयभेदात्प्रश्नः। अपीति सम्भावनायाम्।

(५) अव्यभिचारित्वमेवाह। लवङ्गिकावाक्यं। कः सन्देहोऽत्र महानुभावस्य। मदयन्तिकापरिणयोऽस्य भावीति भावः। अथ किं बहुना अधिकेनेत्यर्थः। मञ्जीरो नूपुरम्। व्यपदेशेन मालतीप्रवेशच्छलेन। उत्तरीयेति उत्तरीयापवारितः पिहिताङ्ग इत्यर्थः। इह नर्मगर्भो वीथ्यङ्गविशेषः। तदाह। कार्यकारणतो यत्र नायको गोपयेत्तनुम्। नर्मगर्भः स कथितो नाट्यवेदविचक्षणैः।

मद। अहो। अच्चाहिदं ता एहि वासगेहं मालदिं णिब्भच्छेम्ह (क)। (६)

परिक्रामतः।

बुद्ध। इदं वासभवणदुवारं (ख)। (७)

इति प्रविशतः।

मद। सहि लवङ्गिए! आवीअदि पसुत्ता दे पिअसही वट्टेदि (ग)।

लव। एहि मा णं पडिबोधेहि जदो एसा चिरं दुम्मणाअमाणी दाणिं ज्जेव्व ईस मण्णुं उज्झिअ पसुत्तेति। तदो सणिअं इध ज्जेव्व सअणुप्पन्ते उवविस (घ)। (८)

(क) अहो! अत्याहितं तदेहि वासगृहं मालतीं निर्भर्त्सयावः।

(ख) इदं वासभवनद्वारम्।

(ग) सखि लवङ्गिके! आवृते प्रसुप्ता ते प्रियसखी वर्त्तते।

(घ) एहि मैनां प्रतिबोधय यत एषा चिरं दुर्मनायमाना इदानीमेवेषन्मन्युमुज्झित्वा प्रसुप्तेति। ततः शनैरेव शयनीयोपान्ते उपविश।

---

(६) अत्याहितमतिभयम्। निर्भर्त्साव इति। [illegible] नायकं [illegible] हीनं तु मध्यमम्। पञ्चमी [illegible] निर्दिष्टं ततः परम्। इति भरतानुशासनेन कथाविच्छेदे [illegible] निर्भर्त्सनमत्र इति भावः।

(७) बुद्धरक्षितावाक्यं। इदं वासभवनद्वारम्। तत्प्रविशाम इति शेषः।

(८) अत्र लवङ्गिकाया दुःखात् [illegible] दीर्घनिद्रा [illegible]। [illegible] [illegible] निद्रा [illegible] दिवापि सम्भवति। तथा च दुःखदशायां निद्रापि [illegible] भावः।

मद। [तथा कृत्वा।] सहि! दुम्मणाअदि इअं वामसीला (झ)।

बुद्ध। कहं णाम णववहूविस्सम्भणोवाअजाणुअं लडहं विअड्ढमहुरभाणिणं सविणेहं सरीणअं अ दे भादरं भत्तारं समासादिअ सही ण दुम्मणाइस्सदि (ञ)। (९)

मद। बुद्धरक्खिदे! पेक्ख विप्पदीवं अम्हे वि उवालम्भीआमो (ट)।

बुद्ध। विप्पदीवं ण विप्पदीवं वा। (ठ) (१०)

मद। कधं विअ। (ड)

बुद्ध। जं दाव चलणपडिदो वि भत्ता ण बहुमाणिदो

(झ) सखि! दुर्मनायत इयं वामशीला।

(ञ) कथं नाम नववधूविस्रम्भणोपायज्ञातारं मनोहरं विदग्धमधुरभाषिणं सस्नेहं शरीणकं च ते भ्रातरं भर्तारं समासाद्य सखी न दुर्मनायिष्यते।

(ट) बुद्धरक्षिते! प्रेक्षस्व विप्रतीपं वयमपि उपालभ्यामहे।

(ठ) विप्रतीपं न विप्रतीपं वा।

(ड) कथमिव।

---

(९) अत्र विस्रम्भं विश्वासमुत्पाद्य वशीकरणम्। लडहं मनोहरम्। विदग्धं कलाभिज्ञम् नववधूविस्रम्भणोपायज्ञात्वाद्यादिदानम्। यदाह। बाला ताम्बूलमाल्याम्बररससुरसोद्गारसंमानदाक्ष्यैरित्यादिकः सुप्रसिद्ध एव। प्रकृते तूपालम्भपदत्वाद्विपरीतार्थकत्वमिति भावः।

(१०) विप्रतीपं विपरीतम्। पादपतितनन्दनानुवर्तनाभावाच्चवीपाकभ्रा मदयन्त्या विपरीतत्वमिति भावः। पादपतनेऽनुकूलो भरतः। क्रीडायुक्तापि वा सौविदल्लिकापि वा भवेत्। पादे पतनं कुर्वन्ननुवर्तेत सर्वदा। बहु वाचकतायाम्। विप्रतीपं न वा विप्रतीपम्। तच्चित्तानुवर्तनेन सौकुमार्यनिराकरणेन वैपरीत्यमिति भावः।

अत्थ लज्जादोसेण एसो जणो उवालम्भणिज्जो । जं वि पिअसहि ! णववहूविस्सम्भमाहप्पोवक्कमकामसुत्तवक्खाणविअड्ढमहाणुभावत्तणस्स भाउणो दे कामन्दई किं वि अपरिहाअं तेण तुह त्ति ।

किं च । कुसुमसधर्माणो हि योषितः सुकुमारोपक्रमाः ।
तास्त्वनधिगतविश्वासैः प्रसभमुपक्रम्यमाणाः सद्यः संप्रयोगविद्वेषिण्यो भवन्ति ।

एवं किल कामसुत्तआरा आमणन्ति (ढ) । (११)

(ढ) अत्रावसरप्रार्थितोऽपि जनो न बहुमानितोऽयम् लज्जादोषेणैव जनः उपालम्भनीयः । यदपि प्रियसखि ! नववधूविस्रम्भोपक्रमकामसूत्रव्याख्यानविदग्धमहानुभावत्वस्य भ्रातुस्ते कामन्दकी किमप्यपरिहार्यं तेन तवेति । एवं किल कामसूत्रकारा आमनन्ति ।

---

(११) अभिप्रायं गोपायितुं लवङ्गिका सखीं वदति । अत्र इत्यमिति मकरन्दं प्रति इत्यभिधानं मालतीमकरन्दव्यापारप्रार्थनम् । नववध्वा लज्जयानिकामं न दोषः । यदाह । नवपरिणीता योषित् प्रवादपर्येव त्र्यहं मयः । विविधविनोदकथाभिर्विश्वासं नीयते सद्भिः । इत्यस्योपक्रमः सहसा प्रवृत्तिः न च विरुद्धः । यदाह । सहसा वाप्युपक्रान्ता कन्याचित्तमविन्दता । भयं त्रासमुद्वेगं सद्यो द्वेषं च विन्दति । सा प्रीतियोगमप्राप्य तेनोद्वेगेन दुःखिता । पुरुषद्वेषिणी वा स्याद्विद्विष्टा वा ततोऽन्यतः । वक्तव्यमुपक्रान्तानिर्वाहः । विच्छर्दितं विस्तीर्णम् । अपरिहार्यमकमपरिहार्यमिति: । अपरिहार्यमिति यावत् । यूथसुप्रावण्या इति मदयन्तिकां प्रति वचनम् । कामसूत्रकारमतम् । अन्यत्रापि पाठे कुसुमसदृशी मदयन्तिकया अत्र कामिनं मन्यमाना वदन्त्याह । त्रिरात्रादिकालान् सम्भाषणवचनम् । यदाह । त्रिरात्राद्या वाचिकयाथ त्रिरात्राद्यौपकालेन च । विदग्धायाः स्त्रियः भावो वाचिकेनापि योजयेत् । यथा । कामसूत्रानुसरणात् सम्भृतभावा । सधर्माणस्तुल्याः । उपक्रम आरम्भः । प्रसभं हठात् । सम्प्रयोगः सुरतम् । किल प्रसिद्धौ । कामसूत्रकारा आमनन्ति सम्यक्त्वम् ।

बुद्ध। [सास्रम्।] घरे घरे पुरिसा कण्णआओ समुव्वहन्ति ण क्खु को वि लज्जापराधीणं अणवरद्धं मुद्धसउमारसहावं कुलकुमारीअणं पहवामि त्ति वाआमलेण पक्खालेदि। एदे क्खु दे हिअअसल्लणिक्खेवा आमरणं सुमरिज्जन्तदूमणा पदिघरणिवासवेरग्गकारिणो महापरिभवा जाणं किदे इत्थिआणं अम्मलाहं जुगुच्छन्ति बान्धवा (ध)। (१२)

मद। बुद्धरक्खिदे! अदिदुम्मणाअमाणा पिअसही लवङ्गिआ। महन्तो को वि मे भादुणा बाआवराधो से किदो (न)। (१३)

बुद्ध। अध इं। सुदं अज्ज त्ति जधा मम ण तुए संपदं कोमारबन्धईए पओअणं त्ति (प)।

मद। [कर्णौ पिधाय।] अहो! अदिक्कमो। अहो! पमादो। सहि लवङ्गिए! असमत्थम्हि दे मुहं पि संपदं

(ध) गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यकाः समुद्वहन्ति न खलु कोऽपि लज्जापराधीनमनपराद्धं मुग्धसुकुमारस्वभावं कुलकुमारीजनं प्रभवामीति वाचामलेन प्रक्षालयति। एते खलु ते हृदयशल्यनिक्षेपा आमरणं संस्मर्यमाणदुःखदाः पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणो महापरिभवा येषां कृते स्त्रीणां जन्मलाभं जुगुप्सन्ते बान्धवाः।

(न) बुद्धरक्षिते! अतिदुर्मनायमाना प्रियसखी लवङ्गिका। महान् कोऽपि मे भ्रात्रा वागपराधोऽस्याः कृतः।

(प) अथ किम्। श्रुतमस्माभिर्यथा मम न त्वया साम्प्रतं कौमारबन्धक्या प्रयोजनमिति।

---

(१२) अत्र निर्वेद आरोपणम्। जुगुप्सन्ते निन्दन्ति। दुःशीला कन्या मा जायतामिति भावः।

(१३) कथमन्यथोद्विग्नेयमिति भावः।

दंसिदुं तथावि पहवामि त्ति किं पि मन्तइस्सं (ट)। (१४)

लव। साधीणो दे पणअ जणो (ठ)। (१५)

मद। चिट्ठदु दाव मह भादुणो दुस्सीलदा पवञ्चिदत्तणं च। तुम्हेहिं ईदिसो वि सम्पदं जधा चित्तमणुवत्तणीओ जेण भत्ता एसो त्ति। अण्णं च। तुम्हे इमस्स पणइजणादक्खराहिकवेवीवाक्खदूसणस्स जं मूलं तं ण आणध (ण)। (१६)

लव। कधं वाचामन्तिदं वि णाम ण आणीमो (त)

मद। जं दाणिं तस्सिं महाणुभावे माहवे किं पि किल मालदीए ताराभिसवं पासो तहिं मव्वलोअस्स पदिभूमि गदो पवादो। तं क्खु एदं विसम्भादि। ता पियसहि! जधा इम भत्तुणो पवक्खाहिणिवेसो णिरवसेसं छिण्णपादो उवरीपदि तधा करेध। अण्णधा महादोसो त्ति जाणिदं

(ट) सखि! अतिक्रमो। सखि! प्रमादः। सखि अयक्रिके! यद्यप्यसि ते मुखमपि साम्प्रतं दर्शयितुं तथापि प्रभवामीति किमपि मन्त्रयिष्ये।

(ठ) स्वाधीनस्ते प्रणयः जनः।

(ण) तिष्ठतु तावन्मम भ्रातुर्दुःशीलता पविक्षतां च। युष्माभिरीदृशोऽपि साम्प्रतं यथा चित्तमनुवर्तनीयो येन भर्त्तैव इति। अन्यच्च। यूयमस्य प्रणयिजनातावराधिवैचित्र्याख्यदूषणस्य यन्मूलं तन्न जानीथ।

(त) कथं वाचामन्त्रितमपि नाम न जानीमः।

(१४) अत्र प्रभवामीति परमभिन्नापि त्वयि प्रणयप्रसादाशाबुद्धी वर्त्तामि भावः।

(१५) अत्र यदिच्छसि तथा कुर्वीमहं:।

(१६) अविशुद्धोऽपि दुःशीलोऽपि। यथाचित्तं चित्तानुवर्त्तनीयः। भर्त्तेति। कोऽपि देवः कुलस्त्रीणां पतिरेव परमपि। इतिवचनात् स्त्रीषु भर्त्ता प्रभवतीति भावः। न वेति न च न जानीथ। किन्तु जानीथ एवेत्यर्थः।

भोदु। णिक्कम्पदारुणा कण्णआओ दूमावेन्ति हिअअं मणुस्साणं ईदिसादो दुरभिग्गहादो त्ति मा एवं भविस्सध मदअन्तिआए कधिदं त्ति (क)। (१७)

लव। अइ पमादधाए! असंबद्धलोअप्पवादमोहिदे अवेहि ण तुए सह जम्पिस्सं (ख)। (१८)

मद। सहि! पसीद पसीद। अहवा ण तुम्हं अफुडं भणिदाओ चिट्ठध। किं च। अम्हे सच्चं ज्जेव्व माहवेक्कमजीवणीअं मालदिं जाणीमो। केण वा कठोरकेदअगब्भविब्भमावअवदोव्वाणिअव्वहिदसुंदरत्तणविसेसं माहवसहत्थणिम्माविदबउलावलीविरहदकण्ठावलम्बमेत्तसंधारिदजीविदं मालदीए माहवस्स च पभातचन्दमण्डलापाण्डुरपरिक्खामर-

(क) यदिदानीं तन्निष्कम्पानुभावि माधवे किमपि चित्तं मालत्याः तारामैत्रकमासीत् तत्र सर्वलोकख्यातिभूमिं गतः प्रवादः। तत् खल्विदं विजृम्भते। तत् प्रियसखि! यथैव अनुरूपाभिनिवेशो निरवशेषं हृदयादुद्धियते तथा कुरुत। अन्यथा महादोष इति ख्यातं भवतु। निष्कम्पदारुणाः कन्यका दुन्वन्ति हृदयं मनुष्याणामीदृशाद् दुरभिग्रहादिति। मैवं भविष्यथ मदयन्तिकया कथितमिति।

(ख) अयि प्रमादधात्रि! असम्बद्धलोकप्रवादमोहिते! अपेहि न त्वया सह जल्पिष्यामि।

(१७) अत्र चित्त प्रविष्टो। तारामैत्रकं प्रेम। तत्र माधवे। अतिभूमिर्मतिदूरम्। तत् खल्विति। माधवानुरक्ता मालती इति यश्च जनुभव इत्याशयः। विजृम्भते प्रकाशते। अपवे मालती माधवपरा इति अनुरूपे अभिनिवेशो रोष.। निरवशेषमिति क्रियाविशेषणम्। दोष इत्यस्य दौर्भाग्यं ज्ञानी वा निष्कम्पदारुणतया स्वाहिति भाव:। निष्कम्पेति। सततपरपुरुषावलोकनेन लज्जाहीनतया हावभावनत एवैषं कुमारा न भेति परेषां सन्देह इति भाव:।

(१८) अत्र अपेहि दूरं गच्छ।

मणीअदंसणं ण विभाविदं सरीरं। किं च तहिअसे कुसुमाअरुज्जाणपेरन्तरच्छासुहसमागमे सविब्भमसुमरिदकोदूहलुप्फुल्लपसरन्तधवलुप्पलवहलविलासमसिणसणारचाहुतारपाविराअन्तविब्भमा अणङ्गवहापारिअसव्वाआरोवदंसणिम्माविअविअसुहमहुरा तुए वि ण विरूविदा इमाणं दिट्ठिमणोदा। किं च। मम भादुणा दाअवुत्तन्तं सुणिअ तक्खणुच्छलिदगम्भीरारावपव्वहन्तरमिलाअन्तदंहसोहाणं उव्वत्तमाणमूलं विअ ण लक्खिदं हिअअं। किं च। एदं पि अवरं सुमरिदं मए (भ)। (१८)

(भ) मग्नि। प्रमीव प्रमीव। अथवा न सुमनःकण्टकितैस्मितच। किंच। इदं सत्यमिव माधवैकमयजीवितायाः मालत्याः आसीत्। किम वा कठोरकैतकगर्भविभ्रमानवदातलावण्यनिर्मितसुन्दरत्वविशेषं माधवस्य दर्शनेन निर्मित बकुलावलीविरचितकण्ठावलम्बनावसन्नावितजीवनं मालत्या माधवस्य च प्रमात चन्द्रमण्डलापाण्डुरपरिणामरमणीयदर्शनं न विभावितं शरीरम्। किंच। तद्दिवसे कुसुमाकरोद्यानपर्यन्तरथ्यासुखसमागमे सविभ्रमस्मरितकौतूहलोत्फुल्लप्रसरद्धवलोत्पलबहलविलासमसृणसरलचारुतारकाविराजमानविभ्रमा अनङ्गव्यापारोपदर्शननिर्मितवैदग्ध्यसुखमधुरा त्वयापि न निरूपिता अनयोः दृष्टिमन्दाः। किं च। मम भ्रातुर्दारवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणोच्छलितगम्भीरारावपर्यन्तरमिलायमानदेहशोभयोरुद्वर्तमानमूलमिव न लक्षितं हृदयम्। किं च। एतदप्यपरं स्मृतं मया।

---

(१८) अत्र न [illegible] इत्यर्थः। न खलु न आसीत्। अपि तु आसीन एव। तथा च कमलपत्रं किं करोतीत्यर्थः। कठोरः परिणतो बालपाकिकमैत्वर्थः। यथा। अकठोरा बाला कैतकीत्यर्थः। तादृशी बालिपाण्डुरेव भवति। न विभावितं न ज्ञातम्। अपि तु सर्वैरेव ज्ञातमित्यर्थः। तत् किमयुक्तं करोतीति भावः। विभ्रमो विलासः। स च क्रिया यथा। [illegible] लोचनादीनां नैत्रवक्रादिकर्मणाम्। कम्पादि विविधो

लव। किं दाणिं अवरं (म)। (२०)

मद। जं मम तस्स जीविदप्पदाइणो महाणुभावस्स चेअणापडिलम्भपिअणिवेदिआए मालदीए भअवदीविअप्प-अणोवण्णासबोधिदेण हिअअं जीविदं अ माहवेण पारितोसिअत्तणेण समंगाहसाहसे णिउत्तं। अह अ लवङ्गिए तहिं तुए जेव्व भणिदं पडिच्छिदो क्खु णो पिअसहीए अअं पसादो त्ति (य)। (२१)

लव। कदमो उण महाभाओ त्ति विसुमरिदं मए (र)।

मद। सहि सुमर सुमर जेण तस्सिं दिअसे विअडदुद्दमा-उद्दावदंसकालगोचरं गदा असरणा तक्कालसंणिहिदेण जीवि-

---

(म) किमिदानीमपरम्।

(य) यत् खलु मम तस्य जीवितप्रदायिनो महानुभावस्य चेतनाप्रतिलम्भ-प्रियनिवेदिकाया मालत्या भगवतीविकल्पवचनोपन्यासबोधितेन हृदयं जीवितं च माधवेन पारितोषिकत्वेन समंगाहसाहसे नियुक्तम्। अथ च लवङ्गिके तत्र त्वयैव भणितं प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं प्रसाद इति।

(र) कतमः पुनर्महाभाग इति विस्मृतं मया।

यः स विलास इति सूतः। पुरुषे यथा। मन्दसञ्चारिणी दृष्टिर्गतिश्च वृष-भाविता। स्मितपूर्वकमालापो विलासः कथ्यते बुधैः। किं न त्वया निरूपिता सेनापत्युत्र इत्यर्थः। चावेगोऽप्रासिदुःखम्। चञ्चारितं सुतरम्। उद्वर्त्तमान-मुत्पतत्। चापेगोऽभिलाषातिशयः। मदाय। चापलमपि भवेत् पुंसामिच्छा-मात्रात्मिकप्रयात्।

(२०) किमिदानीमपरम्। त्वया श्रुतमिति शेषः।

(२१) अत्र चेतनाप्रतिलम्भेन प्रियम्। पारितोषिकं वस्त्राद्यलङ्कारादि-लोके दर्शितम्। नियुक्तं दत्तम्। तदिच्छानुरागं विना नोपपद्यत इति भावः। अत्यन्तप्रीतिप्रकर्षेण सङ्कतापन्नभावमाह। त्वं तत्र इति भणितमिति पूर्वेण स-म्बन्धः। प्रतीष्टमिति। स्मरणापि तत्कथनादार्य्यं चत्र इति भावः।

दप्पदारुणा पीवरभुअत्थम्भेण णिहारअन्तेणेव सअलभुवणेक्क-सारणिअदेहोवआरभाअणं करुअ परिरक्खिदह्मि । तेण च दिढदाढाविदारिअविअडमंसलुत्ताणपरिवाहिअवक्खत्थलेण जर-ठकक्खविदअआपीडफारिणा कअवेक्कमणेण मम किदे विस-हिदा पतिदुट्ठसद्दूलचहणिहाअघणप्पहारा मारिदो च सो दुट्ठसावदमहारक्खसो त्ति (क) । (२२)

लव । हुं मअरन्दो (ख)

मद । [सानन्दम् ।] पिअसहि ! किं किं भणासि (ग)

लव । ण भणामि मअरन्दो त्ति (घ) ।

सम्भ्रम वर्णितमध्याः सखी संस्पृशमालिङ्ग्य ।

(क) सखि ! अथ अत्र तेन लक्षितम् दिष्ट्या विकटदुष्टश्वापदापदि भ्रकाशलोचनं मम चक्षुषा सम्भावितात्मना जीवितप्रदायिना पीवरभुजस्तम्भेन निर्भरमा-श्लिष्य सकलभुवनैकसारनिजदेहोपकारभाजनं कृत्वा परिरक्षितास्मि । तेन च दृढदंष्ट्राविदारितविकटमांसलोत्तानपरिवाहितवक्षःस्थलेन जरठकर्कशितजानुपीठ-कारिणः कलबीकमनसा मम कृते विसोढाः पतिदुष्टशार्दूलचरणनिघातघनप्रहारा मारितश्च स दुष्टश्वापदमहाराक्षस इति ।

(ख) हुं मकरन्दः ।

(ग) प्रियसखि ! किं किं भणसि ।

(घ) ननु भणामि मकरन्द इति ।

---

(२२) अत्र शूर इति मकरन्दमिति भावः । श्वापद इति व्याघ्रव्याजेन बक इत्यर्थः । विकटं विशालम् । मांसलं स्थूलम् । उत्तानमुत्क्षिप्तम् । जरठं कठिनम् जर्जरितं विध्वंसितं बद्धोद्भुतमुकुटं तदिव करोति । कर्तर्युपमाने इति णिनिः । दर्पणमिव समीकरणम् । एकाकदेशतया साम्यम् । नखश्रेणी नखावलम् ।

वयं तथा नाम यथात्थ किं वदा-
म्ययं त्वकस्माद्विकलः कथान्तरे ।
कदम्बगोलाकृतिमाश्रितः कथं
विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः ? ॥ (२१)

मद [सलज्जम् ।] सहि कीस मं उवहससि । णं भणामि णिव्वावयन्ति मं तारिसस्स अप्पणिरवेक्खव्ववसाइणो किदन्त-कवलिअन्तजीविद -बलामोडिअपच्चाणअण गुरुकोवआरिणो जणस्स सहुधासु णामक्खरसुमरणाइं । तधा अ सो तुए वि गाढप्पहारवेअणाविम्ह-विसुमारिदसरीरसङ्कलिदसेअसलिलुप्पीलो मोहमउलाअन्तणेत्तकन्दोट्ठजुअलो भूमिविलग्गितामिलदा-

(स) सखि ! किं मामुपहससि । ननु भणामि निर्वापयन्ति मां तादृशस्य आत्मनिरपेक्षव्यवसायिनः कृतान्तकवल्यमानजीवितबलात्कारप्रत्यानयनगुरूपकारिणो जनस्य सततमासु नामाक्षरस्मरणानि । तथा च स त्वयापि गाढप्रहार-

(२१) वयमिति । यत् त्वं आत्थ ब्रवीषि वयं तथा नाम माधवे अनुरक्ता इति सत्यम् तु किन्तु यद्यपि तथापि विषयं गोपनीयं किं वदामि ? कथयामि ? । विशुद्धमुग्धः विशुद्धः निष्कपटः मुग्धः प्रेमानभिज्ञश्च अयं कुलकन्यकाजनः अयमत्र बोद्धव्यः त्वमिति भावः कथान्तरे कथामध्ये अकस्मात् कथं विकलं विकलः विह्वलः सन् कदम्बस्येव गोलाकृतिं आश्रितः रोमाञ्चेन पुलकितोऽभवत् । अयम् भावः यद्यपि माधवे प्रेम निपतितं किन्तु त्वमपि मकरन्दनामश्रवणमात्रेण च पुलकिता यतः तथापि मकरन्दानुरागं विलक्षणमनुमीयते इति भावः ।

(२४) अथ उपहससीति भावं मकरन्दानुरक्ततया त्वया किं नु तदी-यमर्मभिन्नस्त्वमीति न जानासीति भावः । नन्विति । एवं सर्व-स्वात्मकार्यनिरपेक्षा निजाश्रयं खेदादिकं मकरन्दोऽप्यनुभवति यथा चेति । निवारितप्रवीरीति मूर्च्छावचनम् । सहसिकी निःस्वनः । उत्पीडः पूरः ।

विद्धत्थधीरधारिदसरीरभारो पच्चक्खीकिदो ज्जेव्व मदयन्ति-आणिमित्तमेत्तविअड्डिअमहामहग्घजीवलोओ महाभाओ त्ति (ख)। (२४)

मदयन्तिका। कंपादीन् विकारान् नाटयति।

बुद्ध। अवसिदं पिअसहीए सरीरेण (ङ)। (२५)

मद। [सलज्जम्।] पिअसहि अवेहि। उवभिण्णम्हि महुप्पामिणीए जीसझेण (च)।

लव। सहि मदयन्तिए! अम्हं वि आणिदव्वं जाणीमो। ता पसीद विरम अवदेसादो। एहि जीसअ-गब्भकधावन्धसरिसं सुहं चिट्ठम्ह (छ)। (२६)

वेदनासम्बन्धिव्याधितशरीरमन्तर्निगतधैर्यमविलोपीनो मौत्तमुक्ताणमानमेवशस्त्रो-मुनको भूमिविमलपाणिनसाविरचधैर्यधारितशरीरभारः प्रत्यक्षीकृत एव मदय-न्तिकानिमित्तमात्रविच्छर्दितमहामहार्घजीवलोको महाभाग इति।

(ङ) अवसितं प्रियसख्याः शरीरेण।

(च) प्रियसखि! अपेहि। उपहसितास्मि मधुपानिन्या विलक्षेण।

(छ) सखि मदयन्तिके! वयमपि ज्ञातव्यं जानीमः। तत्प्रसीद विरम अपदेशात्। एहि विलासगर्भकथाबन्धसदृशं सुखं तिष्ठामः।

कन्दोरी नीकोत्पलम्। नीपेति नीपेन वेशनीयत्वं न तु मदकृशत्वादिति भावः। यदाह। अवधानविघातकपूर्वैरपरवशो भवति नीच इति। प्रकारमूर्धनि कथमयं मूर्धा न पतितोऽत आह मूर्तीति। विरम्य: संबन्ध:। विच्छर्दित: परित्यक्त:। महामहार्घमतिदुर्लभम्। जीवलोको मर्त्यभुवनम्। विकाविकृत-करचादिना कंपादिकम्। कंपादीनिमत्तेन विकारविकासाभाविकस्तम्भम्। यदाह। मदनोन्मिषितसात्त्विकैः कम्पापादैर्मनोभुवः। सात्त्विकाविष्कृतिः सौता यदाहुः विकारविकृतम्।

(२५) अत्र कौशाविगतता तव शरीरेण मकरन्दनवकोटोऽभिवाचित इत्यर्थ:।

(२६) अत्र उपचारिका: वक्ता:। नाहं कामकलाकोशादिनीतिका किं तु

बुद्ध। सोहणं लवङ्गिआ भणादि (ख)। २७

मद। विधेअह्मि सम्पदं पिअसहीओ! (ग)।

लव। जइ एव्वं ता कधेहि कधं णु दे कालो गच्छदि त्ति (घ)। (२८)

मद। णिसामेहि पिअसहि! मम बुद्धरक्खिदापक्खवादपच्चएण पढमं ज्जेव तस्सिं जणे अदिभूमिं गदो अणुराओ। अवि अ। तस्सिं जणे भविदव्वारम्भकोदूहलुक्कण्ठामणोरहं हिअअं आसी। तदो विस्सिणिद्धोअणिव्वुत्तदंसणा भविअ दुव्वारदारुणाणङ्गदुक्खमन्दाविदक्कमत्तचित्तविक्कडन्तजीविदा सम्भाविअम्हि। विजिम्भिदापुव्वसव्वङ्गप्पज्जलिअ-

(ख) शोभनं लवङ्गिका भणति।

(ग) विधेयास्मि साम्प्रतं प्रियसख्यौ ! ।

(घ) यद्येवं तत् कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति।

(ङ) निशामय प्रियसखि! मम बुद्धरक्षितापक्षपातप्रत्ययेन प्रथममेव तस्मिन् जनेऽतिभूमिं गतोऽनुरागः। अपि च तस्मिन् जने भवितव्यारम्भकौतूहलोत्क-

लज्जितमन्यकथयेति भावः। अभिव्यक्तीति पाठेऽभिप्रायाभिव्यक्तिः। अत्र जानीम एवेति कामन्दक्यादिद्वारा तव मकरन्दस्य च चेष्टितं ज्ञातमेव। तत् कथमपरम् इति भावः। अपदेशात् छलात्। चटुलमिति मकरन्दं वीक्ष्यानुकम्पमानापि कथ-येत्याशयः। उपवर्णितं क्रियाविशेषणम्।

(२७) अत्र शोभनं कर्तव्यमनुमतमित्यर्थः।

(२८) अत्र मकरन्दवियोगेन कथं वर्तसे इति भावः।

(२९) अत्र निशामय शृणु। एकवचनमिदं लवङ्गिकापेक्षया। बुद्धरक्षिताया विदितवृत्तान्तत्वात्। कथाकथनं तु रागद्वये यदाह। कान्ता पुष्पकन्दमुखी वा कान्तोऽथ चित्रं रतिवर्धना च। मदनपाताः सर्वान्यथापि

मअणाहुदवहुद्दामदूसहाआसदुक्खाअमाणपरिपथा पच्चासावि-मोक्खमिलसुलहमिलुणिव्वाणपडिऊलवुत्तन्तविदावअणवङ्किदा-वेअव्वइअरविसंठुला इमं ओघलोअपरिवत्तं अणुभवामि (क)। (२९)।

मङ्गल्पसिविणअअन्तरेसु अ मणोरहप्पमादमोहिदा पेक्खामि तं जणं। सो वि पिअसहि मुहुत्तणिव्वुदविह्ववविसंठुलव्वे-अविअरन्तन्तिदणेत्तपुण्डरीअतफ्फपौलडव्वरपडिहदमेरम-मदघुम्मिअ विअ चिरं णिज्झाअदि म (ख)। (३०)

मदनानल इव हृदयमासीत्। ततो विषमितत्वादसह्यतया मुक्ता दुर्निवारकामानलदाहस्य मानापनयनकर्मणि विघटमानजीविता सखीविलापा। विज्ञापितः पूर्व-मनोवृत्त्याभिलषितमदनदहनवर्धोद्दामदुःसहायासदुर्भरायमाणपरिषथा प्रत्यासाविमो-क्षणासुलभत्यन्तनिर्वाणप्रतिकूलवृत्तान्तविदावचनवर्धितावेगव्यतिकरविसंष्ठुला इम-मोघलोकपरिवर्तनमनुभवामि।

(ख) मङ्गल्यस्वप्नान्तरेषु च मनोरथोन्मादमोहिता प्रेक्षे तं जनम्। सोऽपि प्रियसखि! मुहूर्तनिर्वृतविभवविसंष्ठुलान्तर्भ्रान्ततारकाविलसितनेत्रपुण्डरीकतारा-न्तनीलाञ्जनरचितबद्धैर्यैरिव मदघूर्णितमिव चिरं निध्यायति माम्।

सुखीकृतो हर्षमुपैति दानः। पक्षपात इति बृहद्वाचनापक्षपातो गुणवान् कस्य-चित्ता न भवतीति विश्वास इति भावः। मनोवृत्तमातिविशोभवत्। कौतूहल-मुत्सुका च मनोरथवतीति विग्रहः। ततो बहुव्रीहिः। यद्वा। यातीयको-भवत् कौतूहलमुत्सुका च यत्र मनोरथे तादृशो मनोरथो यत्र तथा। सर्वाङ्ग-दाहो व्याख्यव्यायाम्। यदाह। मनःसंमोहमलिनदाहस्यादिमिश्रकः। ज्वरो वेदनाविषम्यादिरधिकतो यदा। मरणमेव निर्यातं मोक्षः। सर्वदुःखा-पहारकत्वात्। मदनादिदहनवर्धन आदिति बुद्धवचिताऽवचनम्। विसंष्ठुला व्याकुलितचित्ता। ओघलोकस्य परिवर्तोऽमृताव्ययं लब्धोद्यतः। यद्वा। सुखान्त-रं पुनर्जीवलोकानवेक्षोऽत्र परिवर्तनम्।

(३०) मङ्गल्यानीति भावनावशलब्धानमुष्य स्वप्नानन्तरे चेत्यर्थः। निर्व्यूढः

किं च । कवलिदारविन्दकेसरकसाअकण्ठकलहंसघोसघग्घरक्खलिदगम्भीरतारधीरणादभरिदकण्णविवरं पिए मट्टण्णिए ! एहि त्ति व्वाहरदि । अध अ । पप्फुल्लपम्हल-कलदन्तुरीअमाणवल्लावल्लक्खणपरिभवेण ससंभमुत्तरंगिधमधमाअमाणहिअअं मं समुस्सासेदि (क) । (३१)

सहसा विमज्जिअसुअप्पमाणं तक्खणकठोरकमलदण्डाअमाणबाहुबन्धणाबद्धविअपपौढकरग्गाम विहडन्तविब्भडमेह-

(क) किं च । कवलितारविन्दकेसरकषायकण्ठकलहंसघोषघर्घरस्खलितगम्भीरतारधीरनादभरितकर्णविवरं प्रिये मदयन्तिके ! एहि इति व्याहरति । अथ च । प्रफुल्लनीपधूलीकलदन्तुरीयमाणवल्लावल्लक्षणपरिभवेन ससम्भ्रमोत्तरङ्गितधमधमायमानहृदयां मां समुच्छ्वासयति ।

(ख) सहसा विसर्जितशुकप्रसूना तत्क्षणकठोरकमलदण्डायमानबाहु-

उपचितः । प्रतिकूलमेव प्रसन्नपदम् । मेघमालया सौधाग्रमवरः । कर्णविवरमिति क्रियाविशेषणम् । निध्यायति चिन्तयति ।

(३१) कषायः सुरभितः । कलहंसो राजहंसः । घोषः शब्दः । घर्घरमस्फुटम् । स्खलितं च्युतम् । एतदुभयं माधुर्यत्वात् । तर्जनप्रतिस्वरभेदाः । यदाह । स्वरभेदी भयक्रोधमदहर्षादिभिर्भवेत् । भरितकर्णविवरमिति क्रियाविशेषणम् । स्वाभाविकवर्णेन गौरवमाटनम् । यदाह । रहसि यद्वचनादपि हर्षे मनो न मुह्यति । कार्यं प्रसादनं नाम्ना अपराधं समीक्षता । परिवर्णित प्रतीकारचतुरा । कामदं पूर्वानुभवात् । अत्र किं व्याहितमुत्तरवि-कल्पनम् । प्रातःकालमध्यकालमध्यमुखमिव चित्तं प्रसादनाम् । यथा । उत्तराङ्ग-सङ्कल्पकोपनम् । धमधमायमानं कम्पनम् । कर्णोत्पल कल्पकोपरीतपल्लवः । समुच्छ्वासयति जनितां करोति ।

(३२) सहसा मौग्ध्यं विसर्जिततया त्यक्तवता च सा प्रसृता जननीवता

न्नावलम्बमंदाकिणीजलपीवरुप्पडिमिलविप्पदीवगमणं पडि-
क्खलवादिणिं पिअं मज्झावरपवत्तणिव्वमिदमुहसकोवोवरावट्ट-
कवपरुमोकिदहिअअं णिमिद्धपुव्वकलपहुत्थलोअणविभावि-
दासिमचित्तसारं उवहसदि (ज)। (१२)

टिउणबाहुदण्डावेढणणिमन्तिदं पिअसहि पकटसद्दूल-
कठोरकरकहोरम्फ विअडपत्ता वनीपमाहगुनाणवच्छत्थलणिव-
द्धुराणिवमणिमह मं कदुअ माअपिहुपमत्थपाविहकमवी
णिहिदकर परिमाहावणिदमिदणिमुन मुहावअव मच्छन्द-
विभामअिघर्वमगक्रमन्ना वामगच्छमुणोवारणिहिदप्फुरन्त-

[illegible] विघटमाना [illegible]
[illegible] प्रतिकूल [illegible]
[illegible]
[illegible]

(ज) [illegible] प्रियसखि । [illegible]
[illegible]

च कर्मधारयः । पुलकितत्वेन च [illegible] । [illegible] ।
ऊष्मा विकारः । [illegible]
जायते । नायिका च तदा संवरणाय न प्रभवतीति भावः । [illegible]
[illegible] । विघटमानेति । विघटमाना [illegible] ।
[illegible] । तत् [illegible] । प्रतीपं प्रतीपं प्रतिकूलम् ।
[illegible] प्रतिकूलमिति । [illegible]
[illegible] । [illegible] पुनःपुनर्निर्वर्त्य [illegible]
[illegible] । यथा । [illegible] । [illegible] । [illegible]
परिहासः । [illegible] ।
[illegible] पाठे [illegible] पुनःपुनः [illegible]
[illegible] ।

(१३) [illegible] । तेन [illegible] । [illegible] ।

पुच्छिदाहररमणुम्मयमणुहरपप्फंसणिब्भरवसहिदसरीर-सोहं उक्क-म्पिदमज्झमाणन्दविसमसंभमबलग्गमोहमन्थरभमन्तलोअणं किं पि दुव्विणीदसाहसाणुरूअब्बवसाओ मं अणब्भत्थणीअं अब्भत्थेदि (क)। (३३)

पिअसहि ! समक्खं य सव्वं भणाभविय भणासि (३४)

सावेगविधुतमसृणकान्तिकुङ्कुमरागनिष्ठितकरपरिगृहपृष्ठीकृताधरामितनियमसुखावयव-अस्तानन्दविकासविदग्धवदनकमला सामन्तकुसुमीपरिनिष्ठितमणदृक् स्य स्मिताधरस-मुद्गतमनोहरस्पर्शनिर्भरोद्धर्षितशरीरशोभा समुच्छ्वसितसाध्वसानन्दविषमसंभ्रमवल-नमोहमन्थरभमल्लोचना किमपि दुर्विनीतसाहसानुरूपव्यवसायो मामनभ्यर्थनीयम् अभ्यर्थयति।

धीरस्य आलम्बनम्। प्रौढ्यात्मनस्तु यत् कठोरं यत् करकम्पितमिति भावः। निठुरं निविडम्। निर्वेशोऽपर्यम्। निःसहा स्वस्थानामसमाम्। अथ कर-कण्ठालम्बनमेव पद्मावलीति कपटम्। पुष्पममाह। सावेगेति। धीरविगाढ पृष्ठीकृतं आलम्बितमधरः। सुखावयवा कपाटादयः। विकासितं पुष्पनादि-निपुणम्। वदनस्य वैदग्ध्यं पुष्पचातुर्यात्। इह कलाविविधं पुष्पम्। अजितकुञ्चितकघटितकभेदात्। तत्र अजितकमाह। प्रस्फुरितेति। घाट तकमाह। पुच्छितं पीडितम्। ईषत्परिवृत्य मीलितमेषा जिह्वयैव घटयति करेण मेढ्रं तथा छादयतीति घटितकम्। कुरितकं तु प्रागेवोक्तम्। समुद्रम उद्वेगः। एवं च सर्वाङ्गीणनायकस्पर्शात् प्रमोदमाह मनोहरेति उद्धर्षितमुद्गत-रोमाञ्चम्। नाभिकाया वामाङ्गे मदनोपचारस्य अवस्थानाज्ञानकपोलोनुरूपम्। वर्तमानां सुरतावस्थामाह। समुच्छ्वसितेति। समुच्छ्वसिताभ्यां साध्वसानन्दाभ्यां विषमो यः संभ्रमः संवेगस्तेन मोहेन किं कर्तव्यतामूढतया मन्थरत्वमिव तरपथा-ध्वावस्थितिः। साध्वसेन प्रहर्षितानन्देन च निवृत्तिरित्याशयः। अनभ्यर्थनीयं सुरतादिकम्।

(१७) ततो भटतीति आचरावस्थाकथनम्।

पडिवुद्धा सुद्धारम्भसंभिदं पुणो वि मन्दभाइणी विभावेमि ओवलोअं त्ति (ञ)।

लव। [विहस्य।] सहि मदअन्तिए! फुडं पावकम्मे व्हि। अध तस्सिं अवसरे णिव्वोहविब्भमुम्मीलन्तामलविअसन्तबुद्धराअटालोअणाविकविदं परिअणादो णोवणिज्जं दे णिअम्बस्स मूलं मअणिज्जपच्छदवडावारिदं भोदि किं ण वेसि (ट)। (१५)

मद। अइ असंबद्धपरिहाससीले! अवेहि (ठ)।

बुद्ध। सहि मदअन्तिए! मालदीपिअसही क्खु ईदिसाइं ज्जेव्व मन्तिदुं जाणादि (ड)।

मद। सहि! मा क्खु एव्वं मालदिं उवहस (ढ)।

बुद्ध। सहि मदअन्तिए! भणिस्सं दाणिं दे किं वि जइ ण वीसामभङ्गं करेसि (ण)। (१६)

(ञ) प्रियसखि! मध्ये च सर्वमनुभूय झटिति प्रतिबुद्धा शुद्धारम्भसंभिन्नं पुनरपि मन्दभाग्या विभावयामि व्यलीकमिति।

(ट) सखि मदयन्तिके! स्फुटं पापकारिण्यस्मि। अथ तस्मिन्नवसरे त्वं विनिद्रविभ्रमोन्मीलदमलविकसदरविन्दविलोचनालोकनविकल्पितं परिजनादपनेयं ते नितम्बस्य मूलं मदनीयप्रच्छदपटापवारितं भवति किं न वेत्सि।

(ठ) अयि असंबद्धपरिहासशीले! अपेहि।

(ड) सखि मदयन्तिके! मालतीप्रियसखी खल्वीदृशान्येव मन्त्रयितुं जानाति।

(ढ) सखि! मा खल्वेवं मालतीमुपहस।

(ण) सखि मदयन्तिके! भणिष्याम्यधुना ते किमपि यदि न विश्रम्भभङ्गं करोषि।

---

(१५) ध्रानुब्धाभप्रच्छेदनीयमिति भावः। पुष्पवतीत्वादुक्त्वा परिजनप्रसादनिवारणाय गोपनम्।

(१६) [illegible]

मद। सहि! किं पुणो वि पणअभङ्गेण किदावराहो अअं जणो जेण एव्वं मन्तेसि। पिअसहि! तुमं लवङ्गिआए सह सम्पदं मे हिअअं (त)। (३७)

बुद्ध। जइ दे कधं वि मअरन्दो पुणो वि दंसणपहं ओदरदि तदो किं तुए कादव्वं (थ)। (३८)

मद। एक्कावअवणीसङ्कलग्गणिच्चले चिरं लोअणे णिव्वावइस्सं (द)। (३९)

बुद्ध। अध सो वि मम्महबलक्कारिदो कन्दप्पजणणिं तुमं रुक्खिणिं विअ पुरिसोत्तमो सअंगाहसहधम्मआरिणिं करेदि तदो का पडिवत्ती? (ध)। (४०)

(त) सखि किं पुनरपि प्रणयभङ्गेन कृतापराधोऽयं जनो येनैवं मन्त्रयसि। प्रियसखि! त्वं लवङ्गिकया सह साम्प्रतं मे हृदयम्।

(थ) यदि ते कथमपि मकरन्दः पुनरपि दर्शनपथमवतरति ततः किं त्वया कर्त्तव्यम्।

(द) एकैकावयवनिःसङ्कलग्ननिश्चले चिरं लोचने निर्वापयिष्यामि।

(ध) अथ सोऽपि मन्मथबलात्कारितः कन्दर्पजननीं त्वां रुक्मिणीमिव पुरुषोत्तमः स्वयंग्राहसहधर्मचारिणीं करोति ततः का प्रतिपत्तिः?।

---

(३७) अत्र कृतापराध इत्यत्र विरचनानुमतिः।

(३८) अत्राज्ञमनर्थमेव त्वया कार्यमिति भावः।

(३९) अत्र तद्दर्शनाभावतश्चैकनीतया भविष्यामीति भावः। निःसङ्गः सर्वाङ्गव्यापी।

(४०) बलात्कारिदो मण्डे। बलात्कारितो बलात्कारेण प्रवर्तितः। रुक्मिणी कामजाता प्रद्युम्नजातत्वात्। पक्षे कामापत्याकारिणीम्। पुरुषो-

मद । [नि:श्वस्य ।] कीस मं एत्तियं आआसेसि (न) (४१)

वुद्ध । सहि ! कहेहि (प) ।

लव । कधिदं ज्जेव्व हिअआवेअसूअएहिं दीहणीसा-सेहिं (फ) ।

मद । सहि ! का अहं इमस्स तेण ज्जेव्व अत्ताणअं पणीकदुअ दुट्ठसद्दूलकबलादो रक्खिअस्स तस्स ज्जेव्व केरअस्स अत्तणो सरीरस्स (ब) । (४२)

लव । सरिसं महाणुभावदाए (भ) । (४३)

वुद्ध । सुमरेहि एदं वअणं (म) । (४४)

(न) किं मामेतावदायासयसि ।

(प) सखि ! कथय ।

(फ) कथितमेव हृदयावेगसूचकैर्दीर्घनिःश्वासैः ।

(ब) सखि ! काहमस्य तेनैवात्मानं पणीकृत्य दुष्टशार्दूलकबलाद्रक्षितस्य तस्यैव सम्बन्धिन आत्मनः शरीरस्य ।

(भ) सदृशं महानुभावतायाः ।

(म) स्मरैतद्वचनम् ।

मम: ज्ञेयः । मम च सुहृदेव तत्सखी मकरन्दः । सर्वथाऽपि मामयैव । सहधर्मचारिणी भार्या । प्रशसिर्वाणां ।

(४१) इह मम वक्तव्येन किं कारयसि निःश्वास इति भावः ।

(४२) अत्र का अहमात्मशरीरस्य किं तु न कापि । मकरन्दस्यैव मच्छरीर-मिति भावः । केरअस्य: सम्बन्धिनी । पणीकृत्य मूल्यतया वा व्यवस्था-प्यते स सम्बन्धः ।

(४३) अत्र महानुभावता प्रशंसा ।

(४४) शाश्वतमेवैतद्वचनमुपयुक्तीमं व्रीडाजनक । कथिमपि इदं वचनम् ।

मद। कधं दुदीअपहरणाडिआविच्छेदपडहो ताडीअदि (४५)। ता जाव अण्णदो णिक्कमिअ से पादपडणं अब्भत्थिअ मालदीए उवरि अणुऊलइस्सं (य)।

इति उत्थाय गन्तुमिच्छति।

मकरन्दो मुखमुद्घाट्य करेण गृह्णाति। (४६)

मद। सहि मालदि! विप्पवुद्धासि। [विलोक्य सभयं समाश्वस्य।] अम्मो (४७) अण्णं क्खु किं पि एदं वट्टदि (र)।

मक। रम्भोरु! संहर भयं क्षमते विसोढु-
मुत्कम्पितं स्तनभरस्य न मध्यभागः।
इत्थं त्वयैव कथितप्रणयप्रमादः
सङ्कल्पनिर्वृतिषु संस्तुत एष दासः॥ ४८॥

बुद्धरक्षिता मदयन्तिकामुखमुन्नमय्य संस्कृतमाश्रित्य।

(य) कथं द्वितीयप्रहरनाडिकाविच्छेदपटहस्ताड्यते। तद्यावदन्यतो निष्क्रम्य तस्य पादपतनमभ्यर्थ्य मालत्या उपरि अनुकूलयिष्यामि।

(र) सखि मालति! विप्रलब्धासि। अम्मो अन्यदेव किमप्येतद्वर्तते।

(४५) अत्र नाडी कालेऽपि षट्क्षण इत्यमरः। षट्क्षणावच्छिन्नः कालो नाडी। द्वितीया नाडी द्वादशक्षणात्मकः कालः। मदयन्तिकामकरन्दसंघटनविषयस्य समाप्तिपटहोऽयमित्यर्थः। यद्वा। द्वितीयनाडी द्वितीयभगिनी मालती तया सह विच्छेदो वियोगो अर्थापत्त्या सम्बन्धविघटनमित्यर्थः।

(४६) गृह्णाति मदयन्तिकामित्यर्थः।

(४७) अम्मो इति आश्चर्यद्योतकमभिप्रायानुलापे।

(४८) रम्भोर्विति। हे रम्भोरु! सुनितम्बे! भयं संहर त्यज, मध्यभागः कायस्य मध्यभाग इत्यर्थः। स्तनभरस्य उत्कम्पनं विसोढुं न क्षमते। कम्पेन पतनमनुमीयते इत्यर्थः। तेनानुमानालङ्कारः। इत्थमनेन प्रकारेण त्वयैव

प्रेङ्खन्मनोरथचलच्चरणः स एव

सुसप्रमत्तजनमेतदमात्यवेश्म ।

प्रौढं तमः कुरु कृतज्ञतयैव भद्र-

मुत्क्षिप्तमूकमणिनूपुरमेहि यामः ॥४८॥

मद । सहि बुद्धरक्खिदे ! कहिं उण अम्हेहिं गन्तव्वं (क)

(५०)

बुद्ध । अहिं ज्जेव मालदी (ख) ।

मद । किं णिअ सआहवा मालदी ? (ग) । (५१)

(क) सखि बुद्धरक्षिते ! क पुनरस्माभिर्गन्तव्यम् ।

(ख) अत्रैव मालती ।

(ग) किं निज सहायता मालती ?

कथित: प्रथमज्ञ प्रसाद: यत्र सोऽयमित्यर्थ: । मदयन्तिकाशिर्ष्व सद्धिमदुर्गेषु सञ्जुत: परिचितो दासोऽस्मीति भाव: ।

(४८) प्रेङ्खन्नित्यादि । प्रेङ्खन् विचलन् मनोरथचञ्चलेत: प्राप्तितो यज्जन: मदयन्त्यादिषु यनुभूत: स एव सोऽयमित्यर्थ इति मामनुरागातुर: । अत: कृतज्ञतया पूर्वोपकारस्य स्मरणेनैव मदमनोरं विनाश्यकर्त्तुं कुरु । तत्र कारणमाह । एतदमात्यवेश्म केचित् सुप्ता: केचित्प्रमत्ता जना यत्र तादृशम् । याद् यन: । अन्धमिति पाठेऽर्थं करोतीत्यर्थम् । तत्र इत्यर्थ: । उत्क्षिप्तमुत्तोलितमत एव मूकमव्यक्तं मणिमयानां नूपुरं यथा तथैहि याम: । विनाश्यकर्म्मादमात्येति भाव: । अत्र सुप्तादिना पदार्थानामाकर्षणं हीदाध्यवसायतया वक्तिर्थौचित्यान दर्शनम् । नूपुरस्याव्यक्ततया पदविक्षेपाभाव इति गमनमन्थरत्वं आदिमि दर्शितम् ।

(५०) अत्रागेव मकरन्दस्याभिप्राय: । अत्रैव मालती वर्त्तते इति शेष: । इतैनामाविभोऽस्याकारात् सूचित: ।

(५१) अत्र चित्रमेरपेक्षं च मालत्या आत्मनिवेदनं यदि तदा सखापि सह वादित्याशय: ।

बुद्ध। अध इं। अस्सं च। तुमं भणासि का अहं इमस्स (घ)।

इत्यादि पठति। मदयन्तिका अश्रूणि पातयति।

बुद्ध। महाभाअ! दिस्सं क्खु अत्ताणं पिअसहीए पडिवज्जस्स (ङ)। (५२)

मक। अर्थोर्जितं विजितमेव मया किमन्यत्
अर्थोत्सव: फलवतो मम यौवनस्य।
यस्य प्रसादसुमुखेन समुद्धृतेव
देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥५३॥

तत् अनेन पक्षद्वारेण निर्गत्य साधयाम:।

[निभृतं परिक्रामन्ति।]

मक। अहो! निशीथनि:सञ्चाररमणीयता राजमार्गस्य (५४)।

(घ) अथ किम्। अन्यच्च। त्वं भणसि काऽहमस्य।
(ङ) महाभाग! दत्तं खलु आत्मानं प्रियसख्या प्रतिपद्यस्व।

---

(५२) अत्र च तथा प्रागेव मत्समक्षं त्वया मकरन्दाय आत्मा दत्त:। इदानीं कुतस्तेऽपास्यमित्याशय:। स्वगृहत्यागदु:खादश्रुपातेन सूचितात्मदानां मदयन्तिकामाह। अत्र गृह्यमिति शेष:।

(५३) अर्थेत्यादि। अर्थोर्जितं सातिशयं कृत्वा मया विजितम्। सर्वकार्य्यसम्पादनात्। फलवत: सफलस्य मम यौवनस्य अर्थोत्सव:। अत: एवान्यत् किम्। अपि तु न किमपि। प्राप्तव्यमस्तीति शेष:। यस्य मम बान्धवधुरा मित्रकार्य्यं प्रसादसुमुखेन प्रसन्नतया सुमुखेन कामदेवेन। समुद्धृता सम्भृता। एवकारोऽप्यत एव। यदि माधवकृतैव आपदा मया सर्वाकारं जितं न स्यादिति भाव:। कन्यावरणे बान्धवा एव प्रभवन्ति। यदाह। कन्याया वरणे माता पितरौ बान्धवा अपि। धवसायं कारिका।

(५४) अर्द्धरात्रनिशीथौ द्वावित्यमर:।

तथा हि सम्प्रति।

प्रासादानामुपरि वलभीतुङ्गवातायनेषु
भ्रान्त्वावृत्तः परिचितसुरागन्धसंस्कारगर्भः।
माल्यामोदी मुहुरुपचितस्फारकर्पूरवासो
वायुर्यूनामभिनववधूसन्निधानं व्यनक्ति ॥ ५५ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

नन्दनविप्रलम्भो नाम सप्तमोऽङ्कः।

---

(५५) प्रासादानामिति। प्रासादानां हर्म्याणां उपरि वलभीस्थानि यानि उच्चवातायनानि तेषु भ्रान्त्वा परिभ्रम्य आवृत्तः प्रत्यावृत्त इत्यर्थः। परिचितः सुरागन्धो यत्र तादृशो यः संस्कारः स गर्भे यस्य तथा माल्यामोदी मालापरिमलवाही मुहुर्नितराम् उपचितः वर्द्धमानः स्फारः विपुलः कर्पूरवासः यस्य स वायुः यूनाम् अभिनववधूसन्निधानम् अभिनवानां वधूनां सन्निधानं सामीप्यं व्यनक्ति सूचयति ॥

अष्टमोऽङ्कः ।

—●●—

ततः प्रविशति अवलोकिता । (१)

अव । वन्दिदा मए अन्दणावासपडिणिउत्ता भअवदी, ता जाव मालदीमाहवसआसं गच्छामि । [परिक्रम्य ।] एदे दे णिव्वत्तिदगौह्मदिअहावसाणमज्जणा (२) दीहिआतडसिलातलं अलङ्करन्ति मालदीमाहवा ता जाव उवसप्पिस्सं (क) ।

इति निष्क्रान्ता प्रवेशकः ।

ततः प्रविशतः उपविष्टौ मालतीमाधवौ अवलोकिता च ।

माध । [स्वगतं सानन्दम् ।] वर्त्तते हि मन्मथप्रौढ़सुहृदो निशीथस्य यौवनश्रीः । तथाहि

(क) वन्दिता मया नन्दनावासप्रतिनिवृत्ता भगवती । तद्यावन्मालतीमाधवसकाशं गच्छामि । एतौ तौ निर्वर्त्तितग्रीष्मदिवसावसानमज्जनौ दीर्घिकातटशिलातलमलङ्कुरुतो मालतीमाधवौ । तद्यावदुपसर्प्स्यामि ।

---

(१) तदेवं मदयन्तिकामादाय मकरन्दे माधवान्तिकं चलिते मालतीमादाय निर्गतस्य माधवस्य कामन्दकीगृहस्थितस्य वार्त्ताप्रस्तावनाय अवलोकिताप्रवेशः । सूचनं च पूर्वाङ्के । जहिं ज्जेव्व मालदीत्ति वचनेन मालतीमाधवयोरेकत्र वासः सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोऽर्हति तथापि कन्याप्रलोभने सख्यानुकूल्ये तत् प्रवेश इति पूर्वाङ्के कृतमेव ।

(२) अथ सरो वापी तु दीर्घिकेत्यमरः ।

दलयति परिशुष्यत्प्रौढतालीव पाण्डु-
स्तिमिरनिकरमुद्यन्नैन्दवः प्राक्प्रकाशः ।
वियति पवनवेगादुन्मुखः केतकीनाम्
प्रचलित इव सान्द्रो मन्दमन्दं परागः ॥ ३ ॥

तत्कथं वामशीलां मालतीमुपावर्त्तये, भवतु एवं तावत् [प्रकाशम् ।] प्रिये मालति ! प्रत्यग्रसायन्तनस्नानविशेषशीतलामत्रभवतीं निदाघतापशान्तये विज्ञापयामि तत्किमिति नित्यमन्यथैव मां सम्भावयसि ? ।

निश्च्योतन्ते सुतनु ! कबरीबिन्दवो यावदेते,
यावन्मध्यः स्तनयुगलयोर्नार्द्रभावं जहाति ।
यावत्सान्द्रप्रतनुपुलकोद्भेदवत्यङ्गयष्टि-
स्तावत् गाढं वितर, सकृदप्यङ्कपालीं प्रसीद ॥ ४ ॥

अयि निरनुरोधे ! ॅ

---

(३) दलयतीति । परिशुष्यत्प्रौढतालीव पाण्डुसत्समवर्ण इवेत्युत्प्रेक्षा । उद्यन् उदयमानः ऐन्दवः प्राक्प्रकाशः प्रथमस्फुरणं तिमिरनिकरं दलयति विनाशयति । पुनस्तत्रोत्प्रेक्ष्यते । केतकीनां पुष्पाणां परागः पवनवेगात् वियति आकाशे उन्मुखः सान्द्रश्च सन् मन्दमन्दं प्रचलित इव । नेदमिन्दुस्फुरणं किन्तु वातचलितकेतकीनिबिड़परागएवेति भावः ।

(४) निश्च्योतन्त इति । हे सुतनु ! शुभाङ्गि ! एते कबरीबिन्दवः कबरीसम्बद्धकुसुमरसलेशा इत्यर्थः । यावन्निश्च्योतन्ते भ्रंशन्ति । मध्यो मध्यदेशः स्तनयुगलयोरार्द्रभावं घर्मोदयेन शैत्यमित्यर्थः । यावन्न जहाति, तथा अङ्गयष्टिः सान्द्रैर्घनैः प्रतनुभिः सूक्ष्मैरवयवैरित्यर्थः । पुलकोद्भेदैर्लोमहर्षस्फुरणैर्युक्ता तद्वतीत्यर्थः यावत् सकृदेकवारमपीत्यर्थः गाढं यथा भवति तथेत्यर्थः । अङ्कपालीमालिङ्गनम् इति यावत् वितर देहि प्रसीद प्रसन्ना भव ।

जीवयन्निव ससूढसाध्वसस्वेदविन्दुरधिकण्ठमर्प्यताम्।
बाहुरैन्दवमयूखचुम्बितस्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥५॥

अथवा, दूरे तावदेतत्, कथमालापसंविभागस्य अपि अभाजनम् अयं जनो भवत्याः।

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-
र्निर्वापितन्तु परिरभ्य वपुर्न नाम।
आमत्तकोकिलरुतव्यथिता तु हृद्या-
मद्य श्रुतिः पिबतु किन्नरकण्ठि! वाचम् ॥ ६ ॥

अव। [उपसृत्य।] अई अणिव्वहणसीले! जं दाणिं मुहुत्तं अदिट्ठमाहवा दुम्मणाअन्ती मम पुरदो भणासि चिराअदि अज्जउत्तो, अवि णाम केच्चिरेण पेक्खिस्सं जेण विच्छड्डिआसिससज्झसा विसुमरिदणिमेसविग्घमवलोअअन्ती, एव्वं भणिस्सं, द्विउणावेट्टनपरिरम्भेण सम्भावअसित्ति सम्पदं तस्सिं दे अअं परिणामो (ख)।

(ख) अयि अनिर्वहणशीले! यदिदानीं मुहूर्त्तमात्रान्तरितमाधवापि दुर्मनायमाना मम पुरतो भणसि, चिरयति आर्य्यपुत्रः अपि नाम कियच्चिरेण प्रेक्षिष्ये येन विच्छर्दिताशेषसाध्वसा विस्मृतनिमेषविघ्नमालोकयन्ती एवं भणिष्यामि द्विगुणावेष्टनपरिरम्भेण सम्भावये: इति, साम्प्रतं तस्मिंस्तेऽयं परिणामः।

---

(५) जीवयन्निति। ससूढ उद्भिन्नः साध्वसजनितस्वेदविन्दुर्यत्र स, तथा ऐन्दवैः चन्द्रसम्बन्धिभिर्मयूखैः किरणैः चुम्बितस्य स्पृष्टस्य अतएव स्यन्दिनः द्रवीभूतस्य चन्द्रमणिहारस्य चन्द्रकान्तमणिविशेषनिर्मितहारस्य, चन्द्रोदयेहि चन्द्रकान्तमणिगलनप्रसिद्धेरिति भावः। तस्य विभ्रम इव विभ्रमो यस्य स बाहुरधिकण्ठं कण्ठे सप्तम्यर्थेऽव्ययीभावः। जीवयन्निव मां जीवयितुमिच्छन्निवेत्युत्प्रेक्षा। अर्प्यतां दीयताम्। तव बाहुवलम्बनेन जीवितुमिच्छामीति भावः।

(६) दग्धमिति। चिराय बहुदिनपर्य्यन्तमित्यर्थः। मलयानिलेन चन्द्रपादैश्चन्द्रकरैश्च दग्धं वपुर्ममेत्यर्थः परिरभ्य आलिङ्ग्य न निर्वापितं नोपशमितं

मालती। सासूयमिव तां पश्यति (७)।

माध। [स्वगतम्।] अहो! भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः सर्वतोमुखं वैदग्ध्यं, अक्षयश्च सुभाषितरत्नकोषः। [प्रकाशम्।] प्रिये! सत्य मवलोकिता वदति ?।

मालती तिर्य्यङ्मूर्द्धानं चालयति। (८)।

माध। शापितासि (९) मया लवङ्गिकावलोकितयो· र्जीवितेन यदि वाचा न कथयसि।

माल। नाहं किम्बि जाणामि। (ग)

इत्यर्द्धोक्ते लज्जां नाटयति।

माध। अहो! अनवसितार्थमन्थरस्य वचसश्चारुता। [सहसा निरूप्य।] अवलोकिते! किमेतत् ?। (१०)

(ग) नाहं किमपि जानामि।

नामेति सत्ये। तेन हे किन्नरकण्ठि! आमत्तस्य कोकिलस्य रुतेन रवेण व्यथिता उपतप्ता श्रुतिः श्रवणेन्द्रियम् अद्य इयां हृदयसन्तोषिणीं वाचं तवेत्यर्थः पिबतु शृणोतु इत्यर्थः। पूर्वं पिकरवेणाप्यसन्तुष्टं श्रवणं त्वदीयवचसा सन्तोषयेति भावः।

(७) अत्र यदिदानीमिति वाक्यभूषायाम्। भवनस्वरूपमेवाङ्ग चिरयतीति सम्भावयेरितीत्यन्तम्। साम्प्रतमिति श्लिष्टमालनकाले। चिरयति विलम्बते। विच्छर्दितं त्यक्तम्। विघ्नमिति क्रियाविशेषणम्। परिणाम इति। या त्वं चिरविरहमसहमाना माधवार्थिनी सा कथमधुना तव वाग्यमनमालम्बसे इति भावः। असूया गुणेषु दोषारोपः। सा चेह रहस्यनिवेदनादिति भावः।

(८) सर्वतोमुखं सर्वतोगामि। सुभाषितान्येव रत्नानि तेषां कोषः पात्रम्। कोषोऽस्त्री कुड्मले पात्रम् इति मेदिनीकारः। प्रियेत्यादि प्रश्नवाक्यम्।

(९) शापितासि शपथीकृतासि।

बाष्पाम्भसा मृगदृशो विमलः कपोलः
प्रक्षाल्यते सपदि राजत एष यस्मिन् ।
गण्डूषपेयमिव कान्त्यमृतं पिपासु-
रिन्दुर्निवेशितमयूखमृणालदण्डः ॥ ११ ॥

अव। सहि! किं दाणिं उच्छलिदवाह्रप्पीलमन्थरां रोदिसि (घ)। (१२)

माल। [जनान्तिकम्।] केच्चिरं पिअसहीए लवङ्गिआए असण्णिधानदुःक्खमणुभविस्सं पउत्तिलम्भोवि से सुदुल्लहोत्ति (ङ)। (१३)।

माध। अवलोकिते! किं नाम?।

अव। तुह ज्जेव्व सवधोवण्णासेण एसा लवङ्गिअं सुमरिअ, ताए पउत्तिणिमित्तं उत्तम्मदि (च)।

(घ) सखि! किमिदानीमुच्छलितवाष्पोत्पीड़मन्थरं रोदिषि।

(ङ) कियच्चिरं प्रियसख्या लवङ्गिकाया असन्निधानदुःखमनुभविष्यामि प्रवृत्ति लम्भोऽपि तस्या सुदुर्लभ इति।

(च) तवैव शपथोपन्यासेन एषा लवङ्गिकां स्मृत्वा तस्याः प्रवृत्तिनिमित्तमुत्ताम्यति।

---

(११) वाष्पेत्यादि। हरिणाक्ष्या एष कपोलो वाष्पजलेन सपदि प्रक्षाल्यते अत एव विमलः। किमेतत्। यत्र चन्द्रो राजते। कीदृक्। गण्डूषेण मुखपूरणेन पातव्यं दीप्त्यमृतं पातुमिच्छुरिव निहितः किरण एव मृणालदण्डो येन सः। विरचकपक्ष्मणालतिकया पातुमिच्छतीत्यर्थः। अनेन कपोलस्य चन्द्राधिककान्तिमत्त्वमुक्तम्। गण्डूषो मुखपूर्त्तौ स्यादिति शाश्वतः।

(१२) उत्तोच्छलितौ बहुलीभवन्। मन्थरमिति क्रियाविशेषणम्।

(१३) असन्निधानदुःखमसङ्गमेन जनितकष्टम्। प्रवृत्तिलम्भो वार्त्ताप्राप्तिः। वार्त्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्तः स्यादथाह्वय इत्यमरः।

माध। ननु इदानीमेव मया कलहंसकः प्रहितः, प्रच्छन्नः सन्निपत्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्वेति। [साश्चर्यं।] अवलोकिते! अपि नाम बुद्धरक्षिताप्रयत्नः सफलोदर्क एव मदयन्तिकां प्रति स्यात्?।

अव। कुदो सन्देहो महाणुभावस्स? महाभाअ! पढमं ज्जेव्व सद्दूलणहरालङ्किदस्स मकरन्दस्स मोहविराममङ्गलं णिवेदअन्तीए मालदीए भगवदीए, णिउत्तेण भवदा समं जीविदेण, हिअअं पसादीकिदं। जइ कोवि तुमं मदअन्तिआलम्भेण सम्पदं वड्ढावेदि, किं तस्स पारितोसिअं भविस्सदि? (छ)। (१४)

माध। अनयानुयोगाध्यमनुयुक्तोऽस्मि। [हृदयमवलोक्य] इयमस्ति मालतीप्रथमदर्शनाभिषङ्गमाङ्गिण: कामकामनालङ्कारस्य लक्ष्मीवतः केसरतरोः प्रसवमाला (१५)।

प्रेम्णा मद्ग्रथितेति या प्रियसखीहस्तोपनीतानया,
विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्सङ्गेन सम्भाविता।

(छ) कुतः सन्देहो महानुभावस्य? महाभाग! प्रथममेव शार्दूल नखरालङ्कृतस्य मकरन्दस्य मोहविराममङ्गलं निवेदयन्त्यै मालत्यै भगवत्या नियुक्तेन भवता जीवितेन समं हृदयं प्रसादीकृतं यदि कोऽपि त्वां मदयन्तिकालम्भेन सम्प्रति वर्द्धापयति तदा किं तस्य पारितोषिकं भविष्यति।

(१४) अत्र निवेदयन्त्या मालत्या इत्यन्वयः। मालत्याः कृत इत्यर्थः।

(१५) अनुयुक्तः पृष्टः। स्वकीयहृदयाधीनमागामिश्रीकस्य ...।
प्रसवः पुष्पम्।

(१६) प्रेम्णेत्यादि। या माला प्रियसख्या लवङ्गिकया हस्तेनोपनीता मद्ग्रथितेति हेतोः प्रेम्णा अनया मालत्या पीनकुच ...

सम्प्राप्ते त्वथ पाणिपीडनविधौ मां प्रत्यपेताशया
या मय्येव लवङ्गिकेत्यवगते सर्वस्वदायीकृता ॥ १६ ॥

अव। सहि मालदि ! वल्लहा क्खु दे इअं बउलमाला, तदो अवहिदा भव, मा दाणिं एसा सहसा ज्जेव्व परहत्थगदा भविस्सदित्ति (ज)। (१७)

माल। पिअं पिअसही मे उवदिसति (झ)। (१८)

अव। कधं पदसद्दो विअ (ञ)। (१९)

माध। [नेपथ्याभिमुखमवलोक्य।] अये ! कलहंसकः प्राप्तः।

माल। दिट्ठिआ वड्ढसि मदअन्तिआलम्भेण (ट)। (२०)

(ज) सखि ! मालति ! वल्लभा खलु इयं ते वकुलमाला ततोऽवहिता भव, मा इदानीमप्येषा सहसैव परहस्तगता भविष्यतीति।

(झ) प्रियं प्रियसखी मे उपदिशति।

(ञ) कथं पदशब्द इव।

(ट) दिष्ट्या वर्द्धसे मदयन्तिकालाभेन।

क्रौञ्चेन सह सम्भाविता सम्भावनां नीता ततो नन्दनेन सह विवाहे संप्राप्ते मां प्रति अपेताशया निरस्तप्रत्याशया लवङ्गिकेयमित्यधिगते मय्येव यया सर्वस्वदानं कृतम्। अनेन पूर्वानुरागकथनेन नायिकाविसम्भ उक्तः। विस्तारः परिणाहः। कुम्भपदेन उन्नतता। कुड्मलपदेन मृदुता। भरशब्देन प्रौढ़िरुक्ता। पाणिपीड़नं विवाहः। दीयत इति दायः।

(१७) अत्र येनैव मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभः कथनीयस्तेनैवेयं प्राप्या। अतस्त्वमेव तं कथयेति गुप्त्या माधवेन सहात्मानं सम्भावयेत्याशयः।

(१८) तदा अहमेव कथयामीति भावः।

(१९) अत्र श्रूयत इति भावः।

(२०) अत्र मकरन्दस्य मदयन्तिकाविवाहेनेत्यर्थः। इदं वचनं मालत्या माधवं प्रति।

माध । [सहर्षं परिष्वज्य ।] प्रियं नः (२१) ।

आत्मनः कण्ठादवतार्य वकुलमालां ददाति ।

अध । णिव्वूढो क्खु भअवदीए सम्भावणाभारो बुद्धरक्खिदाए (ठ) । (२२)

माल । [सहर्षं] अम्महे (२३) पिअसही लवङ्गिआवि दीसई । (ड)

सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।

ततः प्रविशन्ति संभ्रान्ताः कलहंसमदयन्तिकाबुद्धरक्षितालवङ्गिकाः ।

लवङ्गिका । परित्ताअदु परित्ताअदु महाभाओ, अद्धमग्गे क्खु णअररक्खिपुरुसाभिजोओ मअरन्दस्स जादो, तदो तक्कालमिलिदेण कलहंसएण सहिदा अह्मे अणुप्पेसिदाओत्ति (ढ) । (२४)

कल । जधा इदो सुहागदेहिं अह्मेहिं महन्तो जोधकल-

(ठ) निर्व्यूढः खलु भगवत्याः सम्भावनाभारो बुद्धरक्षितायाः ।

(ड) अम्महे प्रियसखी लवङ्गिकापि दृश्यते ।

(ढ) परित्रायतां परित्रायतां महाभागः अर्द्धमार्गे खलु नगररक्षिपुरुषाभियोगो मकरन्दस्य जातस्ततस्तत्कालमिलितेन कलहंसकेन समं वयमत्रानुप्रेषिता इति ।

(२१) प्रियं न इति । आत्मापलाभेनातिप्रियमित्यर्थः ।

(२२) अत्र निर्व्यूढो निर्वाहं नीतः । खलु निश्चये । सम्भावना प्रतिष्ठा ।

(२३) अम्महे विस्मये ।

(२४) अत्राभियोगो अवस्कन्दः ।

जधो सुदो तधा तक्केमि अण्णम्पि पारक्कं बलं उवगदंत्ति (थ)। (२५)

माल। अवलोइदे ! हद्धी हद्धी ! समकालं ज्जेव्व हरिसुव्वेअसम्भेदो उवगदो (त)।

माध। सखि भद्रयन्तिके ! स्वागतमेह्येहि, अनुगृहीत-मस्मद्दृष्टं भवत्याः ननु स एवासौ, माभूत्परिभवोद्वेगः, किमित्यस्वस्था भवती, एकाकिनो बहुभिरभियोग इति न किञ्चिदेतद्वयस्यस्य (२६)। पश्य।

हरेरतुलविक्रमप्रणयलालसस्याहवे,
स एष भवति क्षणात्कररुहप्रचण्डः सखा।
स्फुरत्करटकोटरस्खलितदानसिक्तानन-
द्विपेश्वरशिरःस्थितास्थिदलनैकवीरः करः॥ २७॥

(थ) यथा इतो सुखागतैर्मद्वाम् युवकलकलः श्रुतोऽस्माभिस्तथा तर्कयामि अन्यदपि पारक्यं बलमुपगतमिति।

(त) अवलोकिते ! हा धिक् ! हा धिक् ! समकालमेव हर्षोद्वेगसम्भेद उपगतः।

---

(२५) अत्र पारक्यं परकीयम्।

(२६) स्वागतं कुशलम्। स एव प्रसिद्धपौरुषः। असौ मकरन्दः। न किञ्चिदिति न गणनीयमित्यर्थः।

(२७) आहवे युद्धे अतुलविक्रमप्रणयलालसस्य विपुलपराक्रमप्रकाशसतृष्णस्य हरेः सिंहस्य स्फुरतः करटस्य गण्डस्य कोटरात् स्खलितेन दानेन मदजलेन सिक्ताननस्य द्विपेश्वरस्य गजप्रवरस्य शिरःस्थितानां मस्तकस्थितानां अस्थ्नां दलने विदारणे एकवीरः श्रेष्ठवीरः तथा क्षणात् अव्दायमानैः कररुहैः नखैः प्रचण्डः भीषणः स एव करः हस्तः सखा सहायो भवति। विक्रम-प्रकाशने वीरपुरुषो मकरन्दः नान्यसाहाय्यमपेक्षते इति भावः।

तदहमपि विक्रमानुरूपं विलसतः प्रियसुहृदः प्रत्यनन्तरो भवामि (२८)।

इति विकटं परिक्रामन् कलहंसकेन सह निष्क्रान्तः।

अवलोकितालवङ्गिकामधुरचिताः।

अवि णाम अणाहदा पडिणिअत्तिस्सन्ति एदे महाणु- भावा? (थ)।

माल। सहिओ अवलोइदामहुरक्खिदाओ! तुरिअं गदुअ भअवदीए इमं वुत्तन्तं णिवेदह, तुमम्पि पिअसहि लवङ्गिए! तुरिदं विण्णवेहि अज्जउत्तं जइ ताव तुह्माणं अह्मे अणुकम्पणीआ तदो अप्पमत्ता परिक्कमेसि (द)।

निष्क्रान्ता अवलोकितालवङ्गिकामधुरचिताः।

माल। हद्धी! हद्धी! ण आणीअदि लवङ्गिआ किं णिरा- अदि कथं एत्तिआ वेला गमिअदुत्ति, भोदु, पिअसहि मदअन्तिए! पिअसहीए लवङ्गिआए पडिणिउत्तिमग्गमणु- गमिस्सं (ध)।

(थ) अपि नाम अनाहतौ प्रतिनिवर्त्तिष्येते एतौ महानुभावौ।

(द) सख्यौ अवलोकितामधुरचिते! त्वरितं गत्वा भगवत्या इमं वृत्तान्तं निवेदयत् त्वमपि प्रियसखि लवङ्गिके! त्वरितं विज्ञापय आर्य्यपुत्रं, यदि ताव- द्युष्माकं वयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्रमत्ताः परिक्रामतेति।

(ध) हा धिक्! हा धिक् न ज्ञायते लवङ्गिका किं निराकति, कथमेतावती वेला गम्यते इति, भवतु प्रियसखि मदयन्तिके! प्रियसख्या लवङ्गिकायाः प्रति- निवृत्तिमार्गं अनुगमिष्यामि।

---

(२८) विक्रमस्य पराक्रमस्य अनुरूपं तद्वयं विलसतः कुर्वतः। प्रत्यनन्तरो द्वितीयः।

परिक्रामति।

[सातङ्कम्] फुरिदं वामेदरेण लोअणेण (न)। (२८)

उपविशति।

[प्रविश्य। कपालकुण्डला।] आः पापे! तिष्ठ।

मालती। [सत्रासम्।] हा अज्जउत्त!

[इत्यर्द्धोक्ते आकर्षणं नाटयति।]

कपा। [सक्रोधम्।] नन्वाक्रन्द, नन्वाक्रन्द।

त्वद्वत्सलः क्व स तपस्विजनस्य हन्ता,
कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम्।
श्येनावपातचकिता वनवर्त्तिकेव,
किं चेष्टसे ननु चिरात्कवलीकृतासि ॥ ३० ॥

यावत् श्रीपर्वतमुपनीय लवशो लवश एनां निकृत्य दुःखमरणां करोमि।

(न) स्फुरितं खलु वामेतरेण नयनेन।

---

(२८) वामात् इतरः दक्षिणः। दक्षिणाक्षिस्पन्दनं स्त्रीणामनिष्टसूचकमिति भावः। अनेन कपालकुण्डलाप्रवेशोऽपि सूचितः।

(३०) त्वदिति। तपस्विजनस्य अस्मद्गुरोः अघोरघण्टस्य हन्ता तव वत्सलः त्वां प्रति कृपालुरित्यर्थः स माधवः क्व विद्यते इति शेषः। कन्याविट स्त्वत्कामुकः असौ पतिर्माधवः त्वां परिरक्षतु। श्येनस्य पक्षिविशेषस्य अवपातेन चकिता भीता वनवर्त्तिका वनपक्षिणीव किं किमर्थं चेष्टसे इति भावः। चेष्टसे। ननु भो मालति! चिरात् बहुदिनात् परं कवलीकृतासि मम हस्ते पतितासि। अधुना श्येनपात-भीतवनचटकपक्षिण्या इव ते सर्वं चेष्टितं विफलमिति भावः। अत्र परस्पर-वाक्याक्षेपात् निदर्शना।

इति मालतीमादाय निष्क्रान्ता (११)।

मद। अहम्पि मालदीं ज्जेव्व अणुगमिस्सम्। [परिक्रम्य।] पिअसहि मालदि! (प)।

[प्रविश्य लवङ्गिका।] सहि मदअन्तिए! लवङ्गिआ क्खु अहम्। (फ)

मद। अवि सम्भाविदो तुए महाणुभाओ (ब)। (१२)

लव। अहि, णहि, सोक्खु उज्जाणवाडोवस्थिअ-मादो ज्जेव्व कलकलं सुणिअ, सावक्खेवावविद्धविकटोवदच्छ-णिव्भरं पधाविअ, णराणीअं पविट्ठो, तदो पडिणिउत्तम्मि मन्दभाइणी, सुणामि अ घरे घरे गुणाणुराअकाअरस्स पौललोअस्स, हा महाणुभाअ! हा माहव! हा मअरन्द! हा साहसिअ! त्ति परिदेवणाओ, महाराओपि किल एदाणं मन्तिधीआणं विप्पलम्भवुत्तन्तं सुणिअ, सञ्जाअमच्छराधि-

---

(प) अहमपि मालतीमनुगमिष्यामि प्रियसखि मालति!

(फ) सखि मदयन्तिके! लवङ्गिका खलु अहम्।

(ब) अपि सम्भावितस्त्वया महानुभावः।

---

(११) आदाय गृहीता।

(१२) अत्रापि प्रश्नः। सम्भावितो लब्धः।

(१३) अत्र उपनिर्गमः समीपगमनम्। एतेन मार्गस्य मुक्तत्वमुक्तम्। अवक्षेपोऽवहेला। अपविद्धमाक्रान्तम्। विकटोत्कटवदच्छाभ्यां निर्भरं गाढं यथा तथा धावित्वेत्यर्थः। अनीकं सैन्यम्। धिधा दुहिता। विप्रलम्भो वञ्चना।

कत्ते बो, तक्खणविसज्जिदपौढ़पाइक्कणिवहो चन्दादवेण सौह-सिहरट्‌ठिदो पेक्खदित्ति मन्तीअदि (भ)। (१३)

मद। हा हदम्हि! मन्दभाइणी। (म)

लव। सहि! मालदी उण कहिं?। (य)

मद। सा क्खु पढमं ज्जेव्व दे मग्गमवलोइदुं पसरिदा, पच्छादो अहं ण तां पेक्खामि। अवि णाम उज्जाणगहणे पविट्ठा भवे? (र)। (१४)

लव। सहि! तुरिदं अस्ससम्ह। अदिकादरा क्खु पिअ-सही इमस्सिं अवसरे ण धारेदि अप्पाणम्। [त्वरितं परि-

---

(भ) भद्रि भद्रि स खलु उद्यानवाटीपरिसरमादेव कलकलं श्रुत्वा, सावक्षेपाव-निवर्त्तितदलनिर्भरं प्रधाव्य परानीकं प्रविष्टः ततः प्रतिनिवृत्ताश्चि मन्द-भागिनी, अश्रौषि च गृहे गृहे गुणानुरागकातरस्य पौरलोकस्य हा महानुभाव माधव! हा मकरन्द! हा साहसिक! इति परिदेवनाः, महाराजोऽपि किलैतयोर्मल्लदुर्ल्लोर्विक्रमश्रवणतात्म्यं श्रुत्वा, तत्क्षणमत्सराधिक्षेपतत्पक्षविसर्जित-प्रौढपदातिनिवहश्चन्द्रातपेन सौधशिखरस्थितः प्रेक्षत इति मन्त्र्यते।

(म) हा हतास्मि मन्दभागिनी।

(य) सखि! मालती पुनः क?

(र) सा खलु प्रथममेव ते मार्गमवलोकयितुं प्रसृता, पश्चादहं न च तां पश्यामि। अपि नाम उद्यानगहने प्रविष्टा भवेत्?

चन्द्रातपश्चन्द्रप्रकाशः। मालत्या वियोगदशायां तापकत्वेनातुलवादातप इत्युक्तम्। मन्यते पौरलोकेनेव।

(१४) अथ कथना निर्भरा। अहं प्रवृत्तेप्यत्र अधः। अपीत्यादि सज्जावाम्।

ऽम्ब।] सहि मालदि! णं भणामि सहि मालदित्ति (ल)। (१५)

इतस्ततः परिक्रामतः।

[प्रविश्य प्रहृष्टः कलहंसकः।] दिट्ठिआ कुसलेण अम्हे णिग्गदा समरसङ्कडदुग्गमादो। हीमाणहे! पेक्खामि विअ णिम्मलणिरन्तरब्भूत-धोद-तरवारिधारा-पडिफलिद-चन्दकिरणुज्जलविडुरिअदंसणं, मदलीलाकलिदकामपालविअडभुजदण्डाविद्ध-हलहेला-विब्भलिदुद्धुदुत्तरङ्ग-कलिन्द-तणआसोतसण्णिहं, विअडविसङ्कलुप्पडिदणिद्दअअमन्दमअरन्दव्वदअरक्खोभविअडपडिजोध-पडिवत्तणुम्मदसमत्थगअणाङ्गणावआसविअसत्कलकलं पारक्कबलसमूहम् (व) (१६)।

(ल) सखि। त्वरितमन्विष्याव:। अतिकातरा न: प्रियसखी अचिरेण वसरेण धारयत्यात्मानम्। सखि मालति! ननु भणामि मालतीति।

(व) दिष्ट्या कुशलेन वयं निर्गताः समरसङ्कटदुर्गमात्। हीमानहे! प्रेक्षे इव निर्मलनिरन्तरीभूतधौततरवारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकिरणोज्ज्वलितविकटदर्शनं मदलीलाकलितकामपालविकट-भुजदण्डाविद्धहलहेलाविह्वलितोद्दीप्त-तरङ्गकलिन्द-तनयास्रोत:सन्निभं विकटविशृङ्खलोत्पतितनिर्दयामन्दमकरन्दव्यतिकरक्षोभविकट-प्रतियोधपरिवर्त्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गनावकाशविकसत्कलकलं पारक्यबलसमूहम्।

(१५) अत्र गन्धकम्। अन्यबलादनैकार्थत्वम्। तथा च। मदयनमपि नु इत्यपीत्यर्थः।

(१६) अत्र हीमाणहे इति हे मातरितिवद्भीभयस्य पर्यायः। पश्यामीव परबलमित्यन्वयः। धौतो निशितः। तरवारिः खड्गः। विडुरिअं भीषणम्। कलितः स्वीकृतः। कामपालो हलायुध इत्यमरः। आविद्धा वक्रं प्रेरिता। हेला क्रीडा। कलिन्दतनया यमुना। सन्निभमिति यथा बलेन कृष्टा यमुना प्रतीपगामिनी तथा परबलमपीति भावः। विवारैव वा बलस्य दाहम्यमुनासाम्यम्। विकटं

अविअ। सुमरामि भीसणभुअदण्डजज्जरिदपञ्जराव-सरिदसुभडहत्थावलुत्तविविहाउहणिवहघादिदासेस–रिउसेण्णं हदविअडापसारपाइक्कसुण्णमग्गसञ्चारणिवत्तिद-विसम--समर-साहसं णाहमाहवम् (अ) (१७)।

अहो गुणाणुराओ णरिन्दस्स। जं दाणिं सोहसिह-रोत्तिण्णपडिहारविण्णोपण्णासपडिसमिद-विरोहसङ्कडोवणीदे माहवमअरन्दमुहचन्दे वारंवारं सञ्चारिदसिणिद्धलोअणो, कलहंसघादो अभिजणं जाणिअ, णिवत्तिदमहग्घबहुमाणो, प्फुरिदमच्छर वेअक्क-मसी-मलिणिअ-सुहे भूरिवसुणन्दणे महु-रवअणोवण्णासेण, किंदाणिं तुम्हाणं भुअणाभोअभूसणेहिं महाणुभावेहिं अभिजणदंसणगुणाहिरामेहिं णवचन्द-दंसण-रमणीएहिं जामादुएहिं परितोसोत्ति पडिबोहिअ, गदो

(अ) अपि च स्मरामि भीषणभुजदण्डजर्जरितपञ्जरापसृतसुभटहस्तावलुप्त-विविधायुधनिवहघातिताशेषरिपुसैन्यं हतविकटापसारपदातिशून्यमार्गसञ्चार-निर्वर्तितविषमसमरसाहसं नाथमाधवम्।

विस्तीर्णं यथा तथा। विप्रकृत: खण्डान्त:। आपतित: सम्मुखागत:। निर्दयो निष्करुण:। अमन्द: सत्वर:। व्यतिकरेण मिलनेन क्षोभ:। परिवर्त्तनेन पलायनेन। उद्धत उत्थित:। विप्रकर्षितो व्यास:। दोर्दोषा भुजा भुज इति शब्दप्रकाश:।

(१७) जर्जरितपञ्जरा अत एवापसृता: पलायिता: सुभटा: तेषां हस्तेभ्योऽव-लुप्त आच्छिन्न: विविधायुधनिवह: तै: घातितम् अशेषरिपुसैन्यं येन तम्। विकटो विषम:। अपसार: पलायनम्। शून्य:। रिक्त:।

(१८) सौधेति। प्रतीहारेण सौधाग्रादवतीर्य तयो: स्वरूपं ज्ञात्वा

अव्भन्तरं राआ । इमेवि माहवमअरन्दा आअच्छन्ति । अहम्पि भअवदीए एदं वुत्तन्तं णिवेदेमित्ति (घ) । (३८)

निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।

मक । अहो प्रेयसः सर्वपुरुषातिशायि निर्व्याजमूर्जितं-तेजः । (३९)

तथाहि ।

दोर्निष्पेषविशीर्णसञ्चयदलत्कङ्कालमुन्माथतः
प्राग्वीराननुपत्य तत्प्रहरणानाच्छिद्य विक्रामतः ।
उद्वेलन्नरुण्डखण्डनिकराकीर्णस्य, संख्योदधे-
र्द्वैधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकटः पन्थाः पुरस्तादभूत् ॥४०॥

(घ) अहो ! गुणानुरागो नरेन्द्रस्य यदिदानीं सौधशिखरोत्तीर्णप्रतीहार-विनयोपन्यासप्रतिशमितविरोधसङ्घट्टोपनीते माधवमकरन्दमुखचन्द्रे वारंवारं सञ्चारितास्निग्धलोचनः कलहंसकादभिजनं ज्ञात्वा निवर्णितमहार्घबहुमानः प्रस्फुरन्मत्सरवैलक्ष्यमसीमलिनितमुखे भूरिवसुनन्दने मधुरवचनोपन्यासेन किमिदानीं युवयोर्भुवनाभोगभूषणाभ्यां महानुभावाभ्यामभिजनदर्शनगुणाभिरामाभ्यां नवचन्द्र-दर्शनरमणीयाभ्यां जामातृभ्यां परितोष इति प्रतिबोध्य, गतोऽभ्यन्तरं राजा एतावपि माधवमकरन्दावागच्छतः । अहमपि इमं वृत्तान्तं भगवत्यै निवेदयामीति ।

तदुपन्यासः कृत इत्यर्थः । अभिजनो वंशः । बहुमानः सम्मानः । तावानीय दृष्टा तयोः सापराधयोरपि गुणानुरागादतिगौरवमेव राज्ञा कृतमिति भावः ।

(३९) प्रेयसः प्रीतस्य मकरन्दस्येत्यर्थः । निर्व्याजं वास्तवम् । ऊर्जितं बलवत् ।

(४०) दोरित्यादि । प्रेयसो युद्धार्णवस्य पन्था अग्र एवमभूत् । द्वेधा पार्श्वद्वये स्तम्भितया पत्तिपङ्क्त्या भयङ्करः । प्रेयसः कीदृशस्य । बाहुसंघर्ष-नर्त्तितसन्धिस्फुटत्कङ्कालं यथा तथा प्रथमं वीरान् उन्मथ्नतोऽभिभवतः । इतरेष

माध । ननु अनुपश्ययस्थानमेतत् । पश्य

अद्यैवेन्दुमयूखखण्डखचितं पीतं निशीथोत्सवे
यैर्लीलापरिरम्भदायिदयितागण्डूषशेषं मधु ।
सम्प्रत्येव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्थिभि-
र्गात्रैस्ते कथयन्त्यसारविधुरान् प्रायेण संसारिणः ॥४१॥

असंख्यन्तु सौजन्यमस्य नरपतेः यत् अपराधिनोरपि अनपराद्धयोरिव नौ कृतप्रसादमधिष्ठितवान् । तदेहि मालतीसमक्षमधुना मदयन्तिकायाः स्वरणवृत्तान्तं विस्तरतः कथ्यमानं श्रोतुमिच्छामि । अन्यच्च ।

कथयति त्वयि सस्मितमालतीवलितलोलकटाक्षपराहतम् ।
वदनपङ्कजमुल्लसितत्रपास्तिमितदृष्टि सखी नमयिष्यति ॥४२॥

[इति परिक्रामतः ।] अयमसौ उद्यानवाटः ।

प्रविशतः ।

माध । कथं शून्या एव प्रदेशाः ।

तदीयायुधानि गृहीत्वा पराक्रमं कुर्वतः । इदं विशेषणद्वयं योग्यतया प्रेयस इत्यस्य । संस्फोटभैः कीदृशस्य । स्फुरत्प्रसरसुस्थखल्लसमूहस्यास्य ।

(४१) अद्येत्यादि । अद्यैव यैः निशीथोत्सवे रात्र्युत्सवे इन्दुमयूखखण्डखचितं चन्द्रकिरणखण्डखचितं लीलापरिरम्भदायिदयितागण्डूषशेषं क्रीडालिङ्गनदायवनितागण्डूषावशिष्टं मधु मद्यं पीतम् ते पुरुषाः सम्प्रति एव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्थिभिः त्वदीयभुजार्गलप्रबलताडनात्रुटितास्थिभिः गात्रैः शरीरैः संसारिणः लोकान् प्रायेण बाहुल्येन असारविधुरान् तुच्छविधुरान् कथयन्ति । तथा च । अवदृष्टनष्टसुखचेष्टिताः प्राकृतकर्मायत्ता जना इति भावः ।

(४२) कथयतीत्यादि । त्वयि कथयति सति वदनपद्मं मालत्या एव सखी मदयन्तिका नमयिष्यति । कीदृशम् । सहासमालतीवलितचलकटाक्षैः पराहतम् । उल्लसितलज्जास्तिमितदृष्टि च । मदयन्तिकानिमित्तयुद्धश्रवणेन लज्जया हासः ।

मक। वयस्य! नूनमत्युद्रतिरेकोद्वेगपर्य्याकुलत्वात् इतस्ततः परिभ्रमन्तौ आत्मानमत्रैवोद्यानगहने विनोदयन्तौ, भविष्यति तदेहि पश्यावः।

उभौ परिक्रामतः।

लव। सहि मदअन्तिए! मालदि। [सहसावलोक्य।] दिट्ठिआ पुणोवि एदे महाणुभावा दीसन्ति (स)। (४३)

मकरन्दमाधवौ। भवत्यौ! क्व सा मालती?।

उभे। कुदो मालदी, पदसद्देण, अम्हे विप्पलद्धाओ मन्दभाइणीओ (ह)।

माध। कथं कथमपि, विध्वंसते मे हृदयं, अतः स्पष्टमभिधीयताम्। (४४)

मम हि कुवलयाक्षीं प्रत्यनिष्टैकबुद्धे-
र्द्रवति हृदयमन्तस्ताम्यतीवान्तरात्मा।
स्फुरति हि खलु चक्षुः स्पष्टमेतच्च वामम्,
वचनमिह भवत्योः सर्वथा हा हतोऽस्मि॥ ४५॥

(स) सखि मदयन्तिके! मालती। दिष्ट्या पुनरपि एतौ महानुभावौ दृश्येते।
(ह) कुतो मालती, पदशब्देन वयं विप्रलब्धा मन्दभागिन्यः।

---

(४३) अत्रानेनावाभ्यां समर्थिता मालती आगता। अधुना तु युवयोरवलोकनेनं आवां वञ्चिते इत्यर्थः।

(४४) कथमिति वाक्ये। कथमप्यनिर्वचनीयेन रूपेण ध्वंसते। स्थितिं न भजति।

(४५) ममेति। कुवलयाक्षीं पद्माक्षीं प्रति अनिष्टैकबुद्धेः अनिष्टमात्रभावहिनो मे मम अन्तर्हृदयमन्तःकरणं द्रवति। अन्तरात्मा परमात्मा ताम्यतीवेत्युत्प्रेक्षा। एतद्वामं चक्षुर्नेत्रञ्च स्फुरति हि खलु स्पन्दते च इत्यत्र विषये

मद। तदो क्खु इदो णिग्गदे महाणुभावे, अवलोइदं बुद्धरक्खिदं भअवदीए सआसं पेसिअ, अप्पमत्तणिमित्तं अज्ज-उत्तं विस्सवेहित्ति लवङ्गिआ अणुप्पेसिदा, तदो उत्तम्ममाणाए ताए मग्गं अवलोइदुं अग्गदो परिट्ठिदा, पच्छादे अहं अ ण तं पेक्खामि, तदो अम्मोहिं एत्थ विहरन्तीए हिं विडवन्तराणि जाव विचिदाणि ताव तुम्हे दिट्ठे त्ति (च)। (४६)

माध। हा प्रिये मालति!।

किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्यद्
विरमतु परिहासश्चण्डि! पर्य्युत्सुकोऽस्मि।
कलयसि कलितोऽहं वल्लभे! देहि वाचम्,
भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं, निर्दयासि ॥४७॥

(च) तदा खलु इतो निर्गते महानुभावे बुद्धरक्षितामवलोकिताञ्च उभे भगवतीसकाशं विसृज्य, अप्रमत्तनिमित्तं विज्ञापय आर्यपुत्रमिति लवङ्गिका-मनुप्रेष्य उत्ताम्यमानायास्तस्या मार्गमवलोकयितुमग्रतः प्रस्थिता, पश्चादहं न च तां पश्यामि, तत आवाभ्यामिह विहरन्तीभ्यां यावद्विटपान्तराणि विचितानि तावद्युवां दृष्टाविति।

भवत्याः वामं प्रतिकूलं वचनस्य अर्थं यथा तथा अनिष्टं सूचयति इति शेषः। एतेन सर्वथा हतोऽस्मि हा धिक् एतत् सर्वमनिष्टकरमित्यर्थः।

(४६) अत्र पश्चाद्भागे प्रस्तुते इत्यन्वयः। विचितानि अन्विष्टानि।

(४७) किमपीत्यादि। मङ्गलेभ्योऽन्यदनिष्टं किमपि अनिर्वचनीयं यद्यस्मात्परि-हासाद्भवं शङ्के स परिहासो विरमतु। परिहासेन तव निश्चयेऽनिष्टं शङ्केऽतस्त्वं सुखेति भावः। हे चण्डि! कोपने! समुत्सुकोऽस्मि यतः। तथा च कोपे-नापि विलम्बं मा कुर्वित्याशयः। अथ मामनेन प्रकारेण कलयसि जिज्ञाससि तर्हि कलितो ज्ञातोऽहम्। हे वल्लभे! वाचं देहि। त्वमेव मे वल्लभा। अतो

उभे। हा पियसहि! कहिं गदासि। (क)

मक। किमित्यविज्ञाय वयस्य! वैक्लव्यमवलम्ब्यते। (४८)

काम। सखे! किं त्वमपि न जानासि माधवस्नेहदुःखि-तायास्तस्याः कातर्य्यचेष्टितानि। (४९)

मक। अस्त्येतत्, किन्तु भगवतीपादमूलगमनमप्याशङ्कते, तदेहि तत्र, तावत्पश्यावः।

उभे। एवम्पि सम्भावीअदि। (ख)

माध। एवं नाम भवतु। [सर्वे परिक्रामन्ति।]

मक। विचिन्त्य आत्मगतम्।

याता भवेद्भगवतीभवनं सखी नो
जीवन्त्यथैष्यति, न वेत्यभिशङ्कितोऽस्मि।
प्रायेण बान्धवसुहृत्प्रियसङ्गमादि,
सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम्॥५०॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

इति मालतीमाधवे अष्टमोऽङ्कः।

(क) हा प्रियसखि! क्वासि।

(ख) एवमपि सम्भाव्यते।

वदेत्यर्थः। विह्वलमधीरं मम चित्तमन्तर्भ्रमति स्थितिं न लभते। अत एव सोपालम्भमाह निर्दयासि निष्करुणासि।

(४८) वैक्लव्यं दुःखितत्वम्।

(४९) कातर्य्यं कातरत्वं तेन चेष्टितानि प्राणत्यागादीनि।

(५०) यातेत्यादि। सखी मालती भगवतीभवनं नो याता गता भवेत् यदि याता भवेत् तदा जीवन्ती समागमिष्यति। न वा जीवन्ती यदि तदा नागमिष्यति इति अभिशङ्कितोऽस्मि आशङ्कितोऽस्मि। तत्र हेतुः बन्धुजनमित्रप्रियाणां सङ्गम आदौ यस्य तत् सौख्यं प्रायेण बाहुल्येन सौदामिनीस्फुरणचञ्चलं विद्युत्स्फुरणवत् चञ्चलमेव भवति।

नवमोऽङ्कः ।

—:•:—

ततः प्रविशति सौदामिनी ।

सौदा । एषास्मि सौदामिनी, भगवतः श्रीपर्वतादुत्पत्य पद्मावतीमुपाश्रिता मालतीविरहिणः संस्तुतप्रदेशदर्शनासहिष्णोः स्थानं परित्यज्य, सह सुहृद्वर्गेण दक्षद्रोणीशैलकान्तारप्रदेशं परिभ्रमतो माधवस्याधुनान्तिकमुपयामीति । भोस्तथाहमुत्पतिता यथा सकल एव गिरिनगरग्रामसरिदरण्यव्यतिकरश्चक्षुषा परिक्षिप्यते (१)। [पश्चाद्विलोक्य ।] साधु, साधु ।

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-
पारासरित्परिकरच्छलतो बिभर्त्ति ।
उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराट्ट-
सङ्घट्टपाटितविमुक्तमिवान्तरीक्षम् ॥२॥

---

(१) अधुना पूर्वसूचितसौदामिन्या मालतीजीवननिवेदनेन माधवप्रत्युज्जीवनाय प्रवेशमाह । तत इति । नानासिद्धिस्थानत्वेन दैवतात्मकतया भगवत्पदं श्रीपर्वते । संस्तुतः परिचितः । द्रोणी नद्या मध्यम् । तथेत्यनेनोत्पतनस्य दूरत्वमुक्तम् । व्यतिकरः समूहः । परिक्षिप्यत इव नेत्रमण्डले प्रविष्टीक्रियत इव ।

(२) पद्मावतीति पद्मावती नगरीभेदः, विमलानि वारीणि यस्याः सा, तथा विशाला महती च या सिन्धुर्नदी । सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियामित्यमरः । तथा पारासरित् नदीविशेषः तयोः परिकरच्छलत उपकरणव्याजेनेत्यपरभेदः । उत्तुङ्गानामुच्चानां सौधानां प्रासादानां सुरमन्दिराणां देवमन्दिराणां गोपुराणां पुरद्वाराणाम् अट्टानाम् अट्टालिकानां सङ्घट्टेन परस्परविमर्देन पाटितविमुक्तमादौ पाटितं पश्चाद्विमुक्तं त्यक्तं स्नातानुलिप्तवत्पूर्वकालेत्यादिना कर्मधारयः । अन्तरीक्षमाकाशं

अपिच। सैषा विभाति लवणा ललितोर्मिपङ्क्ति-
रभ्रागमे जनपदप्रमदाय यस्याः।
गोगर्भिणीप्रियनवोलपमालभारि-
सेव्योपकण्ठविपिनावलयो विभान्ति ॥३॥

[अन्यतोऽवलोक्य।] अयमसौ भगवत्याः सिन्धोर्दारित-
रसातलतटप्रपातः। (४)

यत्रत्य एष तुमुलो ध्वनिरम्बुगर्भ-
गम्भीरनूतनघनस्तनितप्रचण्डः।
पर्य्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भमाणै-
र्हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति ॥५॥

एताश्चन्दनाम्रकर्णसरलपाटलप्रायतरुगहनाः परिणत-

र्भं बिभर्त्ति धारयति। अत्र सुरमन्दिराणामुत्पाटनाद्यभावेऽपि तत् सम्बन्धकल्प-
नयातिशयोक्तिः। इति अलङ्कारद्वयस्य सजातीयसङ्करः।

(३) सैषेति। ललिताः सुन्दरा ऊर्मिपङ्क्तयो यत्र सैषा दृश्यमानेत्यर्थः।
लवणा नाम नदी विभाति परिशोभते। अभ्रागमे मेघोदये सति जनपदप्रमदाय
देशसन्तोषाय यस्या लवणाया गर्भिणी गौरिति गौ गर्भिणी तस्याः प्रिया नवा
या उलपमाला तृणविशेषराजिः तां बिभ्रति अतएव सेव्याः भ्रमणकारिणां
सुखदाः उपकण्ठविपिनावलयः समीपस्थवनपंक्तयः विभान्ति शोभन्ते।

(४) रसातलतटः पृथ्वीतटः। तलशब्दः स्वरूपे। प्रपातोऽतटम्। यद्वा।
तटे प्रपातोऽतिशयितं पतनम्।

(५) यत्रत्य इति। अम्बूनि गर्भे यस्य स अतएव गम्भीरो यो नूतनघनो
जलभरितजलद इत्यर्थः। तस्य स्तनितं गर्जितं तदिव प्रचण्डः सङ्कटः एव
यत्रत्यः तटनिष्ठ इत्यर्थः। तुमुलः शीयमाणो ध्वनिः निनादः, पर्य्यन्ते सीमनि
यानि भूधरनिकुञ्जानि शैलस्थलतादयाच्छादितवनभागास्तेषु विजृम्भमाणस्य उल्ल-
सतः हेरम्बकण्ठरसितस्य गणेशगलध्वनेः प्रतिमानं साट्टश्यमेति इतीत्युत्प्रेक्षा।

मालूरसुरभयोऽरण्यगिरिभूमयः स्मारयन्ति खलु तरुणकदम्ब-जम्बूवनावनद्धान्धकारगुरुनिकुञ्जगभीरगह्वरोद्गारगोदावरीरव-मुखरितविशालमेखलाभुवो दक्षिणारण्यभूधरान्, अयञ्च मधु-मतीसिन्धुसम्भेदपावनो भगवान् भवानीपतिः अपौरुषेयप्रतिष्ठः सुवर्णबिन्दुः इत्याख्यायते (६)। प्रणम्य।

जय देव भुवनभावन ! जय भगवन्नखिलनिगमनिधे ! ।
जय रुचिरचन्द्रशेखर ! जय मदनान्तक ! जय जगदादिगुरो !
॥ ७ ॥

गमनमभिनीय।

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानु-
र्मदमुखरमयूरीमुक्तसंसक्तकेकः।

---

(६) चन्दनं रक्तचन्दनं देवदारुर्वा उपचारात्। अन्यथास्य मलयजत्व-विरोधात्। अश्वकर्णो वृक्षभेदः। प्रायःशब्दः प्रभृत्यर्थो बाहुल्यार्थो वा। परिणतं पक्कम्। मालूरं बिल्वफलम्। तरुणो वृक्षभेदः। अवनद्धो युतः। उद्गारः प्रतिशब्दः। गोदावरी नदीभेदः। मेखला नितम्बः। भूधरान् मलयादीन्। सौदामिन्या दक्षिणदेशवासित्वेन स्मरणम्। मधुमतीसिन्धोर्नद्योः सम्भेदः सङ्गमस्तस्य पावनः पवित्रहेतुः। स्वयम्भूसन्निधानस्य महातीर्थहेतुत्वात्। अपरिमिता अज्ञाता पुरुषकृता प्रतिष्ठा स्थितिर्यस्य। एतेन स्वयम्भूत्वमुक्तम्। आख्यानं प्रसिद्धिः।

(७) अदृष्टार्थं शिवस्तुतिमाह। जयेति। भुवनानां कार्य्यजातानां भावन उत्पादक। दीव्यतीति देव द्युतियुक्त। भगवन् भगं तत्त्वज्ञानं तद्युक्त। तथा च रागद्वेषादिरहित इत्यर्थः। स्तुतिफलमाह। अखिलवरान् भुक्तिमुक्त्यादीन् ददाति तादृशो निगमो वेदस्तन्निधे तत्कर्त्तः। यद्वा। निगम आविर्भाव-सदाश्रय। तथा च। वेदद्वाराविर्भावेन जगदुपकारक इत्यर्थः। मनोज्ञ-चन्द्रभूषण। तथा च वेदकारणाय कृतशरीरपरिग्रह इत्यर्थः। तर्हि पौरुषेय-त्वाद्वेदाप्रामाण्यं स्यादित्यत आह। मदनेति। सर्वदोषनिधेः कामस्य नाशन निर्दोष। अत एव भगवान्। तथा च नोक्तदोषः। आदौ सर्गादौ गुरो। ब्रह्मादीनामित्यर्थात्। तथा च वेदस्य भगवत्कर्तृत्वमायाति।

शकुनिशबलनीडानोकहस्निग्धवर्ष्मा,
वितरति दृढदघ्ना पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥८॥

अपिच । दधति कुहरभाजां मत्तभल्लूकयूना-
मनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि ।
शिशिरकटुकषायः स्त्यायते शल्लकीना-
मिभदलितविकीर्णग्रन्थिनिष्यन्दगन्धः ॥९॥

[ऊर्ध्वमवलोक्य ।] कथं मध्याह्नः, तथाहि अत्र सम्प्रति
काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते,
तीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बितमुखा धावन्त्यपः पूर्णिकाः ।

---

(८) अयमित्यादि । अयं पर्वतः गिरिः अक्ष्णोर्नेत्रयोर्हर्षं वितरति ददाति । कीदृशः । नवीनमेघश्यामतुङ्गसानुः । हर्षप्रीतमयूरस्वीकृता संसक्ता मिलिता केका मयूरवाणी यत्र सः । शकुनिभिः पक्षिभिः शबला कर्बुरा ये नीडानोकहाः पक्षिवासहक्षास्तैः स्निग्धं वर्ष्म शरीरं यस्य सः । तरूणां पक्षिव्याप्तत्वेनाशेषपक्षिणो नीड एव वसन्तीति भावः । दृढदघ्ना विपुलशिलः । केका वाणी मयूरस्येत्यमरः । शबलैताश्च कर्बुर इति च । कुलायो नीडमस्त्रियामिति च । अनोकहः कुटः शाल इति च । शरीरं वर्ष्म विग्रह इति च ।

(९) दधतीत्यादि । अत्र गिरौ कुहरभाजां गुहावासिनां तरुणभल्लूकाना-मम्बूकृतानि सनिष्ठकथूत्कारध्वनयोऽनुरसितेन प्रतिरवेण गुरूणि स्थूलानि स्त्यानं घनतां दधति । शल्लकीनां वृक्षभेदानां गजखण्डितविस्तीर्णसन्धिपर्वनिर्गतगन्धः स्त्यायते निविडीभवति । निष्यन्दः स्रवः । शिशिरः शीतो रसतः कटुः कषायः । स्त्यानमिति भावप्रधानो निर्देशः । अम्बूकृतं सनिष्ठीवमित्यमरः ।

(१०) काश्मर्या इत्यादि । काश्मर्याः गम्भार्याः सकाशात् कृतमालमारग्वधवृक्षम् उद्गतदलं उद्गतपत्रम् । घनच्छायमिति यावत् । कोयष्टिकः कोवा इति ख्यातः पक्षी टीकते गच्छति । गम्भार्या अल्पपत्रत्वात् । यद्वा । कृता सम्पन्ना माला श्रेणिपङ्क्तिर्यत्र तं प्रदेशं गच्छतीत्यर्थः । तीरस्थोऽश्मन्तकस्तीराश्मन्तकः । शाकपार्थिवादिः । अश्मन्तकोऽश्मकोला इति ख्यात आम्रातको वा वीरवं वा । तस्य शिम्बिः शिम्बा लताभेदो वा तया चुम्बितं चुम्बनकरणं मुखं यासां तादृशाः

दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थितम्,
वीरुन्नीडकपोतकूजितमनुक्रन्दन्त्यधः कुकुभाः ॥१०॥

तद्भवतु माधवमकरन्दावन्विष्य, यथाप्रस्तुतं साधयामि ।

इति निष्क्रान्ता विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति माधवो मकरन्दश्च ।

माध । सकरुणं निश्वस्य ।

न यत्र प्रत्याशामनुपतति नो वा रहयति,
प्रविच्छिन्नं चेतः प्रविशति च मोहान्धतमसम् ।

पूर्णिका पक्षजातयोऽपः पानीयानि धावन्ति गच्छन्ति । ग्रीष्मतप्तास्ता नीडं विहाय जलमनुगच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा । तीराश्मन्तकं तीरवर्तिनीरवमपःपूर्णिका कुम्भीरमक्षिका धावन्ति व्रजन्ति । ग्रीष्मतप्तजलं त्यक्त्वा तीरनीरवादिच्छायामनुसरन्तीत्यर्थः । यद्वा । अश्मन्तकं शिंशिपाखण्डस्य श्लिष्टिरवमित्यर्थः । तिनिशस्यातिमुक्ताख्यवृक्षस्य छिद्रवति स्कन्धे प्रकाण्डे छायासेवनार्थं दात्यूहैः पक्षिभेदैः कोड्डाकाक इति ख्यातैर्निलीय स्थितम् । वीरुल्लता नीडं वासो यस्य कपोतस्य पाण्डुनामपक्षिणः कूजितं लक्षीकृत्य कुकुभा अधस्तरूणां रुदन्ति । ग्रीष्मतापात् कपोता निजनीडवासिनः कुकुभाश्च दुःखार्ता रुदन्तीत्यर्थः । जातिस्वभाव एवासौ । यद्वा । कुकुभाः क्रन्दन्त्याह्लादयन्ति । अपरे कपोतरुतमित्यभिलपन्तीत्यर्थः । गम्भारी सर्वतोभद्रा काश्मरी मधुपर्णिकेत्यमरः । आरग्वधे राजवृक्षशम्याकचतुरङ्गुलाः । आरेवतव्याधिघातकृतमालसुवर्णका इति च । कोयष्टिकष्टिट्टिभक इत्यपि । आम्रातकेऽश्मिकायामश्मन्तको नीरवोऽपि च । शिंशिपाश्मन्तकं प्राहुरिति धरणिः । श्लिष्टिः श्लिष्टा लताभेद इति विश्वः । नासाच्छिद्र्यां तु पूर्णिकेति च । पूर्णिका पक्षीति ख्याता पतत्रिकेति ख्याता वा । अपःपूर्णिका कुम्भीरमक्षिकेत्यपि धरणिः । दात्यूहः कालकण्टक इत्यमरः । तिनिशे स्यन्दनो नेमी रथद्रुरतिमुक्तक इति च । अस्त्री प्रकाण्डः स्कन्धः स्यादिति च । तित्तिरिः कुकुभो लाव इति च । मयूरप्रमाणोऽयं पक्षी ।

(११) नेति । यत्र विपदि आशां नानुपतति नानुगच्छति, नो वा रहयति त्याजयति आशामित्यर्थः । आशाया अचिरावस्थायित्वात् । प्रविच्छिन्नं परिभवितं

अकिञ्चित्कुर्वाणाः पश्चव इव तस्या वयमहो
विधातुर्वामत्वाद्विपदि परिवर्त्तामह इमे ॥११॥

माध। हा प्रिये मालति! क्वासि, कथमविज्ञाततत्त्वम् अद्भुतं झटिति पर्य्यवसितासि, ननु भगवणे! प्रसीद सम्भावय माम्।

प्रियमाधवे! किमसि मय्यवत्सला
ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा।
अयमुद्गृहीतकमनीयकङ्कण-
स्तव मूर्त्तिमानिव महोत्सवः करः ॥१२॥

वयस्य मकरन्द! दुर्लभः पुनर्जगति तावतः स्नेहस्य सम्भवः।

सरसकुसुमश्यामैरङ्गैरनङ्गमहाज्वर-
श्चिरमविरतोन्माथी सोढः प्रतिक्षणदारुणः।
तृणमिव ततः प्राणान्मोक्तुं मनो विधृतं तथा,
किमपरमतो निर्व्यूढं यत्करार्पणसाहसम् ॥१३॥

चेतः चित्तं मोहान्धकारं मोहरूपं गाढ़ान्धकारं प्रविशति च। तस्या अकिञ्चित् कुर्वाणा न किमप्युपकारकारका अतएव पशुवत्तद्धर्माण इमे वयं विधातुः वामत्वात् प्रातिकूल्यात् परिवर्त्तामहे परिवर्त्तनशीला भवामः, अहो इत्याश्चर्य्यम्।

(१२) प्रियेति। प्रियो माधवो यस्या तत्सम्बुद्धिः हे माधवानुरक्ते! किं कथं मयि अवत्सला निर्दयासि भवसि एतदनौचित्यं ते इति भावः। ननु मालति! सोऽहमेव, न मम किमपि परिवर्त्तनं जातमित्यर्थः। उद्गृहीते न्यस्ते कमनीये कङ्कणे यत्र तादृशोऽयं तव मूर्त्तिमान् शरीरी महोत्सवः आनन्द-पराकाष्ठेव अयं करः पुरा प्रथमं यमनन्दयत् सन्तोषयामास।

(१३) सरसेति। सरसैः कुसुमैरिव श्यामैः क्षमैः कोमलैरित्यर्थः अङ्गैः अवि-रतोन्माथी नियतदाहकः अतएव प्रतिक्षणदारुणः असाध्यरूप इत्यर्थः। अनङ्ग-महाज्वरः कामरोगश्चिरं सोढ़ः। ततः तादृशदुःखानन्तरं प्राणान् तृणमिव मोक्तुं

अपिच । मयि विगलितप्रत्याशत्वाद्विवाहविधेः पुरा,
विकलकरणैर्मर्मच्छेदव्यथाविधुरैरिव ।
स्मरसि रुदितैः खेदाकूतं तथा व्यतनोदसा-
वहमपि यथाभूवं पीडातरङ्गितमानसः ॥१४॥

[सावेगम् ।] अहो नु खलु भोः !

दलति हृदयं गोढोद्वेगं द्विधा तु न भिद्यते,
वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।

त्वया तथा मनो विधृतम् अवधारितम् अतोऽपरमन्यत् किं विद्यते यत् कार्पण्यसाहसं निर्व्यूढं प्रकटीकृतं भवतीत्यर्थः ।

(१४) मयीत्यादि । सखे असौ प्रिया स्वं इङ्गितं रुदितैस्तथा विस्तारयामास यथा पीड़ाचपलचित्तोऽहमप्यभूवं भूतोऽस्मीति स्मरसि । इतिरध्याहार्य्यः । अन्यथा कर्माप्राप्तिः । रुदितस्य करुणजन्यत्वात् करुणहेतुमाह । विवाहविधिः पूर्वं मयि नैराश्याद्विकलानि स्वविषयव्यापृतानि करणानि इन्द्रियाणि तैः लक्षिता । अनेन मोह उक्तः । लक्षणे तृतीया । कीदृशैः । मर्मच्छेदव्यथादीनैरिव । अनेन निःश्वासवत्त्वमुक्तम् । निःश्वासेन मर्मच्छेदोन्नयनात् । तथा च निःश्वासरुदितमोहैः करुणरस उक्तः । यद्वा । विकलकरणैर्व्यतनोद्रुदितैरिव । इतरत्समम् ।

(१५) दलतीत्यादि । मम हृदयं दलति विदीर्य्यते । सवेदनत्वात् । गाढोद्वेगं दृढोद्वेगम् नैव द्विधा भिद्यते द्विधा भिन्नं न भवति । स्फुटिते पीड़ोपशान्तिरिति भावः । तुशब्द एवार्थे पुनरर्थे वा । पुनर्न भिद्यते इत्यर्थात् । भिद्यत इति कर्मकर्त्तरि लक् । अथ च दलति तन्न भिद्यत इति विरोधाभासः । एवमुत्तरत्रापि । विकलः कायो मोहं दधाति न तु चेतनां त्यजति । पुनश्चैतन्ययोगात् । स्थिरे मोहे दुःखाज्ञानात् कृतार्थः स्यामिति भावः । तदिह चाध्यात्मिकविपदुक्तम् । अन्तर्दाहः शरीरं दीपयति न भस्मसात् करोति । कार्त्स्न्येन भस्मरूपं न करोतीत्यर्थः सातिः कार्त्स्न्ये । तथात्वे दुःखाज्ञानमेव स्यादित्याशयः । अनेनाधिभौतिकी विपदुक्ता । तदिह व्याधिदशायां मोहा-

ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः करोति न भस्मसात्,
प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् ॥१५॥

मक। वयस्य माधव! निरवग्रहं दहति दैवमिव दारुणो विवस्वान्, इयञ्च ते शरीरावस्था, तत् अस्य पद्मसरसः, परिसरे मुहूर्त्तमास्यताम्। अत्र हि

उद्दामबालकमलाकरमाकरन्द-
निष्यन्दसञ्चलनमांसलगन्धबन्धुः।
त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-
कल्लोलशीकरतुषारजडः समीरः ॥१६॥

इति परिक्रम्योपविशतः।

मक। [स्वगतम्।] भवतु एवं तावत् अन्यतः प्रक्षिपामि। [प्रकाशम्।] वयस्य माधव!।

एतस्मिन्मदकलमल्लिकाक्षपक्ष-
व्याधूतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः।

दय उक्ताः। यदाह। मनःक्षोभस्सर्वाङ्गदाहवस्त्वादिभिस्तथा। शिरसो वेदनाभिश्च व्याधेरभिनयो भवेत्। इति। इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनोक्तः। अन्यथा मोहस्य आत्मधर्मतया कायेऽसम्भव इत्यवधेयम्। स्त्रियां मूर्त्तिस्तनुस्तनूरित्यमरः।

(१६) उपवेशनफलमाह। उद्दामेत्यादि। समीरो वायुरिह त्वां प्रीणयिष्यति प्रीतिं करिष्यति। तद्योग्यतामाह। ग्रीष्मान्तेऽल्पोदकतया उद्गतनाला बाला ये पद्मसङ्घास्तेषां माकरन्दनिष्यन्देन पुष्परसोपचरणेन यत् संवलनं मिश्रणं तेन मांसलः पुष्टो यो गन्धः तस्य बन्धुः मित्रम्। अथ दोलायमानकल्लोलशीकरैः शीतलो जडो मन्दः। यद्वा। शीकर एव तुषारस्तेनैव शीत इत्यर्थात्। आकरो निवहोत्पत्तिस्थानश्रेष्ठेषु कथ्यत इति मेदिनीकारः। माकरन्दः। तस्येदमित्यण्।

(१७) एतस्मिन्नित्यादि। अत्र सरसि शोभायुक्ता भुवः प्रदेशा दृश्यन्ताम्।

वाष्पाम्भःपरिपतनोद्गमान्तराले
दृष्टस्तामविरहितश्रियो विभागाः ॥१७॥

माधवः सोद्वेगमुत्तिष्ठति।

मक। कथं प्रतिपत्तिशून्यमुत्थाय अन्यतः प्रवृत्तः (१८)।
[निःश्वस्योत्थाय च।] सखे! प्रसीद। पश्य

वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामासक्तवासं पयः,
पर्य्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्जृम्भितं जालकैः।
उन्मीलत्कुटजप्रहासिषु गिरेरालम्ब्य सानूनिह,
प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्वितानाय्यते ॥१९॥

अश्रुपूर्णनेत्रतया दर्शनमाशङ्क्याह। एकस्य नेत्रजलस्य परिपतनमन्यस्योत्थान तयोर्मध्ये। प्रदेशाः कीदृशाः। दर्पाव्यक्तमधुररवहंसविशेषपक्षकम्पितचलद्दीर्घ नालपद्माः।

(१८) प्रतिवाक्यप्रदानादिशून्यालोकनवर्जनम्। तूष्णीम्भावो विचेतस्त्वं जड़ तायां भवन्ति हि। इति जड़ताचिह्नं माधवे दृष्ट्वा सचमत्कारमाह। कथमिति निरूप्य नेयं जड़ता किं त्वनुस्मृतिरित्याह शून्यमिति। शून्यं निर्लक्ष्यमन्यतो गमनेनानुस्मृतिः। यद्वा। अन्यतः शून्यं मालतीव्यतिरिक्तवस्तुज्ञानात्। अत एव प्रदेशाद्न्यकार्य्याणां कथितानुस्मृतिरिति। अप्रतिपत्तियत्नमिति पाठेऽनव-धानेन चैतन्यविरहो यथा तथा उत्थायेत्यर्थः।

(१९) वानीरेत्यादि। सखे! कुञ्जसम्बन्धि नदीनां पयः पश्य। वेतस-पुष्पैःसंप्रसौरभम्। तासामेवोपान्तेषु च यूथिकाकुसुमानां जालकैः कोरकैः विकासितम्। यद्वा। यूथिकाश्च सुमनसश्च तासां जालकैः। यूथिका जूहीति प्रसिद्धा। सुमनसो जात्यः। सुमना मालती जातिरित्यमरः। तथा गिरेः सानूनेकदेशानालम्ब्येह प्राग्भारेषु शिखरेषु वर्त्तमानैर्मेघैर्वितानाय्यते। वितानाचारः क्रियते। मयूरनृत्यविधाननिमित्तम्। निमित्तसप्तमीयम्। कीदृशेषु। विकसत्कुटजपुष्परूपहासवत्सु। तदिह मयूरनृत्यार्थं मेघैर्वितानं कृतमेवास्ति इति सत्यप्रश्नेत्यर्थः। एवं च कुटजहृषा द्रष्टारो मयूरा नर्तका मेघो वितानमिति नृत्यसामग्री। अत्र तु शिखण्डिपदेन पक्षचूड़ोपेतशिरस्क-

अपि च।

जृम्भाजर्जरडिम्बडम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः
शैलाभोगभुवो भवन्ति, ककुभः कादम्बिनीश्यामलाः।
उद्यत्कन्दलकान्तकेतकभृतः कच्छाः सरित्स्रोतसा-
माविर्भूतशिलीन्ध्रलोध्रकुसुमस्मेरा वनानां ततिः॥२०॥

माध। सखे! पश्यामि, किन्तु दूरालोकरमणीयाः सम्प्रति अरण्यभूमयः तत्किमेतत्। [सास्रम्।] अथवा किमन्यत्।

त्वेन विदूषक उक्तः। प्राग्भारपदेन च प्राप्नोतीति प्राक्प्रकृष्टज्ञानवान् भारो दुःसहो यस्य स मूर्खो द्योतितः। तस्य च हास उचित एव। यद्वा। शिखण्डि पदेन शिखिखण्डयोगितया बाल उक्तः। तस्य च नृत्ये मूर्खो हसत्येव। बाला-नामपि कर्त्तव्यं चित्रिखण्डविभूषणम्। इति बालानां शिखण्डित्वे मानम्। वानीरवञ्जुला इत्यमरः। क्षारको जालकं क्लीवे कलिका कोरकः पुमानिति च। वितानमाचरतीत्यर्थे क्यङन्तादाचकि वितानायन्त इति रूपम्।

(२०) जृम्भेत्यादि। सखे! शैलपर्यन्तभूमयो जृम्भया विकासेन जर्जरः पृथग्भूतो यो डिम्बो गोलकस्तस्य डम्बरेणारम्भेण व्याप्ता अत एव श्रीमन्तो नीप-द्रुमा यत्र तादृश्यो भवन्तीति यत्तत्पदयोरर्थः। एवं सर्वत्र दिशो मेघमालाश्यामा भवन्ति। यद्वा। कादम्बानां कलहंसानां स्त्रियः कादम्बिन्यस्ताभिः श्यामाः। नदीप्रवाहाणां कच्छाः कूलानि उद्यद्भिर्विकसितैः कन्दलैर्नवाङ्कुरैः कान्ता मनोज्ञा ये केतकवृक्षास्तद्धारका भवन्ति। यद्वा। उद्यन् कन्दलः कन्दो यस्य कान्तकेतकस्येत्यर्थः। यद्वा। उद्यन् यः कन्दली मल्लोद्गतः कान्तकेतकं च बिभ्रतीत्यर्थः। वनानां ततिः माला आविर्भूतगन्धानि व्यक्तीभवत्सौरभाणि यानि शिलीन्ध्रलोध्रकुसुमानि तैः स्मेरा सहासेव। मनोज्ञा वा शिलीन्ध्रं कन्दलीपुष्पमिति विश्वः शिलीन्ध्रं मूल स्यातम्। वनमिह पद्मं जलं विपिनं वा। जृम्भा विकास-जृम्भयोरिति विश्वः। डिम्बोऽस्त्रेऽपि च गोलक इति धरणिः। डम्बरोऽस्त्री समारम्भ इति विश्वः। कादम्बिनी मेघमाला कादम्बस्त्री च कथ्यत इति शाश्वतः। कन्दलः कलहे कन्दे मल्लामक्रुरसङ्गयोरिति मेदिनीकारः। पुंसि कच्छस्तथाविध इत्यमरः। वनं नीरेऽरण्ये क्लीवं काननेऽप्यालये वनमिति मेदिनीकारः।

उत्फुल्लार्जुनसर्जवासितवहत्पौरस्त्यझञ्झानिल-
प्रेङ्खोलस्खलितेन्द्रनीलशकलस्निग्धाम्बुदश्रेणयः ।
धारासिक्तवसुन्धरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना
घर्माम्भोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिणो वासराः ॥२१॥

हा प्रिये मालति ! ।

तरुणतमालनीलबहुलोन्नमदम्बुधराः,
शिशिरसमीरणावधूतनूतनवारिकणाः ।

---

(२१) उत्फुल्लेत्यादि । अधुना त एते दिवसाः प्राप्ता ये मनोराज्येन मया धृता इत्यर्थः । इह त एव इति सर्वनामभ्यां दिनानामत्युत्कण्ठाहेतुत्वं ध्वनितम् । कीदृशाः । उत्फुल्लाभ्यामर्जुनशालाभ्यां वासितः सुरभीकृतो वहन् पौरस्त्यः प्राच्यो यो झञ्झानिलः प्रबलवायुः प्रावृषेण्यवातो वा तस्य प्रेङ्खोलेन आन्दोलनेन स्खलिताः स्थानच्युता इन्द्रनीलमणिखण्डा इव श्यामा मेघपङ्क्तयो येषु ते । अत्रार्जुनपदत्वेऽपि द्वितीयतरोः सर्जस्य ग्रहणं कदम्बाद्युपलक्षणार्थम् । तथा धाराभिषिक्तमहीसिक्तसौरभवन्तः । ईषद्वृष्टौ तदुद्गमात् । घर्मस्य ग्रीष्मस्य विगमोऽपगमोऽम्भस आगम आगमनं तयोर्व्यतिकरः सम्बन्धस्तेन श्रियं शोभां वोढुं शीलं येषां ते । यद्वा । घर्माम्भसः स्वेदजलस्य यौ विगमागमौ तयोर्व्यतिकरः सम्भेदः । वर्षारम्भ इत्यर्थः । तस्य श्रीः सम्पत्तिस्तद्वाहिन इत्यर्थः । पौरस्त्य इति पुरसत्यक् । झञ्झा ध्वनिविशेषे स्यादिति मेदिनीकारः । तदन्वितोऽनिलो झञ्झानिलः । यद्वा । झञ्झानिलः प्रावृषेण्य इति रत्नकोषः । अत्र वासयमानेति कर्तव्ये संपूर्णक्रियत्वपरनिष्ठाप्रत्ययान्तवासितपदोपादानात् समस्तपुष्पसौरभसंक्रान्तिर्वायोर्ध्वनिता । अत एव मलयानिलात् झञ्झानिलोत्कर्षः कटाक्षितः । उन्मादावस्थो माधवः । उन्मादश्चेष्टवियोगात् । यदाह । इष्टजनस्य वियोगादुन्मादो विभवनाशाच्च ।

(२२) तरुणेत्यादि । कथमधुना दिशोऽहमवलोकयेयम् । तरुणतमाला-नीलास्तद्वन्नीलाः प्रचुरा उन्नमन्तो मेघा यासु ताः । शीतवातकम्पितनवजल-कणाः । हरिरिन्द्रस्य हेतिरस्त्रं धनुस्तद्वतीः । मदकलमयूरकोलाहलैः शब्द-वतीः ॥ कलरवं कलकलेऽपि चेति विश्वः । सरित इति पाठे प्रतिबिम्बेन मेघ-

कथमवलोकयेयमधुना हरितीतिमती-
र्मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखरा: ककुभ: ॥२२॥

शोकार्त्तिं नाटयति।

मक। कोऽप्यतिदारुणो दशाविपाक: सम्प्रति वयस्यस्य। [सास्रम्।] मया पुनर्वज्रमयेन कोऽपि विनोद आरब्ध:। [निश्वस्य।] एवं पर्य्यवसितप्रायैव नो माधवं प्रति प्रत्याशा। [सभयं विलोक्य।] कथं प्रमुग्ध एव ?। [आकाशे।] सखि मालति! किमपरं निरनुक्रोशासि। (२३)

अपहस्तितबान्धवे त्वया विहितं साहसमस्य तृष्णया।
तदिहानपराधिनि प्रिये सखि! कोऽयं करुणोज्झितक्रम: ॥२४॥

कथमद्यापि नोच्छ्वसिति, हन्त मुषितोऽस्मि दैवेन।

मातर्मातर्दलति हृदयं, ध्वंसते देहबन्ध:,
शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि।

वत्वम्। हरि: कपस्य हैतिवर्ण तन्नामकपक्षियुक्ता:। दु:खितैरनुभ्रानं दु:ख-मयत्वेनैव। यदाह। ऋतून् पश्यति दु:खार्त: सर्वान् दु:खसमाश्रितान् ॥ इति। तदनेन प्रबन्धेन वर्षाकाल उक्त:। यदाह। कदम्बनीपकुटजै: शाद्वलै: सेन्द्रगोपकै:। मेघवातै: सुखस्पर्शै: प्रावृट्कालं प्रदर्शयेत् ॥ शोकेति। मूर्च्छित: पततीति भाव:।

(२३) विनोदचित्तखाद्यम्। प्रमुग्ध: संज्ञाशून्य:। अनुक्रोशोऽनुकम्पा तद्विपरीतासि।

(२४) अपेत्यादि। अपहस्तितमात्रादिके हे सखि! अस्य लोभेन त्वया साहसं कृतम्। तदिह प्रिये प्रीते निरपराधेऽपि निर्दय: क्रम: कोऽयम्। कीदृशं परिपाटिरेवेत्यर्थ:। कथमीदृशं पतिं त्यक्ता निर्दयासीति भाव:।

(२५) मातरिति। मातर्मातरिति सम्भ्रमे द्विर्भाव:। हृदयं दलति विदी-र्य्यते, देहबन्धोऽवयवसंस्थानविशेष: ध्वंसते नश्यति। जगत् शून्यं मन्ये अविरतं

सीदन्नन्धे तमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा,
विष्वङ्मोहः स्थगयति, कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥२५॥

कष्टं भोः कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो, मालतीनयनपूर्णचन्द्रमाः ।
सोऽयमद्य मकरन्दनन्दनो, जीवलोकतिलकः प्रलीयते ॥२६॥

हा वयस्य माधव !

गात्रेषु चन्दनरसो दृशि शारदेन्दु-
रानन्द एव हृदये, मम यस्त्वमासीः ।
तस्त्वां निकामकमनीयमकाण्ड एव
कालेन जीवितमिवोद्धरता हतोऽस्मि ॥२७॥

ज्वाला यस्मिन् कर्मणि तद्यथा तथा अन्तरन्तःकरणे ज्वलामि दग्धोऽस्मीत्यर्थः ।
सीदन्नवसादमापन्नोऽत एव विधुरो व्याकुलोऽन्तरात्मा अन्धे तमसि गाढान्धकारे मज्जतीवेत्युत्प्रेक्षा । विष्वक् समन्तात् मोहः स्थगयति निर्व्यापारं करोतीत्यर्थः मन्दभाग्यो हतभाग्योऽहं कथं किं करोमि तत्सङ्गमं विना न किमपि मे सुखम् ऐहिकं दृश्यते इत्यर्थः ।

(२६) बन्धुतेति । बन्धुतामयं यद्धृदयं तस्य कौमुदीमहः चन्द्रिकोत्सवः, मालतीनयनयोः पूर्णचन्द्रमाः पूर्णेन्दुः स इवाह्लादजनक इत्यर्थः । मकरन्दस्य नन्दनो मोदयिता जीवलोकस्य संसारस्य तिलकः भूषणस्वरूपोऽयं स माधवः अद्य प्रलीयते अदर्शनतां यातीत्यर्थः ।

(२७) गात्रेष्विति । हे माधव ! यस्त्वं मम गात्रेषु चन्दनरसः मलयजलेपः दृशि नयने शारदेन्दुः शारदशशधर इव आनन्दकः । हृदये आनन्द एव आसीः अभूः । तत् तस्मात् निकामकमनीयमतिसुन्दरं त्वां जीवितं मदीयचित्तमिव अकाण्डेऽकस्मात् उद्धरता हरता कालेन मृत्युना हतोऽस्मि, त्वां हरता कालेनाह-मपि हत इत्यर्थः । अत्रैकस्य माधवस्य मकरन्ददेहे बहुविधचन्दनादिरूपसम्भाव-नया पर्यायालङ्कारभेदः समवनूतम् ।

माधवम् ।

मकरन्द ! वितर स्मितोज्ज्वलां इममतिदारुण ! देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं प्रियमकरन्दं, कथं न मन्यसे ॥ २८ ॥

माधवः संज्ञां लभते ।

मक । [सोच्छ्वासम् ।] अयमचिरधौतराजपट्टरुचिरमांसलच्छविर्नवजलधरः तोयशीकरासारेण मे वयस्यं जीवयति, दिष्ट्या जगदुच्छ्वसितं तावत् । (२९)

माध । तत्कथमत्र विपिने प्रियावार्त्ताहरं करोमि (३०) । [विलोक्य ।] साधु, साधु ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-
स्खलिततनुतरङ्गामुत्तरेण स्रवन्तीम् ।
उपचितघनमाल-प्रौढतापिच्छनीलः,
श्रयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः ॥ ३१ ॥

---

(२८) सोन्मादो विलपति । मकरन्देत्यादि । हे मकरन्द ! निर्दय ! स्मितोज्ज्वलां हासमनोज्ञां इमां देहि । हासपूर्वं पश्येत्यर्थः । यद्वा । स्मितेन हास्यविकासेन उज्ज्वलां विकसितामित्यर्थः । वचनादानात् हे अतिदारुण ! मे मह्यं गिरं वाचं देहि । प्रियमकरन्दं सहचरं मित्रम् अनुरक्तचेतसम् अनुरक्तचित्तं कथं न मन्यसे । कथं नाङ्गीकरोषि । इष्टाविनाशादीनां सत्त्वात् करुणो रसः । यदाह । इष्टनाशधनापायबन्धुव्यसनताड़नैः । शापक्लेशोपघातैश्च जायते करुणो रसः । अश्रुनिश्वासवैवर्ण्यस्वसाङ्गैश्च स्मृतिक्षयैः । परिदेवितमोहाद्यैरभिनेयः स सूरिभिः ।

(२९) अचिरधौतत्वेन राजपट्टस्य नीलत्वस्निग्धत्वे उक्ते । राजपट्टं मणिभेदः तद्वत् रुचिरा दीप्तिमती मांसला घना छविः कान्तिर्यस्य सः ।

(३०) वार्त्ताहारी दूतः । अतिप्रहृष्टकातरतया दूतप्रेषणम् ।

(३१) फलेति । फलभराणां फलसमूहानां यः परिणामः परिपक्वावस्था तेन श्यामं श्यामवर्णं यत् जम्बूनिकुञ्जं तस्मात् स्खलिता अतएव तनुतरङ्गा अल्पोर्मयो यस्यां तां स्रवन्तीं नदीं उत्तरेण तस्याः नद्याः उत्तरदिग्भागे इत्यर्थः ।

सादरमुत्थाय सम्मुखः कृताञ्जलिः।

कच्चित्सौम्य! प्रियसहचरी विद्युदालिङ्गति त्वाम्?
आविर्भूतप्रणयसुमुखाश्चातका वा भजन्ते?।
पौरस्त्यो वा सुखयति मरुत् साधु संवाहनाभिः?
विष्वग्विभ्रत्सुरपतिधनुर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥३२॥

[आकर्ण्य।] अये! प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोत्कण्ठनीलकण्ठकलकेकानुबन्धिना मन्द्रहुङ्कृतेन, मामनुमन्यते, यावदर्थये। भगवन् जीमूत! (३३)

एनशब्दयोगे द्वितीया। उपचिता वर्द्धमाना घना निविड़ा माला श्रेणी यस्य, अतएव प्रौढ़तापिञ्छनीलः परिपक्वतापिञ्छवत् नीलवर्ण इत्यर्थः। नूतनस्तोयवाहनवमेघः अद्रेः पर्वतस्य शिखरं शृङ्गं श्रयति अवलम्बते।

(३२) कच्चिदित्यादि। प्रार्थनोचितं सुभगप्रश्नमाह। हे सौम्य सुन्दर! प्रिया वल्लभा सहचरी सततानुगता विद्युत् त्वामालिङ्गति कच्चित्। कथयेत्यर्थः। कच्चित् कामप्रवेदन इत्यमरः। विरहित्वेन कान्ताभिलाषात् प्रथमं कान्तासङ्गमप्रश्नः। प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहे दुःखमिति त्वमपि जानासीति ध्वनितम्। यद्वा। कच्चिदेवमभिमतं ममेत्यर्थः। आविर्भूतप्रणयेन उत्पन्नस्नेहेन सुभगाः सुमुखाश्चातकास्त्वां सेवन्ते वा?। वा समुच्चये। अनेनार्थिसम्पत्तिरुक्ता। पौरस्त्यः मरुत् पुरोवातश्च साधु संवाहनाभिः मृदुप्रेरणाभिस्त्वां सुखयति वा?। अन्योऽपि सहायश्चरणमुष्टिघट्टणादिरूपसंवाहनां कुरुत इति ध्वनिः। अनेन सहायसम्पत्तिरुक्ता। विष्वक् सर्वतो लक्ष्मीं शोभां बिभ्रत् सुरपतिधनुः इन्द्रधनुः कर्तृ लक्ष्म चिह्नं तव तनोति। अनेन प्रसाधनमुक्तम्। विश्वं बिभ्रदिति पाठे हे विश्वं बिभ्रद् भुवनं दधान। वर्षेण शस्यादिसम्पत्त्या जगदुपकारकत्वमुक्तम्। प्रसाधनमाह। इन्द्रधनूरूपं चिह्नं तव शोभां तनोति। बिम्बं बिभ्रदिति पाठे तु बिम्बं मण्डलं शोभां तनोति। कीदृशम्। इन्द्रधनुश्चिह्नं बिभ्रद्धानम्। तदिह जगदुपकारकतया ममाप्युपकारं करिष्यसीति भावः।

(३३) वर्णितेनानुमतिमाह। अयी इति। प्रतिशब्दभरितकन्दरत्वेनानन्दिता

दैवात् पश्येर्जगति विचरन्निच्छया मत्प्रियां चेत्
आश्वास्यादौ तदनु कथयेर्माधवीयामवस्थाम् ।
आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः,
प्राणत्राणं कथमपि करोत्यायताक्ष्याः स एकः ॥२४॥

[सहर्षम् ।] अहो ! प्रचलितः तदन्यत्र सञ्चरामि (२५) ।
परिक्रामति ।

मक । [सोद्वेगम् ।] कथमिदानीमुन्मादोपरागो माधवेन्दुमास्कन्दति, हा तात ! हा अम्ब ! भगवति ! परित्रायस्व, परित्रायस्व पश्य माधवावस्थाम् । (२६)

सम्बद्धोत्कण्ठा यस्य सः । यद्वा । आनन्दिता हृष्टा उत्कण्ठा उद्ग्रीवा इत्यर्थः । मन्द्रं गभीरम् । अनुमन्यते स्वीकरोति । आर्त्तिवशाद्देवत्वारोपणेन भगवन्निति । अवधारणे यावत् । जीमूत ! मेघ ! ।

(२४) दैवादित्यादि । इच्छया जगति विचरंस्त्वं मत्प्रियां यदि दैववशात् पश्येर्द्रक्ष्यसि तदा प्रथमं तां प्रबोध्य अथ माधवदशां कथयिष्यसि । अवस्थानिवेदनेन तन्मरणमाशङ्क्याह । कथयता त्वया आशा पुनःसङ्गमप्रत्याशा सैव तन्तुः जीवनबन्धहेतुत्वात् नैव अत्यन्तम् अत्यर्थम् उच्छेदनीय उच्छेद्यः । चैवार्थे । अत्र हेतुमाह । स आशातन्तुः एकस्तस्याः प्राणत्राणं कष्टाकष्ट्या करोति इत्यर्थः । इह तावत्कालं सा जीवति न वेति सम्भावना दर्शनस्य दैवादित्यनेनोक्तम् । प्रवृत्तौ मत्कार्थमिति जगति विचरन्नित्यनेनोक्तम् । मत्प्रियामित्यनेन सुकुमारत्वादिना विरहदुःखासहिष्णुता उक्ता । आदावाश्वासनं वार्त्ताश्रवणपटुत्वार्थम् । अत्यन्तमित्यनेन मध्यमविधया दशाकथनम् । तेन च नैराश्यनिषेध इत्युक्तम् । कथमपीत्यनेन आशातन्तुमात्रं तद्रक्षणाय कल्पत इत्युक्तम् । आयताक्ष्या इत्यनेन कटाक्षादिस्मरणेन गुणकीर्त्तनम् । माधवस्येयं माधवीया । छ्रादच्छः । उन्मादावस्थेयम् असम्बद्धप्रलापात् ।

(२५) सहर्षत्वं मद्वचनमङ्गीकृत्य प्रचलित इति ।

(२६) उपरागो राहुग्रासः । शैशवे सङ्कटप्रदेशे पित्रादीनां स्मरणस्य स्वभावतया विरहसङ्कटेऽपि तदाह हा तातेति ।

माध । [दिग्दिक्षया सर्वतोऽवलोक्य ।] धिक् प्रमादः । (३७)
नवेषु लोध्रप्रसवेषु कान्तिर्दृशः कुरङ्गीषु गतं गजेषु ।
लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य, व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे ॥३८॥

हा प्रिये मालति ! [इति मूर्च्छति ।]

मक । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राणनाथे
कथमिव सहपांसुक्रीडनप्रौढसख्ये ।
प्रियजनविरहाधिव्याधिवेगं दधाने,
हतहृदय ! विदीर्य्य त्वं द्विधा न प्रयासि ? ॥३९॥

माध । [आश्वस्योत्थाय ।] सुलभानुकारः खलु जगति वेधसो निर्म्माणसन्निवेशः, भवतु एवं तावत् । [उच्चैः ।] अयमहं भोः प्रणिपत्य भूधरारण्यचारिणः सत्वान् विज्ञापयामि, मां सुहृत्संमवधानदानेन अनुगृह्णन्तु भवन्तः । (४०)

---

(३७) प्रमादोऽनिष्टम् ।

(३८) नवेष्वित्यादि । नूतनलोध्रपुष्पेषु कान्तिः पाण्डिमा गौरत्वं वा अत्र नवपदेन स्निग्धता उक्ता । दृशो विलोकितानि हरिणीषु । गतं गमनं हस्तिषु । नम्रत्वं लतासु । इति शब्द आधर्ये । ईषा लौकिक्यसौ छाया इतिवत् । प्रमथ्य मारयित्वा मे प्रिया विपिने विभक्ता खण्डखण्डीकृत्य धृता । यद्वा । इतिः प्रकारार्थः । तेन लोध्रप्रसवादिभिर्मे प्रिया विभागीकृता । कान्त्यादि-विभागद्वारा प्रियाविभाग एव उन्नीयत इत्यवधेयम् । विपिन इति प्राणिवध-स्थानाभिप्रायम् ।

(३९) सुहृदीत्यादि । हे हतहृदय ! कथमपि विदीर्य्य द्विधा त्वं न प्रयासि ? । हतेति निन्दायाम् । सुहृदि मित्रे गुणनिधाने अतिप्रियवति जीवेश्वरि सहधूलिक्रीडाप्रगाढमैत्रे कान्तावियोगजनितव्याधिमन्तर्दधाने सति । सुहृदि-त्यादौ हेतुहेतुमद्भावः । धूलिः सिकता पांशुर्नेत्यमरः ।

(४०) प्रियाविभागावसरं निरूपति सुलभेति । सन्निवेशः प्रकारः । अह-

भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीया कुलवधू-
रिहस्थैर्दृष्टा, वा विदितमथवास्याः किमभवत् ।
वयोऽवस्थां तस्याः शृणुत, सुहृदो ! यत्र मदनः,
प्रगल्भव्यापारश्चरति हृदि मुग्धश्च वपुषि ॥ ४१ ॥

कष्टं भो ! कष्टम् ।

केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः,
कान्तामन्तःप्रमोदादभिसरति मदभ्रान्ततारश्चकोरः ।
गोलाङ्गूलः कपोलं कुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः,
किं याचे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरग्रस्त एवार्थिभावः ॥ ४२ ॥

कारः सादृश्यम् । तथा च लोध्रप्रसवादीनि प्रियाकान्त्याद्यनुकारीणि न तु सा विभक्तेति भावः । तस्मात् प्राणिनो विज्ञापयामीति सानुनयं वचनम् ।

(४१) भवद्भिरित्यादि । भवद्भिः इहस्थैः सर्वाङ्गेषु स्वभावरम्या सा कुलवधूर्दृष्टा वा । अथवास्या भवद्भिः किं विदितमभवत् । शुभमशुभं वा किं विज्ञातमित्यर्थः । ननु तस्याः किं वच इत्याह । हे सुहृदः ! तस्या वयोऽवस्थां शृणुत । यत्र वयोऽवस्थायां हृदि मदनः प्रगल्भव्यापारो वपुषि मुग्धो वाचरति । एतेन वयःसन्धिः उक्ता । सर्वाङ्गेत्यनेनाभिज्ञानप्रकाशनम् । कुलवधूत्वेन चापल्याभावः । इहस्थैरित्यनेन परिचयचातुरी । वाक्यद्वयेन दर्शनश्रवणान्तयोः सफलत्वं दर्शयति । सुरते निःसाध्वसता प्रागल्भ्यं समुदाहृतम् । इति भरतः ।

(४२) केकाभिरिति । किं यत्र तत्र याचे । अपि तु न किमपि प्रार्थये । यतोऽप्रस्तावग्रस्तोऽर्थिभावोऽर्थित्वम् । अनवसरमाह । नृत्यादुद्धतपिच्छभारो मयूरः केकाभिर्वचनं छादयति । चकोरः पक्षिभेदो मत्ततया भ्रमत्तारकः सन् चित्तहर्षात् प्रियामभिसरति । गोलाङ्गूलः कृष्णमुखो वानरः कौसुमेन रजसा पुष्पधूल्या कान्तायाः कपोलौ चित्रयति । अतः सर्वासामन्यकार्यसक्ततयार्थित्वानवसर इति भावः । भवत्कौसुमनमीषाङ्गूलकौसुमा इत्यपरमाला । कं याच इति पाठे कं प्राणिनं प्रार्थये इत्यर्थः ।

अयञ्च। दन्तच्छदारुणिमरञ्जितकान्तदन्त-
मुन्नम्य चुम्बति वलीवदनः प्रियायाः।
काम्पिल्लक-प्रसवपाटलगण्डपालि-
पाकावदारस्फुटितदाडिमकान्ति वक्त्रम्॥ ४३॥

एषः प्रियतमास्कन्धविश्रान्तकरो रोहिणानोकहस्कन्ध-विश्रान्तकन्धरः करी। कथमत्राप्यनवसरः।

कण्डूकुड्मलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन्,
पर्यायव्यतिकीर्णकर्णपवनैराह्लादिभिर्वीजयन्।
जग्धार्द्धैर्नवसल्लकीकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पयन्,
धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति॥४४॥

अयन्तु। नान्तर्वर्त्तयति ध्वनत्सु जलदेष्वामन्द्रमुद्गर्जितम्,
नास्वादात्सरसः करोति कवलान् आवर्जितैः शैवलैः।

---

(४३) दन्तेत्यादि। वलीवदनो वानरोऽयं कान्ताया मुखमुन्नमय्य चुम्बति। कीदृशम्। अधररागेण रक्ता मनोज्ञा दशना यत्र तत्। काम्पिल्लो रोचनीवृक्षः। स्वार्थे कन्। तस्य प्रसवेन पुष्पेण फलेन वा रक्तगण्डप्रदेशः। पाकादरः पाकान्तरमग्निमपाकस्ततः स्फुटितं विदीर्णं यद्दाडिमफलं तत्कान्ति। तत्सममित्यर्थः। तदिहाप्यनवसर एव। शाखामृगवलीमुखा इत्यमरः। काम्पिल्लः कर्कशचन्द्रो रक्ताङ्गो रोचनीत्यपीत्यमरः। रोहिणानोकहो रोहणवृक्षः।

(४४) कण्ड्वित्यादि। अयं धन्यः सुकृती वन्यमतङ्गजः वन्यहस्ती अस्याः प्रियायाः परिचयप्रागल्भ्यं सुरतनिःसाध्वसताम् अनुतिष्ठति। कीदृशः। कण्डूकुड्मलितेक्षणां कण्डूतिमुद्रितनयनां प्रियां दन्ताग्रेण आलिखन् ईषदुल्लिखन्। कण्डूयन्नित्यर्थः। अत एव कण्डूयनेन कुड्मलितेक्षणत्वं भवति। पर्यायेण क्रमेण व्यतिकीर्णौ मिलितौ कर्णौ तत्कीर्णैः सुखदैर्वीजयन्। कवलितार्द्धैर्नवसल्लकी-पल्लवैरस्याः स्थितिं प्राणधारणं कल्पयन्।

(४५) नान्तरित्यादि। अयं करेणो हस्ती ताम्यति ग्लानो भवति। नूनं निश्चितं प्रेयसीविश्लेषेण विह्वलः। जलदेषु ध्वनत्सु सत्सु ईषद्गम्भीरमुद्गर्ज-

दानग्लानिविषादमूकमधुपव्यासङ्गदीनाननो,

नूनं प्राणसमावियोगविधुरस्तम्बेरमस्ताम्यति ॥४५॥

अलमनेनायासितेन अन्यतः सञ्चरामि। [विलोक्य।] एष सानन्द सञ्चरीसमाकर्ण्यमानमधुरगम्भीरकण्ठगर्जितध्वनिः अपरो मत्तमातङ्गयूथपालः, प्रत्यग्रविकसितकदम्बसङ्घातसुरभि-शीतलामोदबहुलसंवलितमांसलकपोलनिष्यन्द-कर्दमितकषायकरटः, समुद्दलितकमलिनीखण्डविप्रकीर्णपर्णकमलकेसर-मृणालकन्दकोमलाङ्कुरमाहरन्, अनवरतप्रवृत्तकमनीयकर्ण-तालताण्डव-प्रचल-जर्जरितजलतरङ्गविततनीहारं समुत्त्रस्त-कुररसारसं सरोऽवगाह्य, विहरति भवतु एवमाभाषे। महाभाग! नागपते! श्लाघ्ययौवनः खलु असि, कान्तानुवृत्तिचातुर्य्यम् अपि अस्ति भवतः। [सापवादम्।] (४६)

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदेषु सम्पादिताः,

पुष्यत्पुष्करवासितस्य पयसो गण्डूषसंक्रान्तयः।

कण्ठगर्जनं मान्सर्वं संयति न करोति समीपस्थात् सरस आवर्जितैर्मिलितैः शैवलैः कवलान् न करोति। मदहान्या यो विषादस्तेन मूकानां भ्रमराणां व्यासङ्गेन अन्यविगततया दीनाननः शोष्यमुखः। यद्वा। व्यासङ्गो विशेषेणासङ्ग इत्यर्थः। तदिह मदहानिखिन्नया सन्तापात्। दीनत्वमधोमुखखिन्नगात्। एतेन अनुभूतिसञ्जाता विषयव्यावृत्तिरुक्ता।

(४६) अहमिवायमपि कान्तातिरिक्तमन्यत् न वेत्तीत्यत आह। अलमिति। सञ्चरीव्याज मधुरकण्ठगर्जितश्रवणाद्वा सानन्देति। मातङ्गो हस्ती। सम्पातः सम्पर्कः। सङ्कलितो मिलितः। मांसलः पीनः। निष्यन्दो मदः। कषायः सुगन्धिः। करटो गण्डदेशः। सुरभौ च कषायः स्यादिति शाश्वतः। समुद्दलितमुन्मूलितम्। पर्णं पत्रम्। ताण्डवं नृत्तक्रियामाह मध्यमाङ्गुलिमध्यमिव इत्यमरमाला। नीहारस्तु कुहेलिकेति हारावली। कुररः पक्षिभेदः। अनुवृत्तिः सेवा। सापवादं सदोषम्।

सेकः शीकरिणा करेण विहितः कामं विरामे पुन-
र्न स्नेहादनरालनालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् ॥४७॥

कथमवधीरणानीरसं व्रजति। हन्त मूढ एवास्मिन् वने-चरे वयस्यमकरन्दोचितं व्यवहरामि, हा वयस्य ! (४८)।

धिगुच्छ्वसितवैशसं मम यदित्थमेकाकिनो,
धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाहृते ।
त्वया सह न यस्तयाच दिवसः स विध्वंसताम्
प्रमोदमृगतृष्णिकां, धिगपरत्र या जायते ॥४९॥

---

(४७) सीकेत्यादि । शीकरिणा शितविशदच्छजलकणसमन्वितेन विकसत्पद्मसुरभि-तस्य जलस्य गण्डूषसंक्रान्तस्य: सम्बन्धाः सम्पादिता दत्ताः । पुष्यदिति पाठे पुष्टीभवदित्यर्थः । अधःक्षरता स्थूलहस्तेन सेकः कृतः । तदिदं द्वयं कामं युक्तमेव । दोषमाह । विरामे स्वेदेऽवगाहविरतौ गमनकाले पुनरकुटिलनाल-पद्मपत्रच्छत्रं न स्नेहाद्धृतम् । एतदयुक्तमित्यर्थः । अतः कान्तानुवृत्तिं न जाना-सीति भावः । पुष्कराम्भोरुहाणि चेत्यमरः । गण्डूषपदेन स्वयं पीत्वा जलदानं ध्वनितम् । नलिनी पद्मिनी पद्ममित्यमरवता । अरालः कुटिलो मत इति मेदिनीकारः । आतपात्त्रायत इत्यातपत्रमित्युचितं पदम् ।

(४८) असन्निहितत्वेन पार्श्वस्थं मित्रमपश्यन् सखेदमाह कथमिति ।

(४९) धिगित्यादि । इत्थमेकाकिनो मम यदुच्छ्वसितवैशसं प्राणधारण-दुःखं तद्धिक् वृथा । एकाकित्वमत्र हेतुः । धिगेव रमणीयवस्त्वनुभवान् तथा-भाविन इति शुद्धपाठः । रम्यपदार्थविषयानुभवान्निष्फलोत्पादनीयान् धिक् । रमणीयवस्त्वनुभवादिति पाठे तथाभाविनोऽनुभवाद्रम्यवस्तु धिक् । निष्फलं तज्-ज्ञानमित्यर्थः । धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाहृते इति पाठे मम सौन्दर्या-दिकं धिक् । कुतः । तवानुभावः सद्भावस्तत्र भावोऽभिप्रायस्तं विना । यथा । अनुभावो वाग्गात्रस्वाभिनयो भावः सत्त्वं तं विना । वागङ्गसत्त्वाभिनयेऽनुभावस्तु स्मृतो बुधैः । इति भरतः । भावाद्धितृते योगे पञ्चमी । त्वया मकरन्देन तथा माधव्या च सह यो दिवसो नास्ति सोऽपि दिवसो ध्वंसतां विलीयताम् । अन्यत्र

मक। अये! उन्मादमोहान्तरितोऽपि सम्प्रति अयं मां प्रति अप्रतिकूलः, यतः कुतश्चिद्व्यञ्जकादुद्बुद्ध एवास्य सहजस्नेहसंस्कारः तत् असन्निहितमेव मां मन्यते (५०)। [पुरः स्थित्वा] एष पार्श्वचर एव ते मकरन्दो मन्दभाग्यः।

माध। प्रियवयस्य! समाश्वासय, परिष्वजस्व मां, प्रियान्तु मालतीं प्रति निराशः परिश्रान्तोऽस्मि (५१)। [इति मूर्च्छति]।

मक। एवं समाश्वासयामि जीवितेश्वरम्। [विलोक्य सकरुणम्।] हा कष्टं! आविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतनः संवृत्तः तत्किमिदानीमाशाव्यसनेन। सर्वथैव मे नास्ति वयस्य इति परिच्छेदो युक्तः (५२)। हा वयस्य!।

यत्स्नेहसंज्वरवता हृदयेन नित्य-
मावद्धवेपथु विनापि निमित्तयोगात्।
त्वद्व्यापदो गणयतो भयमन्वभावि
तत्सर्वमेकपदएव मम प्रशान्तम्॥ ५३॥

मालतीमकरन्दाभ्यां या प्रमोदमृगतृष्णा मम जायते तामपि धिक्। युवाभ्यां विना देवान्ने हर्षोऽपि आभासीभूत इति भावः। अत एव प्रमोदस्य मृगतृष्णाया रूपकेण अलीकत्वमुक्तम्।

(५०) उन्माददशायामभिनयात् यतः कुतश्चिदित्युक्तात् व्यञ्जकात् संस्काराभिव्यञ्जकात्। प्रबुद्धः उद्बुद्धः।

(५१) समाश्वासय पालय। अमावैराग्यात् मूर्च्छेत्येतदर्थं निराश इत्युक्तम्।

(५२) जीवितेश्वरमित्यनेन तुल्या जीवनसामग्री उक्ता। निश्चेतः प्रलयमुक्तजनाकृतिः। परिच्छेदो निश्चयः।

(५३) यदित्यादि। स्नेहसंज्वरवता स्नेहरूपसन्तापवता हृदयेन हृदा निमित्तयोगात् विनापि भयकारणं विनापि आवद्धवेपथु सकम्पं यत् भयं नित्यम् अन्वभावि अनुभूतं तत्सर्वं त्वद्व्यापदः त्वदीयविपत्तीर्गणयतः समापयतो मम

सखे! वरं तावन्त एवातिक्रान्ता मुहूर्ताः, तथाविधमपि भवन्तं येषु चेतयमानमनुभूतवानस्मि, (५४) इदानीं तु,

भारः कायो, जीवितं वज्रकीलं
काष्ठाः शून्या निष्फलानीन्द्रियाणि ।
कष्टः कालो मां प्रति त्वत्प्रयाणे,
प्रान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः ॥ ५५ ॥

[विचिन्त्य] तत्किं नु खलु माधवास्तमयसाक्षिणा मया भवितव्यमिति जीवामि? भवतु अमुष्मादेव गिरिशिखरात्

एकपदे एकस्मिन् क्षणे प्रशान्तं परिसमाप्तम् । कदा ते किं स्यादित्यादिमयं प्रशान्तदशया प्रशान्तमिति भावः । एतत्पक्षे गणयतेति पाठे विधिनेत्यर्थात् । यद्वा । त्वद्व्यापदो गणयता इदा यद्वयमनुभूतं तदधुना गतमित्यर्थः । तथा च त्वन्निमित्तमधुना तु सहेतुकैव विपदिति भावः ।

(५४) वरं मनागिष्टे । मनागिष्टे वरं यत्तु कश्चिदाह तदव्ययमिति भ्रान्तः । अव्ययानामनेकार्थत्वादुक्तोऽर्थः सुलभ एव । चेतयमानं चेतनावन्तम् ।

(५५) भार इत्यादि । कायो भारो धर्तुमशक्यः । धारणाशक्यतया व्याधिः । जीवितं जीवनं वज्रकीलकमनुच्छेदात् । घनेन मर्मच्छेदः । मर्मच्छेदेन चिन्ता । दिशः शून्या इति जडता । इन्द्रियाणि नेत्रादीनि अफलानि कार्याक्षमाणि । बाह्यविषयाग्रहादैन्यम् । कालः कष्टो दुःखदः । दैन्येन जीवनावमता । संसारः सर्वत्र प्रशान्तदर्शनः । तथा च त्वां विना न मज्जीवनमिति भावः । त्वत्प्रयाणे तव गमने विनाश इति यावत् । सतिसप्तमी इयम् । मां प्रतीति सर्वत्र योज्यम् । यद्वा । पृथिव्यादिद्रव्यपञ्चके प्रशान्तद्रव्यदूषणेन दोषमाह । तत्र भार इति पृथिव्या जीवनमित्यम्भसः काष्ठा इति दिक् इन्द्रियाणि इति इन्द्रियाणां काल इति कालस्य लोक इति विषयाणां लोप उक्तः । प्रान्तालोकोऽनुपलब्ध इत्यर्थः ।

(५६) चरमो विनाशः । आविष्कारावगमम् । यदाह । निर्वेदश्चैव चिन्ता च दैन्यं ग्लानिः श्रमस्तथा । जडता मरणं चैव व्याधौ तु चरमेऽपि

पाटलावत्यां निपत्य, माधवस्य मरणाग्रेसरो भवामि (५६)। [सकरुणं निवृत्य आलोक्य।] कष्टं ! भोः कष्टम् !

तदेतदसितोत्पलद्युतिशरीरमस्मिन्नभू-
न्ममातिदृढपीडनैरपि न तृप्तिरालिङ्गनैः।
यदुल्लसितविस्मया वत निपीतवत्यः पुरा,
नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥५७॥

आश्चर्यम् एतस्यां तनौ अचरमे वयसि तावतो गुणसमाहारस्य (५८) सन्निवेशः, कथमिवाभूत्। सखे माधव ! ।

आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्मुखम्,
सञ्जातश्च घनाघनो जलधरः शीर्णश्च वायोर्जवात्।
निर्वृत्तश्च फलैश्छिद्रुमवरो दग्धश्च दावाग्निना,
त्वं चूडामणितां गतश्च जगतः प्राप्तश्च मृत्योर्वशम् ॥५९॥

च। पाटलावती नदीभेदः। प्रियदर्शनार्थं निवर्त्तनम्। मूर्च्छां हृष्ट्वा सकरुणम्।

(५७) तादृशं दृष्ट्वा सखेदमाह। तदित्यादि। सखे ! यस्याङ्गं नील-नलिनश्यामं तदेतत्। अस्मिन्नङ्गे गाढ़ालिङ्गनैः अपि आलिङ्गनैर्मम तृप्तिर्नाभूत्। यदङ्गं नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः नवकं र्विलासव्याकुलमालतीदृष्टय उल्लसितविस्मया उपचिताद्भुताः पुरा पूर्वं निपीतवत्यो निमादरेण अवलोकितवत्य इत्यर्थः। वत खेदे।

(५८) अचरमे नूतने। समाहारो मेलनः।

(५९) आपूर्णं इति। कलाभिः षोड़शांशैः आपूर्णश्च अमल इन्दुश्चन्द्रो राहोर्मुखं यातः सञ्जात उत्पद्यमानो घनाघनो बहुल इत्यर्थः जलधरः वायोर्जवात् वेगात् शीर्णश्च। निर्वृत्तश्च उत्पन्नोऽपि फलैरपि: द्रुमवरः फलभरितः तरुराजः दावाग्निना दग्धश्च। त्वं जगतः चूड़ामणितां श्रेष्ठतां गतोऽपि मृत्योर्वशं प्राप्तोऽसि।

[विचिन्त्य ।] तत्परिष्वजे अहं तावदेनं गतमपि वयस्यं, अर्थितस्य अनेन सम्प्रत्येव अयमर्थः । [परिष्वज्य ।] हा वयस्य ! विमलविद्यानिधे गुणगुरो ! मालतीद्वयंग्राहजीवितेश्वर ! हा सौन्दर्य्यविनिर्जितरतिरमणच्छाय ! हा कामिनीहृदयमन्मथ ! हा बान्धवपयोनिधिशरच्चन्द्र ! हा कामन्दकीमकरन्दानन्दनमुखचन्द्र ! माधव ! अयमत्र ते जन्मनि अपश्चिमः पश्चिमावस्थां प्रापितो मकरन्दबाहुपरिष्वङ्गः । (६०) सएष मकरन्दो मुहूर्त्तमपि जीवतीति मैवं मंस्थाः ।

आजन्मनः सहनिवासतया मयैव
मातुः पयोधरपयोऽपि समं निपीय ।
त्वं पुण्डरीकमुख ! बन्धुतया निरस्तमेको निवापसलिलं पिबसीत्ययुक्तम् ॥६१॥

[सकरुणं विमुच्य परिक्रम्य च ।] इयमधस्तात्पाटलावती, भगवति आपगे ! प्रियसुहृदो यत्र मम तत्रैव सम्भवो भूयात् असुत्र भूयोऽपि भूयासमनुसञ्चरः (६२) ।

इति पतितुमिच्छति ।

---

(६०) एवं गतं मूर्च्छितम् । अयमर्थं आलिङ्गनरूपः । मया सहेति शेषः । अपश्चिमो दुर्लभः । पश्चिमावस्था शेषावस्था ।

(६१) आजन्मेत्यादि । हे पद्मास्य ! जन्मन आरभ्य मयैव समं तुल्यस्नेहतया मातुः स्तन्यं पीत्वा अधुना त्वमेको निवापसलिलं प्रेतोदकाञ्जलिं बन्धुसमूहेन दत्तं पिबसि इत्येतदयोग्यम् । तत्पानार्थमहमप्यागच्छामीत्यर्थः । निवापः पितृदैवे स्यादित्यमरः ।

(६२) आपगा नदी । प्रियसुहृदेत्यादि । मित्रस्य सम्भव उत्पत्तिर्यत्र ममापि तत्रैव भूयात् । असुत्र अपरस्मिन् लोके पुनरपि अहं अनुचरो भूयासमित्यर्थः । भूयादित्यादौ प्रार्थनायां लिङ् ।

[प्रविश्य सहसा सौदामिनी। वारयित्वा।] वत्स! अलं साहसेन।

मक। [विलोक्य।] अम्ब! कासि? किमर्थं त्वया प्रतिषिद्धः?

सौदा। आयुष्मन्! किं त्वं मकरन्दः?

मक। सुष्ठु, सएवास्मि मन्दभाग्यः।

सौदा। वत्स! योगिनी अस्मि, मालत्या अभिज्ञानञ्च धारयामीति।

बकुलमालां दर्शयति।

मक। [सोच्छ्वासं सकरुणम्।] आर्य्ये! अपि जीवति मालती?

सौदा। अथ किम्। वत्स! किमत्याहितं (६३) माधवस्य यदनिष्टे व्यवसितोऽसि इति आकम्पितास्मि। अथ माधवः क्व?।

मक। आर्य्ये! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात्परित्यज्य आगतः, तदेहि, तूर्णं सम्भावयावः। [त्वरितं परिक्रामतः।]

माध। [आश्वस्य।] अये! प्रतिबोधितः एवास्मि केनापि, नूनमस्य अभिनवजीमूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षितास्मदवस्थोऽयं व्यापारः (६४)।

मक। दिष्ट्या पुनः प्रत्यापन्नचेतनो वयस्यः।

सौदा। [विलोक्य।] संवदति उभयोर्मालतीनिवेदितः शरीराकारः (६५)।

---

(६३) अत्याहितं प्रमीतोऽभूत्।

(६४) प्रभञ्जनो वायुः।

(६५) उभयोर्माधवमकरन्दयोः।

माध । भगवन् पौरस्त्यपवन !

भ्रमय जलदानम्भोगर्भान् प्रमोदय चातकान्,
कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान् कठोरय केतकान् ।
विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथाम्
अकरुण ! पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे ? ॥९६॥

मक । सुवृत्तमखिलजन्तुजीवनेन मातरिश्वना । (९७)

माध । देव वायो ! तथापि भवन्तमेवं प्रार्थये । (९८)

विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांशुना
सह जीवितं वह मम प्रिया यतः ।
अथवा तदङ्गपरिवासशीतलं
मयि किञ्चिदर्पय भवान् हि मे गतिः ॥ ९९ ॥

---

(९६) भ्रमयेति । हे वात ! अम्भोगर्भान् जलपूर्णान् जलदान् मेघान् भ्रमय चातकान् तदाख्यपक्षिणः प्रमोदय मेघजलदानेन सन्तोषय । केकोत्कण्ठान् केकारवोत्सुकान् शिखिनो मयूरान् कलय नर्तय केतकान् तदाख्यपुष्पाणि कठोरय त्वज्जलपातेन केतकाः कठोरीभवन्तीत्यर्थः । विरहिणि वियोगयुक्ते जने मयीतिशेषः । मूर्च्छां विरहदशाविशेषं लब्ध्वा व्यथां विरहजन्यक्लेशं विनोदयति अपनुदति सति हे अकरुण ! निर्दय ! पुनः संज्ञाव्याधिं चैतन्यरूपरोगं विधाय जनयित्वा किमीहसे ? चेष्टसे ? एतावतापि किं त्वं न सन्तुष्टोऽसीति भावः ।

(९७) मातरिश्वा वायुः । वातीति वायुरित्युचितपदन्यासेन जीवनयोग्यता उक्ता ।

(९८) तथापि अनिष्टकरणादपि ।

(९९) विकसदित्यादि । मम प्रिया यतो यत्र तं देशं मम जीवितं विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांशुना प्रफुल्लकदम्बसमूहधूल्या सह प्रापय । वहस्व मे इति वा पाठः । सा विरहदीना म्रियेत अतस्तज्जीवनाय मज्जीवितं नयेति भावः । पांशुना सहेत्यनेन परमाणुरूपं मे जीवोऽपि तत्समूहे वसिष्यतीति न ते प्रयासोऽपि [illegible]म् । अथवा तदङ्गपरिवासशीतलं प्रियाङ्गस्पर्शजनितशैत्यं किञ्चि-

कृताञ्जलिः प्रणमति।

सीता। सुसमाहितः खलु अभिज्ञानदर्शनस्य अवसरः (७०)।

अधस्तो मालां मुञ्चति।

माध। [साकूतविस्मयहर्षम्।] कथमियमस्माभिरचिता प्रियायाः स्तनोद्भेददुर्ललितमूर्त्तिः अनङ्गमन्दिराङ्गणबकुल-प्रसवमाला (७१)।

[निरूप्य, सहर्षम्।] कः सन्देहः। तथाहि। स एवाय-मस्याः।

मुग्धेन्दुसुन्दरतदीयमुखावलोक-
हेलाविशृङ्खलकुतूहलनिह्नवाय।

हन्त मयि तदर्पय देहि। ईरयेति पाठे प्रेरयेत्यर्थः। तदेव मे तापशान्त्यै स्यादिति भावः। अत्र हेतुमाह। यतो मम भवान् गतिः आश्रयः। आश्रय-स्त्वाश्रितजीवनं युक्तमेवेति भावः। अपि वेति पाठेऽपिः सम्भावनायाम्।

(७०) समाहितो युक्तः। वायुप्रार्थनाप्रकरणात्।

(७१) प्रियाङ्गसङ्गिमालालोकात्सहर्षत्वम्। दुर्ललिता अतिप्रिया। अनङ्ग एव मन्दिरमनङ्गस्य वा मन्दिरम्।

(७२) मुग्धेत्यादि। अस्या मालायाः स एवायं भागो यो लवङ्गिकाया अपि सन्तोषमकरोत्। अपिपदान्मालत्या अपीत्यर्थः। विषमं ग्रथितं ग्रन्थना यत्र सः। विषमेण ग्रथित इति वा। अत्र हेतुमाह। मुग्धं मनोज्ञम् इन्दु-सुन्दरम् इन्दुकान्तं यन्मालतीमुखम्। यद्वा। विरहात् श्यामत्वादिना बालेन्दुवत् कान्तं यत् तदास्यं तदालोके सति हेलया शृङ्गारचेष्टया विशृङ्खलं सर्वत्र वर्त्तमानं यत् कौतुकं तद्गोपनाय दुर्ग्रहैः पूर्वग्रथनादन्यथा दलैः पुष्पै रचितः। एतत्तु भव-माह एवं व्यक्तम्। ननु हेला स्त्रीविषया। यदाह भरतः। यौवने विदश स्त्रीणां विकारा वक्त्रगात्रजाः। आदौ त्रयोऽङ्गजास्तेषां दश स्वाभाविकास्तथा। तथा-ऽङ्गेषु भावहेलाहावम्। अक्षिभ्रूविकाराद्याः शृङ्गारस्य च सूचकाः। सग्रीवारेचका भावा हावास्तेभ्यः समुत्थिताः। य एव हावः सैवासौ शृङ्गारस-

दुर्ग्रन्थपुष्परचितोऽपि लवङ्गिकाया-
स्तोषं ततान विषमग्रथितोऽपि भागः ॥ ७२ ॥

[सहर्षोन्मादमुत्थाय।] प्रिये मालति! ननु इयं वीक्ष्यसे। [सकोपमिव।] अयि (७३) मदवस्थानभिज्ञे!

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु! हृदयं ध्वंसत इव,
ज्वलन्तीवाङ्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः।
त्वराप्रस्तावोऽयं न खलु परिहासस्य विषय-
स्तदक्ष्णोरानन्दं वितर मयि माभूरकरुणः ॥७४॥

[सर्वतो दृष्ट्वा सनिर्वेदम्।] कुतोऽत्र मालती? [बकुलमालामुद्दिश्य।] अयि प्रियाप्रणयिनि बकुलमाले! उपकारिणी असि अतः स्वागतं भवत्याः।

सम्भवा। समाख्याता बुधैर्हेला ललिताभिनयात्मिका। अतो माधवे हेलेत्युक्तम्। नैवम्। स्तोकामित्यस्योपलक्षणत्वात्प्रकर्षेऽपि कामावस्थासाम्याद्धेला यदाह। हेला हावश्च भावश्च व्यक्तो विभ्रमभावजम्। आहुः प्रेमाभिसन्धानं चकितं च विलासितम्। तत्र रागतः सहसा प्रवृत्तौ हेतुश्चित्तोल्लासो हेलेति। यथा। अवलोकनमित्यवलोकः। कर्मणि घञ्। इन्दुसुन्दरमालतीमुखेऽवलोकया दृश्या या हेला तया विह्वलं यन्माधवस्य कुतूहलं तद्दीपनार्थेत्यर्थः।

(७३) सङ्कल्पलिखितप्रियादर्शनाद्धर्षः। दर्शनाप्राप्त्या पुनराह। नन्विति। अत्रापि लाभादुपालभ्यते अयि इति।

(७४) परिहासादर्शनमात्रस्य तदनवसरमाह। प्रयान्तीत्यादि। प्राणाः प्रयान्तीव सर्वतः शून्यत्वात्। हे सुतनु! हृदयं मनो ध्वंसत इव मोहात्। अङ्गज्वलनमतिदाहात्। एतेन व्याधिरुक्तः। सर्वतस्तमः प्रसरतीव। अनेन जडता। सकलेन्द्रियाणामवहात्। जडतानन्तरं मरणमहावस्थानामात्रास एव युक्त इत्याह त्वरेति। खलु निश्चये। अत एवं ततो नेत्रप्रीतिं देहि। स्वं दर्शयेत्यर्थः। मयि विषये अकरुणो निर्दयो मा भूः न भविष्यसि। यद्वा। अकरुणो मा भूर्न भवसि। माङि लुङिति कालसामान्ये लुङ्। इयमन्त्य उत्प्रेक्षाणाम्।

निष्प्रत्यूहाः प्रियसखि ! यदा दुःसहाः सम्बभूवु-
र्देहोद्दाहव्यसनगुरवो मन्मथोन्माथवेगाः ।
तस्मिन् काले कुवलयदृशस्त्वत्समाश्लेष एव
प्राणत्राणं प्रगुणनमभून्मत्परिष्वङ्गकल्पः ॥७५॥

सकरुणं निर्वर्ण्य *

आनन्दमिश्रमदनज्वरदीपनानि
गाढानुरागरसवन्ति तदा तदा च ।
स्नेहाकराणि मम मुग्धदृशश्च कण्ठे,
कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि ॥७६॥

---

(७५) निरित्यादि । प्रियसखि ! वकुलमाले ! मालत्याः पश्चात्याः मन्मथोन्माथवेगाः कामोन्मादोद्वेगा निष्प्रत्यूहाः निर्विघ्ना अत्यर्थं दुःसहा देहोद्दाहव्यसनगुरवः अङ्गदाहदुःखमहान्तः यदा यस्मिन् काले सम्बभूवुः समुदीरिताः तत्र काले तस्यास्त्वदालिङ्गनमेव शीघ्रं प्राणरक्षकमभूत् । अत एव मदालिङ्गनतुल्यः । उन्माथ उन्मथनमुद्वेग इति यावत् । प्रगुणमिति पाठे प्रकृष्टगुणमित्यर्थः । क्रियाविशेषणं वा । कामदुःखोद्वेगस्य प्रियसङ्गस्य अलाभादविघ्नत्वम् । मालतीप्रणयित्वात् प्रियसखि इति । दुःसहत्वमधृतिकरणात् । उद्दाह उद्गतदाहः । व्यसनस्थाने व्यथन इति पाठे व्यथनं पीडा । अधुना मालां विना अस्याः कथं जीवनं भविष्यतीति भावः ।

* निर्वर्ण्य निरूप्य ।

(७६) आनन्देत्यादि । मम मालत्याश्च कण्ठे तव तानि गतागतानि स्मरामि । स्मरणस्य अतिदुःखदत्वात् कष्टम् । तदा तदा तस्मिंस्तस्मिन् काले । तत्र चौरिकाविवाहात् पूर्वं मालतीकण्ठगतेति गतं लवङ्गिकाज्ञया माधवकण्ठमागतेत्यागतमित्येकम् । चौरिकाविवाहे मालत्या माधवकण्ठनीता अतो गतमथ तन्मुखदर्शनात्स्वकण्ठेऽर्पितेत्यागतमिति द्वितीयम् । पुनस्तत्र प्रणयवशान्माधवेन मालत्यै दत्तेति गतमिदानीं तु सौदामिन्या मालतीसकाशादानीय दत्तेति चेति गतागतानि । अतएव बहुवचनम् । कीदृशानि । तद्दशायामन्तरान्तरा हर्षलाभादानन्दमिश्रितकामतापप्रकाशनानि । दृढानुरागरसयोगीनि ।

हृदये निधाय मूर्च्छति ।

मक । [उपसृत्य वीजयन् ।] समाश्वसिहि सखे ! समाश्वसिहि ।

माध । [आश्वस्य ।] मकरन्द ! किं न पश्यसि कुतोऽपि सहसैव मालतीस्नेहं वहतो बकुलदाम्नो लाभः तत्कथं नु मन्यसे किमेतदिति ।

मक । वयस्य ! इयमार्य्या योगेश्वरी अस्य मालत्यभिज्ञानस्य नेत्री ।

माध । [विलोक्य सकरुणं कृताञ्जलिः ।] आर्य्ये ! प्रसीद, कथय, जीवति मे प्रिया ? (७७)

सौदा । वत्स ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ! जीवति सा कल्याणिनी ।

[माधवमकरन्दौ हृष्टा उच्छ्वस्य ।] आर्य्ये ! यद्येवं तत् कथय कथमेष वृत्तान्त इति ।

सौदा । पुरा किल करालायतने मालतीमुपहरन्नघोरघण्टः करवालपाणिना माधवेन व्यापादितः ।

माध । [सोद्वेगम् ।] आर्य्ये ! विरम, परिज्ञातो वृत्तान्तः ।

मक । क इव ?

माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति (७८) ।

मक । आर्य्ये ! अप्येवम् ?

कं हृदयं आकरो येषु तानि । कं हं प्रीतिमाकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति कं डाकराणि । कृषी हेलिन्यादिना टप्रत्ययः । तदा तदा चेति चकारात् आकाशाम्बरपरिवृतः ।

(७७) आर्य्या मान्या ।

(७८) सकामा मदपकारैव सिद्धप्रतिमेवर्द्धः ।

सौदा। एवं यथानिवेदितं वत्सेन।

मक। कष्टं भोः कष्टम्!

कुमुदाकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका
यदि रामणीयकगुणाय सङ्गता।
सुकृतं तदस्तु, कतमस्त्वयं विधि-
र्यदकालमेघविततिर्व्ययूयुजत्॥ ७९॥

माध। हा प्रिये मालति! कष्टमतिबीभत्समापन्नासि (८०)

कथमिव तदाभवस्त्वं कमलमुखि! कपालकुण्डलाग्रस्ता?।
उत्पातधूमलेखाक्रान्तेव कला शशधरस्य॥ ८१॥

भगवति कपालकुण्डले! (८२)
निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं,
मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि।

---

(७९) कुमुदेत्यादि। कुमुदसमूहेन यदि शरच्चन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्य्यगुणार्थं सङ्गता प्राप्ता तत् सुकृतं शोभनकरणमस्तु। द्वयोरपि रम्यत्वात्। अयं पुनः कः प्रकारः कुत्सितप्रकारो वा यदकालमेघपङ्क्तिर्व्ययूयुजत् वियोजयामास विच्छेदं कृतवतीत्यर्थः। ध्वनिना अत्र कुमुदाकरो माधवः चन्द्रिका मालती मेघसन्ततिः कपालकुण्डला इत्युक्तम्।

(८०) अतिबीभत्समिति। उद्वेगहेतुकपालकुण्डलादर्शनाद्बीभत्सः। यदाह। उद्वेजनैश्च बहुभिर्बीभत्सरसः समुद्भवति।

(८१) कथमित्यादि। कपालकुण्डलाग्रस्ता तत्कलिता, हे कमलमुखि! पद्ममुखि! तदा त्वमपि कथमभवः? भयात् कथं त्वमासीः किं त्वयोक्तं कस्ते त्राता अभूदित्यादिज्ञापनाय कथमिति सामान्यनिर्देशः। केतुकवलिता चन्द्रकलेव। एतदुपमया बीभत्सजविषादसम्भवा व्याजिनरप्युक्ता। यदाह। अपस्मारस्तथोन्मादो विषादो मद एव च। मृत्युर्व्याधिर्भयं चैव भावा बीभत्ससम्भवाः।

(८२) स्त्रीवधं नैव घातयेदिति निजधर्मं जानत्या त्वया सा घातितेति सोत्प्रासमाह भगवति इति।

(८३) निर्माणमित्यादि। यन्निर्माणं मालतीरूपादिकमेव हि आदरेण

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा
मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ ८३ ॥

सौदा । वत्स ! अलमावेगेन ।

अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्करुणैव सा ।
नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥८४॥

[माधवमकरन्दौ । प्रणम्य ।] अतिप्रसन्नमार्य्याचरणैः (८५) तत्कथय, कथं पुनः त्वमेव अस्माकं बन्धुः ।

सौदा । आश्रयः खलु एतत् (८६) । [उत्थाय ।] इयमिदानीमहम्,

गुरुचर्य्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगजाम् ।
इमामाक्षेपणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः ॥८७॥

लालनीयं रक्षणीयं भवति । रक्ष्यत्वादेव । पूतनात्वं राक्षसीत्वं तत्त्वाशेन मा उपगा मा गमिष्यसि । शिवतातिः कल्याणकारी एधि भव । शिवतामुपैतीति पाठे तन्निर्माणम् । कर्तृ शिवतां कल्याणत्वं गच्छति । सुरभिणः सुगन्धस्य पुष्पस्य मूर्ध्नि स्थितिः मस्तके धृतिः स्वभावसिद्धा । चरणैः पादैः अवपीड़नानि न स्वभावसिद्धानीत्यर्थः ।

(८४) अकरिष्यदित्यादि । असौ कपालकुण्डला पापं तद्वधरूपम्-अकरिष्यदेव । अतिनिष्करुणा यतः सा । यदि तव स्थाने वधे वा तस्याः परिपन्थिनी विरोधिनी अहम् न अभविष्यम् । क्रियातिपत्तौ लृङ् । बुद्धिप्रत्यक्षतया असौ इति ।

(८५) अतिप्रसन्नं प्रसादः कृतः ।

(८६) आश्रयः । युवामित्यर्थात् ।

(८७) गुर्वित्यादि । गुरुचर्या गुरुसेवा गुर्वी चर्या विशिष्टमनुष्ठानम् । तपश्चान्द्रायणादि । तन्त्रं मन्त्रप्रवर्तनादि । मन्त्रस्तारामप्रभृतिदेवीनां तन्त्रम् आगमस्य वा मन्त्रः । योगः समाधिः । एषु अभियोगादभ्यासात् जाताम् इमाम् आक्षेपणीम् आकर्षणीं सिद्धिं युष्माकं कल्याणाय विस्तारयामि ।

इति समाधवा निष्क्रान्ता ।

मक। आश्चर्यमाश्चर्यम्!

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च
क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्भूय शान्तः।

विलोक्य सभयम्।

कथमिह न वयस्यस्तत्किमेतत्, [विचिन्त्य] किमन्यत्।
प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥ ८८ ॥

[सवितर्कम्।] किमयमनर्थ इति सम्प्रति मुग्धोऽस्मि (८९)।

अपि च। अस्तोकविस्मयमपस्मृतपूर्ववृत्त-
मुद्भूतनूतनभयज्वरजर्जरं नः।

---

(८८) व्यतिकर इत्यादि। मालतीवार्त्ताया अप्यज्ञानादयं तामसोऽन्धकारः। अत एव भीमः। तज्जीवनज्ञानाद्वैद्युतश्चायं विद्युत्सम्बन्धी। व्यतिकरः सम्पर्कः। अत एवानन्दाश्रुसम्भारेण उपहतनेत्रवृत्तिः। कीदृशः। क्षणमुद्भूय शान्तः। अत एव विद्युद्विद्योतो वितर्कः। कथमिह स्थाने वयस्यो माधवोऽपि नास्ति। तत् किमिदं क्व गतः केन वा स नीत इति विचिन्त्येत्यर्थः। निर्णयमाह। अन्यत् किम्। यत इयं योगीश्वरी निजतपःप्रभावेण प्रभवति। अनया नीत इति भावः।

(८९) संशयमाह किमयमिति। सौदामिनीनयनेऽर्थः प्रयोजनं कपालकुण्डलानयनेऽनर्थ इति भावः।

(९०) अस्तोकेत्यादि। अस्माकं चेतः चित्तम् कर्तृ आनन्दशोकाभ्यां हर्षशोकाभ्यां प्रचलत्वं निम्नत्वं गच्छति। कीदृशम्। अस्तोकविस्मयम् अनल्पाश्चर्यम्। एकदैव नानारससम्भवात्। अपस्मृतं विस्मृतं पूर्ववृत्तं मालतीवृत्तरूपं यत्र। अत एवानन्दः। उद्भूतं नवं भयं माधवापकारजन्याज्ञातं तेन ज्वरेण जर्जरं जीर्णम्। अत एव शोकः। यद्वा। माधवानयनशोकेनोद्भूतनवभयज्वरजर्जरतया शोकः। एकत्रैव त्रुटितौ घटितश्च प्रमोदौ यत्र तत्। मालती-

एकपदत्रुटितसङ्घटितप्रमोह-
मानन्दशोकशबलत्वमुपैति चेतः ॥८०॥

तदत्रैव कान्तारगहने सह सखीवर्गेण प्रविष्टां भगवतीमेव तस्या वृत्तान्तमेनं कथयिष्यामि । [इति निष्क्रान्तः ।]

इति मालतीमाधवे नवमोऽङ्कः ।

दशमोऽङ्कः ।

—:०:—

ततः प्रविशति कामन्दकी मदयन्तिका लवङ्गिका च ।

कामं । [सास्रम् ।] हा वत्से मालति ! मदङ्कालङ्कारकारिणि । क्वासि देहि मे प्रतिवचनम् ।

आजन्मनः प्रतिमुहूर्त्तविशेषरम्या-
ण्याचेष्टितानि तव सम्प्रति तानि तानि ।
चाटूनि चारुमधुराणि च संस्मृतानि,
देहं दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति ॥ १ ॥

लाभसम्भावनया त्रुटितो माधवापकारसम्भावनया घटित इति भावः । चत एवात्याश्चर्य्यम् । शोकशब्दोऽत्रपर्य्यायः । सखीवर्गेण मदयन्तिकालवङ्गिकाभ्याम् । विप्रनष्टामिति कस्मिंश्चित् पुस्तके पाठो दृश्यते तत्राहश्यमानामित्यर्थः ।

---

(१) आजन्मन इति । आजन्मनः जन्मदिनपर्य्यन्तं प्रतिमुहूर्त्तं विशेषेण रम्याणि चारूणि आचेष्टितानि विलासादयः सम्प्रतीदानीं चाटूनि प्रियाणि चारुमधुराणि बहूनि वचितानि च तानि तानि संस्मृतानि सन्ति देहं दहन्ति हृदयमन्तःकरणञ्च विदारयन्ति । एतानि मया सोढुमशक्यानि जातानीत्यर्थः ।

[आकाशे ।] अपि च पुत्रि !

अनियतरुदितस्मितं विराजत्-
कतिपयकोमलदन्तकुड्मलाग्रम् ।
वदनकमलकं शिशोः स्मरामि
स्खलदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते ॥ २ ॥

मदयन्तिकालवङ्गिके । [सासमाकाशे ।] हा पियसहि ! सुप्पसस्समुहचन्दसुन्दरि ! कहिं गदासि, को वा सिरीसकुसुमसुउमारस्स दे सरीरस्स अअं देव्वदुव्विलसअपरिणामो एक्कक्किआए उवगदो । महाभाअ माहव ! उवत्थिदत्थमिदमहूसओ दे जीअलोओ संवुत्तो (क) (३) ।

कामः । [सविशेषखेदम् ।] हा वत्सौ !

(क) हा प्रियसखि ! सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि ! क्व गतासि, को वा शिरीषकुसुमसुकुमारस्य ते शरीरस्य अयं दैवदुर्विलसपरिणाम एकाकिन्या उपगतः महाभाग माधव ! उपस्थितास्तमितमहोत्सवस्ते जीवलोकः संवृत्तः ।

---

(२) अनियतमिति । अनियतमजस्रं रुदितानि स्मितानि हास्यानि च यत्र, तत्, विराजन्ति कतिपयानि कोमलानां दन्तकुड्मलानामग्राणि यत्र, तत् स्खलन्ति असमञ्जसानि असमग्राणि मधूनि जल्पितानि अर्द्धस्फुटवाक्यानि यत्र, तत् शिशोः शैशवावस्थापन्नाया मालत्या वदनकमलकं मुखपद्मं स्मरामि । अत्र स्वभावोक्तिरूपकालङ्कारौ स्फुटावेव ।

(३) अत्रैकाकिन्या एकमात्रस्वरूपायाः । आदावुपस्थितोऽथास्तमितो महोत्सवो यत्र सः ।

अभिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।
लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहावात्यया निहतः ॥ ४ ॥

लव । [सोद्वेगम् ।] हदास ! वज्जमअ ! सव्वधा णिसंसोसि हिअअ ! । (ख) । [इति हृदयमाहत्य पतति ।]

मद । सहि लवङ्गिके ! णं भणामि खणमेत्तअम्पि दाव समस्सस (ग) ।

लव । सहि ! किं करेमि, दिढवज्जलेवपडिबद्धणिच्चलं मम जीविदं ण मं परिच्चअदि (घ) ।

काम । वत्से मालति ! जन्मनः प्रभृति वल्लभा ते लवङ्गिका, तत्किमेनामुज्झितजीवितां वराकीं न अनुकम्पसे । इयं हि ।
उज्ज्वलालोकया स्निग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।
मलीमसमुखी वर्त्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥५॥

(ख) हा हताश ! वज्रमय ! सर्वथा नृशंसमसि हृदय !

(ग) सखि लवङ्गिके ! ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत् समाश्वसिहि ।

(घ) सखि ! किं करोमि, दृढवज्रलेपप्रतिबद्धनिश्चलं मम जीवितं न मां परित्यजति ।

---

(४) अभीति । लवलीलवङ्गयोरिव तादृशप्रणयवतयोर्भवतोः अभिनवो रागो ऽनुराग एव रसो यत्र स कृतकौतुकः कौतूहलसमुपेतोऽयं परिष्वङ्गः आलिङ्गनं मेलनञ्च नियतिरेव महावात्या तया निहतः समूलमुन्मूलित इव अभवत् । अत्र रूपकोत्प्रेक्षयोः सङ्करः ।

(५) उज्ज्वलेति । उज्ज्वल आलोको दीप्तिर्यस्याः तया ज्वलितयेत्यर्थः । तया प्रदीपशिखया त्यक्ता अतएव मलीमसमुखी कृष्णवर्णमुखी अन्यत्र मलिनानना, स्निग्धा विश्वस्ता सखी, अन्यत्र तैलयुक्तापि वर्त्तिर्यथा इयमेव तेन श्रीशून्या । न राजते शोभते ।

कथं कल्याणि ! कामन्दकीं अजहासि, ननु वत्सले ! मदीयचीवरोत्सङ्गे एव ते प्रगुणीकृतानि अङ्गानि । (६)

स्तन्यत्यागात् प्रभृति सुमुखी दन्तपाञ्चालिकेव,
क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्द्धिता च ।
लोकश्रेष्ठे गुणवति वरे स्थापिता त्वं मयैव,
स्नेहो मातुर्मयि समधिकस्तेन युक्तस्तवापि ॥७॥

[सवैक्लव्यम् ।] (८) चन्द्रमुखि ! सम्प्रति निराशास्मि ।

अकारणस्मेरमनोहराननः,
शिखाललाटार्पितगौरसर्षपः ।
तवाङ्कशायी परिवृत्तभाग्यया,
मया न दृष्टस्तनयः स्तनन्धयः ॥९॥

---

(६) प्रगुणीकृतानि ऋजूकृतानि । उत्पत्त्यनन्तरं नाडीनां मृदुद्रव्येण ऋजुकरणात् । यद्वा । प्रगुणता पुष्टिः ।

(७) स्तन्येत्यादि । तेन हेतुना मातुः सकाशादधिकः स्नेहोऽयं मयि तव युक्तः । यतः स्तन्यपानत्यागादारभ्य क्रीडायोगं खेलनम् । यद्वा । क्रीडा कला योगो विद्याप्रयोगस्तं प्रापिता । ततः पश्चाद्विनयमनौद्धत्यं प्रापिता वर्द्धिता च वृद्धिं प्रापिता च । दन्तपाञ्चालिकेव दन्तमयकृत्रिमपुत्त्रिकेव सुमुखी रुचिरा । लोकेषु जनेषु श्रेष्ठे शोभादिगुणयुक्ते जामातरि त्वं स्थिरीकृता परिणयात् मयैव न तु पित्रादिभिरित्यर्थः । बाल्य एव कान्तिमत्त्वात् सुमुखीत्युक्तम् ।

(८) वैक्लव्यं हार्दिकव्यथा ।

(९) अकारणेत्यादि । परिवृत्तभाग्यया विपर्य्यस्तभाग्यया मया तव तनयः पुत्रो न दृष्टः । पुत्रः कीदृशः । अकारणेन अकस्मात् हेतुतया स्मेरमीषद्धसितं तेन मनोहरं मनोज्ञम् आननं मुखं यस्य सः । शिखायां ललाटे च दत्तश्वेतसर्षपः । एतत्तु रक्षार्थे । अङ्कशायी क्रोडे सुप्तः । स्तनन्धयः स्तनपायी ।

लव। भअवदि ! पसीद, णीसङ्कम्हि सम्पदं जीवणुज्झणे, ता इमादो गिरिसिहरादो अत्ताणअं पवधुणिअ णिव्वुदा भविस्सं, (१०) तथा मे भअवदी आसिप्पसादं करेदु, जेण जम्मन्तरेवि पिअसहीं पेक्खिस्सम्। (छ)

काम। ननु लवङ्गिके ! कामन्दक्यापि नातः परं वत्सा-वियोगेन जीवितव्यं, समवायमुत्कण्ठावेग आवयोः। (११)

किञ्च। सङ्गमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यात् नु नाम नः।
प्राणानान्तु परित्यागे, सन्तापोपरमः फलम् ॥१२॥

लव। जहा तुम्हे आणवेध (ज)। [उत्तिष्ठति।]

काम। [सदयं वीक्ष्य।] वत्से मदयन्तिके !

(छ) भगवति ! प्रसीद, निःसङ्काम्नि साम्प्रतं जीवनोज्झने, तदस्माद्गिरिशिखरादात्मानं पातयित्वा निर्वृता भवेयं तथा मे भगवती आशीःप्रसादं करोतु, येन जन्मान्तरेऽपि प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये।

(ज) यथा यूयमाज्ञापयथ।

---

(१०) अत्र जीवितेति। तां विना जीवनमनर्हमिति भावः। निर्वृ-तेति। मरणे तद्वियोगदुःखापनयादिति भावः।

(११) उत्कण्ठेति। जन्मान्तरे तां द्रक्ष्यामीत्युत्कण्ठा ममापीत्यर्थः। तत् कथं मयापि त्वतोऽसिद्धतया त्वयि आशीर्दातव्येति भावः।

(१२) सङ्गम इति। नु भो नः अस्माकं कर्मणां सुकृतदुष्कृतादीनां स्वस्व-विहितानां कर्मणां भेदात् तारतम्यात् यदि सङ्गमः सम्मीलनं न स्यात् नाम किन्तु प्राणानां परित्यागे देहविसर्जनं कृत्वा सन्तापस्य विरहानलसम्भूतस्य उपरमः विनाश एव फलम्। मरणमेवैकमत्र शरणं विद्यते इति तात्पर्य्यम्।

मद। किं आणवेध अम्मं सरीहोदुत्ति, ता जाव अव-हिदह्मि (छ) (१३)।

लव। सहि! पसीद, विरम एत्तो अत्तणो वावादणादो, मा एदं जणं विसुमरेसि (ज)। (१४)

मद। [सकोपमिव।] अवेहि, णह्मि दे वसंवदा (झ)। (१५)

काम। [स्वगतम्।] हन्त! निश्चितं वराक्या। (१६)

मद। [स्वगतम्।] णाह मअरन्द! णमो दे णमो! (ञ) (१७)

(छ) किमाज्ञापयथ अर्येसरी भवेति तद् यावत् अवहितास्मि।

(ज) सखि! प्रसीद, विरम एतस्मादात्मनो व्यापादनात् मैनं जनं विस्मरिष्यसि।

(झ) अपेहि, नास्मि ते वशंवदा।

(ञ) नाथ मकरन्द! नमस्ते नमः।

---

(१३) भाविवाक्यमुद्रीयाह किमिति। अत्र अर्येसरी मरणे प्रथमा। अव-हिता सर्तुम्।

(१४) अत्राहं स्थित इत्याशयः।

(१५) अथ न वशंवदा न आयत्ता। ते वचो न करिष्यामीत्यर्थः।

(१६) निश्चितं निश्चयः कृतः।

(१७) स्वगतं गुरुसमीपे प्रियस्मरणस्यायुक्तत्वात्। अत्र जन्मान्तरेऽप्ययं प्रियः स्यादिति तत्कालेऽस्य स्मरणमिति भावः।

लव। भअवदि! अअं क्खु मधुमदीसोत्तसन्दाणिदप-
त्तमेहलो महीहरविडङ्को (ट)। (१८)

काम। ज्ञातमिदानीं प्रस्तुताम्तरायेण।

वी: पतितुमिच्छन्ति।]

[नेपथ्ये।] आश्चर्यमाश्चर्यम्!!

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च,
क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुद्भूय शान्तः।

काम। [विलोक्य। साश्रु सहर्षम्।]
कथमिह मम वत्स स्तत्किमेतत्।
[प्रविश्य मकरन्दः।]—किमन्यत्,
प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम्।

[नेपथ्ये।] कथमतिदारुणो जनसंमर्दो वर्त्तते।

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः,
सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु।
निश्चित्य वह्निपतनाय, सुवर्णविन्दु-
मभ्येति भूरिवसुरित्यधुना हताः स्मः॥१९॥

(ट) भगवति! अयमेव मधुमतीस्रोतःसन्दानितपविचमेखलो महीधर|
विटङ्कः।

---

(१८) अत्र मधुमती नदी। सन्दानितं बद्धम्। विटङ्को निम्नोन्नतप्रदेशः।

(१९) मालत्येति। मालत्यपायं मालतीमरणमधिगम्य ज्ञात्वा सांसारिकेषु विषयेषु राज्यपालनादिषु स्रक्चन्दनादिषु च जीवितेषु च विरक्तचेताः सर्वसुखच्छेदाभिलाषी भूरिवसुः मालतीपिता वह्निपतनाय निश्चित्य सुवर्णविन्दं नाम महादेवं अभ्येति समुपैति। अयो मायाम् त्यक्तुं सुवर्णविन्दुनामकमहादेवस्थाने समागच्छति। इति हेतोरधुना भूरिवसुवियोगे वयं हताः स्मः।

मद। लवङ्गिके! झत्ति मालदीमाहवाणं दंसणमङ्गलवो झत्ति अच्चाहिदं अ (ठ)। (२०)

कामन्दकीमकरन्दौ। [सहर्षम्।] हा धिक्कष्टमाश्चर्य-माश्चर्यम्!।

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासारयुगपदवपातः।
अनलस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभ्रः सुधावर्षः ॥२१॥

सञ्जीवनौषधिविषव्यतिकरमालोकतिमिरसम्भेदम्,
अद्य विधिरग्निनिश्चयधरमयूखसंवलनमनुकुरुते ॥२२॥

[नेपथ्ये।] हा ताद! विरम, दंसणूसुअम्हि दे वअणा-कमलस्स, पसीद, सम्भावेहि मं। कहं मम कारणादो समत्थ-लोआलोआन्तरालविक्खादणिम्मलकुलेक्कमङ्गलपदीवभूदं अत्ता-

(ठ) झटिति मालतीमाधवौ: सन्दर्शनमङ्गलयो झटिति अत्याहितञ्च।

(ड) हा तात! विरम, दर्शनोत्सुकास्मि ते वदनकमलस्य प्रसीद सम्भावय माम्। कथं मम कारणात् समस्तलोकालोकान्तरालविख्यातनिर्मलकुलैक-

(२०) अत्याहितं महाभीतिः।

(२१) किमित्यादि। असयः खड्गाः पत्राणि यस्य तथा। दारकत्वात्। चन्दनरसच्छटा अभ्यर्थात्। आसारो वृष्टिः। तयोरेकदा अवपातः पतनं समयम्। भूरिवसुगतानर्थश्रवणादसिपत्रपातः। मालतीमाधवयोर्जीवनात् चन्दनरसासार इति भावः। किमयं मेघहीनोऽमृतवर्षोऽग्निस्फुलिङ्गमिश्रः।

(२२) समित्यादि। सञ्जीवनौषधेर्विषस्य च व्यतिकरं मेलकं तेजस्तिमि-रस्य च मेलकं वज्रस्य चन्द्रकरस्य च मिलनं विधाता अद्य अनुकरोति सहशी-त्यर्थः। आर्याच्छन्दः।

णग्रं परिच्चअसि, मए उण अणज्जाए णिरणुक्कोसा तुम्हे त्ति सम्भाविदं आसि (ड)। (२३)

काम। हा वत्से !

जन्मान्तरादिव पुनः कथमपि लब्धासि, भीरु ! यावदयम्।
उपराग इव शशिकलां कवलयितुमुपस्थितोऽनर्थः ॥ २४ ॥

लव। हा पिअसहि ! (ढ)

ततः प्रविशति प्रमुग्धां (२५) मालतीं धारयन् माधवः।

माध। कष्टं भोः कष्टम् ! (२६)

एषा प्रवासं कथमप्यतीत्य, याता पुनः संशयमन्यथैव।
को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तुर्द्वाराणि दैवस्य पिधातुमीष्टे
॥२७॥

मङ्गलप्रदीपभूतमात्मानं परित्यजसि मया पुनः अनार्यया निरनुक्रोशा यूयमिति सम्भावितमासीत्।

(ढ) हा प्रियसखि !

---

(२३) अत्र लोको जगत्। अलोकः स्वर्गः। तयोर्मध्ये इत्यर्थः। मङ्गल श्रेयः। अनार्यया बालया। निरनुकोशा निर्दयाः मन्दभाग्य दारोपक्रमात्।

(२४) जन्मेत्यादि। उपरागो राहुग्रहः। यथा कृष्णपक्षाज्जन्मान्तराच्चन्द्रस्यैका कलोपलभ्यते तां च कवलयितुं राहुरुपस्थितस्तथा तावकीनमिदं कृतान्तस्वरूपमिति भावः।

(२५) प्रमुग्धा पितृशोकजनितमोहात्।

(२६) अनर्थपरम्परायोगादतिकष्टम्।

(२७) एषेति। एषा मालती कथमप्यतिकष्टेन प्रवासमतीत्य प्रवासजनित-

मक। [सहसोपसृत्य माधवं प्रति।] सखे! अथ स योगिनी क्व?

माध। श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तयैव सह सद्यः।
करुणवनेचरवचनादनन्तरं तां न पश्यामि ॥२८॥

कामन्दकीमकरन्दौ। [सप्रणयमाकाशे।] महाभागे पुनस्त्रायस्व, किमर्थमन्तर्हितासि।

मदयन्तिकालवङ्गिके। सहि मालदि! णं भणामि मालदित्ति, [सोत्कण्ठम्।] भअवदि परित्ताहि, चिरणिरुद्धणीसासणिस्फुरं (२९) से हिअअं! हा अमच्च! हा पिअसहि! दुवेवि तुम्हे परप्परावसाणस्स कारणं जादा (ण)।

(ण) सखि मालति! ननु भणामि सखि मालतीति। भगवति! परित्रायस्व, चिरनिरुद्धनिश्वासनिःस्फुरमस्या हृदयम्। हा अमात्य! हा प्रिय सखि! द्वावपि युवां परस्परावसानस्य कारणतां यातौ।

कष्टमनुभूयेत्यर्थः। कपालकुण्डलाहस्तपतितत्वात्। पुनः संशयमेव याता प्राप्ता पितृशोकात् अधुना अस्या जीवनमरणयोः संशयो विद्यत इत्यर्थः। अन्यथा पाकाभिमुखस्य फलोन्मुखस्य दैवस्य द्वाराणि पिधातुमाच्छादयितुं को नाम जन्तुरीष्टे प्रभवति न कोऽपीत्यर्थः। मालतीसंवलितमेतादृक् घटनं सर्वं दैवमूलमित्यर्थः।

(२८) श्रीपर्वतादिति। श्रीपर्वतादहमिह सत्वरमतिशीघ्रमपतम् आगतोऽस्मि। तया योगिन्या सह। करुणाप्रधानवनेचरवचनादनन्तरं तां योगिनीं न पश्यामि। मालत्यपायमधिगम्येत्यादि करुणवनेचरवचनम्। आर्याच्छन्दः।

(२९) सखि मालति! ननु भणामि सखि मालति! इति प्रक्रमोऽयम।

काम । हा वत्से मालति !

माध । हा प्रिये !

मक । हा प्रियसखि ! [सर्वे मोहमुपगम्य संज्ञां लभन्ते ।]

काम । [ऊर्द्धमवलोक्य ।] तत्किमेष झटिति पात्यमानादिव अम्बुदात् अम्बुनिवहः परिस्रवन् अस्मान् प्रीणयति । (२०)

माध । [सोच्छ्वासम् ।] अये ! प्रत्यापन्नचेतना मालती । तथाहि अस्याः

भवति विततश्वासा नासा, प्रसन्नपयोधरं
हृदयमपि च स्निग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।
तदनु वदनं मूर्च्छाच्छेदात् प्रसादि विराजते
परिगतमिव प्रारम्भेऽह्नः श्रिया सरसीरुहम् ॥ ३१ ॥

[नेपथ्ये ।] अविगणय्य नृपं सहनन्दनं
चरणयोर्नतमभ्निमुखे पतन् ।
सपदि भूरिवसुर्विनिवर्त्तितो
मम गिरा गुरुसम्भ्रमविस्मयः ॥ ३२ ॥

---

(२०) सौदामिनीप्रभावकृतमाश्चर्य्यमाह । किमिति । मेघाभावाद दृष्टेराश्चर्य्यहेतुतया इवकारः सङ्गच्छते ।

(३१) भवतीति । वितताः श्वासा निश्वाससमारुता यत्र सा तादृशी नासा भवति, प्रसन्नौ पयोधरौ कुचौ यत्र तत् हृदयं स्निग्धं शोभनञ्च, चक्षुः निजप्रकृतौ निमीलनोन्मीलनरूपस्वभावे स्थितम् । तदनु तदनन्तरं मूर्च्छाच्छेदात् वदनं प्रसादि प्रसन्नं सत् विराजते तदीत्प्रेक्ष्यते, अह्नः प्रारम्भे, उषसि श्रिया परिगतं शोयुक्तं सरसीरुहं पद्ममिव ।

(३२) अवीत्यादि । सपदि तत्क्षणं मम गिरा महाख्या अमात्यो भूरिवसुः विनिवर्त्तितः । भूरिवसुः कीदृशः । नन्दनसहितं नृपं पादनतमपि तिरस्कृत्य अग्निराशौ पतन् । गुरुसम्भ्रमविस्मयः गाढहर्षाश्चर्य्यश्च । सम्भ्रमावस्य विकल्पात्महनन्दनमिति ।

[माधवमकरन्दौ। उद्ग्रीवमवलोक्य सविस्मयम्।]

भगवति! दिष्ट्या वर्द्धसे।

सा योगिन्यम्बरतो विघटितजलदा भ्युपैत्ययं यस्याः।
वागमृतजलासारो जलदजलासारमतिशेते॥३३॥

काम। प्रियं नः प्रियम्।

माल। दिट्ठिआ चिरस्स पच्चुज्जीविदह्मि (त)। (३४)

काम। [सहर्षं सवाष्पञ्च।] एह्येहि पुत्रि! (थ)

माल। कधं भअवदी?। [इति पादयोः पतति।]

काम। [उत्थाप्यालिङ्ग्य मूर्ध्नि आघ्राय।]

जीव जीवितसमाय जीवितं देहि, जीवतु सुहृज्जनश्च ते।
अङ्गकैस्तुहिनसङ्गशीतलैः पुत्रि! मां प्रियसखीञ्च जीवय॥३५

(त) दिष्ट्या चिरस्य प्रत्युज्जीवितास्मि।
(थ) कथं भगवती?।

---

(३३) सेत्यादि। सेयं योगिनी विघटितजलदा भिन्नमेघा सम्प्रति आयाति यस्या अयं वागमृतजलासारो वचनामृतजलधारा जलधरजलधारामप्यतिक्रामति। सौहित्यादिना ततोऽप्यधिका भवतीत्यर्थः।

(३४) अद्य चिरस्य बहुकालेन।

(३५) जीवेत्यादि। हे पुत्रि! त्वं जीव। ततो जीवितसमाय वल्लभाय जीवितं देहि। ते तव सुहृज्जनः बान्धवोऽपि जीवतु। तुहिनसङ्गशीतलैः हिम-सम्बन्धशीतलैः अङ्गकैः प्रशस्ताङ्गैः। प्रशस्तार्थे कन्। मां प्रियसखीं लवङ्गिकां च जीवय।

माध। वयस्य मकरन्द! सम्प्रति उपादेयो जीवलोकः संवृत्तः।

मक। [सहर्षम्।] एवमेतत्।

मदयन्तिकालवङ्गिके। पिअसहि! मणोरहातिक्कन्तदंसणे! सब्भावेहि अम्हे परिस्सङ्गेण (द)।

माल। हा पिअसहिओ! [उभे आलिङ्गतः।]

काम। वत्सौ! किमेतत्।

माधवमकरन्दौ। भगवति!

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः।
वयमप्युद्धृताः कृच्छ्रात् निर्बन्धेनार्य्ययानया ॥३६॥

काम। कथमघोरघण्टवधविजृम्भितमेतत्।

मद। लवङ्गिके! अच्छरीअं! पुनरुत्तदारुणस्स परिणामरमणीअं विहिणो विलसिदं (ध)।

प्रविश्य सौदामिनी। [उपसृत्य।]

(द) मनोरथातिक्रान्तदर्शने! सम्भावयावाम् परिष्वङ्गेन।

(ध) अहो आश्चर्यमाश्चर्य्यं! पुनरुक्तदारुणस्य परिणामरमणीयं विधेर्विलसितम्।

---

(३६) कपालेति। कपालकुण्डलायाः कोपदुर्जातात् कोपोत्पन्नात् दुर्जातकोपात् विशेषसमाप्ति उभयनिपातप्राप्यत्वादिति भावः। जनितापदः। अनया दृश्यमानया आर्य्यया मान्यया सौदामिन्या निर्बन्धेन सम्भविकयवातिशयेन कृच्छ्रात् अतिकष्टेन वयमपि उद्धृताः। सौदामिनीकृपामन्तरेण न वयमपि विपद उत्तरितुं समर्था इति भावः।

भगवति कामन्दकि! स एष वश्चिरन्तनोऽन्तेवासिजनः प्रणमति।

काम। अये! भद्रा सौदामिनी?

माधवमकरन्दौ। [सविस्मयम्।] कथमियं भगवत्याः पक्षपातस्थानम् आद्या शिष्या सौदामिनी। तत्सर्वमधुना सङ्गच्छते।

काम। एह्येहि भूरिजनजीवितदानपुण्य-
सम्भारधारिणि! चिरादसि हन्त दृष्टा।
दत्तप्रमोदमपि नन्दय मे शरीर-
मालिङ्ग्य सौहृदनिधे! विरम प्रणामात् ॥३७॥

अपिच। वन्द्या त्वमेव जगतः स्पृहणीयसिद्धि-
रेवंविधैर्विलसितैरतिबोधिसत्त्वैः।
यस्याः पुरा परिचयप्रतिबद्धबीज-
मुद्भूतभूरिफलशालि विजृम्भितं ते ॥३८॥

---

(३७) एहीत्यादि। मालतीरक्षणेन हे बहुजनरक्षणजन्यपुण्यनिवहधारिणि! चिराय त्वं दृष्टासि। अतो हेतोस्त्वम् एहि एहि आगच्छ आगच्छ। हन्त हर्षे। ममाङ्गमालिङ्ग्य हर्षय। शरीरं कीदृशम्। दत्तप्रामादमपि दत्तानन्दमपि मालतीदर्शनेनेति भावः। हे सौहृदनिधे! सौहृदाश्रये! प्रणामात् नतेर्विरम।

(३८) तदेवाह। वन्द्येत्यादि। त्वमेव संसारस्य वन्द्या नमस्या। एवंविधैर्विलसितैराकाशक्रमणरूपैर्वा श्लाघनीयसिद्धिस्त्वं यतः। कीदृशैः। बोधिसत्त्वा जीमूतवाहनादयः। तानप्यतिक्रामन्ति तैः। तेषामेकैकजीवनाख्यया तु अनेकजीवनदानादतिशय इति भावः। यद्वा। बोधिसत्त्वो बुद्धविशेषः। तदतिक्रमवर्त्तिभिः। अनेकपुण्यकारित्वात्। यस्यास्तव विजृम्भितं चेष्टितं पुरा पूर्वं परिचयेन प्रतिबद्धमङ्कुरितं बीजं कारणं यत्र तत्। उद्भूतभूरिफलशालि उद्भूतप्रचुरफलयुक्तं च भवति। तथा च त्वदुपकारेण कृतार्थास्मीति भावः। अन्यदपि बालमाद्यङ्कुररूपं विजृम्भितं पूर्वप्रतिबद्धबीजमुद्भूतप्रचुरफलशालि भवतीति ध्वनिः।

मदयन्तिकालवङ्गिके । इयं सा अज्ञा सौदामिनी ।

माल । वाढं इमाए क्खु भअवदीसंबन्धपक्खवादिणीए णिव्भच्छिअ कवालकुण्डलां अत्तणो आवसधं उवणीअ मं भअवदीणिव्विसेसं समासासिदह्मि, किञ्च केसरावलीसाहिञ्ञाणहत्थाए इह आगन्तूण, सव्वे तुह्मे सन्धारिदा मरणादो, सा एसा जीविदप्पदाइणी सौदामिणी (न) ।

मदयन्तिकालवङ्गिके । सुप्पसण्णा णो कणिट्ठा भअवदी (प) ।

माधवमकरन्दौ । अहो नु खलु भोः ! ।

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।
इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्य्यमार्य्यया ॥२९॥

सौदा । [स्वगतम् ।] हन्त ! लज्जयति मामिदं सौजन्यमेषाम् । [प्रकाशम् ।] भगवति ! एतत् प्रहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन

(न) अनया खलु भगवतीसम्बन्धपक्षपातिन्या, निर्भर्त्स्य कपालकुण्डलामात्मन: आवसथमुपनीय मां भगवतीनिर्विशेषं समासादितास्मि, किञ्च केसरावलीसाभिज्ञानहस्तया इहागत्य सर्वे यूयं सन्धारिता मरणात्, सैषा जीवितप्रदायिनी सौदामिनी ।

(प) सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ।

(२९) अपीत्यादि । चिन्तामणिरपि चिन्ताकृतं परिश्रममपेक्षते । अचि- ... चिन्तामणिलब्धव्याघातादिति भावः । इदं पुनराश्चर्य्यं मन्ये यत् ... चिन्तितं कृतमिति ।

राज्ञा पद्मावतीश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रम् आयुष्मतो माधवस्य प्रेषितम्। [इति पत्रमर्पयति।]

काम। [गृहीत्वा वाचयति।] स्वस्त्यस्तु वः परमेश्वरः समाज्ञापयति। यथा

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि
प्रत्यस्तव्यसने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि।
तेनेयं मदयन्तिकाद्य भवतः प्रीत्यै तव प्रेयसे
मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥४०॥

[माधवमुद्दिश्य।] वत्स! श्रूयताम्।

माध। श्रुतमिदानीं सर्वतः कृतार्थोऽस्मि।

माल। दिट्ठिआ दाणिं अपहदं णो हिअअस्स आसङ्कासल्लं (क)।

लव। सम्पदं णिरवसेसं माहवसिरिणो मालदीए अ समं फलिदा मणोरहा (ख)।

(क) दिष्ट्या इदानीमपहृतं नो हृदयस्याशङ्काशल्यम्।

(ख) साम्प्रतं निरवशेषं श्रीमाधवस्य मालत्याश्च समं फलिता मनोरथाः।

---

(४०) श्लाघ्यानां प्रशंसनीयानां गुणिनां गुणवतां धुरि स्थितवति अग्रगण्ये श्रेष्ठान्वये प्रशस्तवंशे प्रत्यस्तं निरस्तं व्यसनं आपद् येन तस्मिन् महीयसि प्रशस्ततमे जामातरि त्वयि परं अत्यर्थं प्रीतोऽस्मि, तेन हेतुना कारणेन भवतः प्रीत्यै तव सन्तोषार्थं तव प्रेयसे मित्राय प्रियतमाय सुहृदाय मकरन्दाय प्रथमानुरागघटिता आदौ प्रीतिसंमिलिता मदयन्तिकापि अस्माभिः अद्य उत्सृज्यते दीयते।

मक। [पुरोऽवलोक्य।] कथमवलोकितावुद्धरक्षिते कलहंसकेन सह सुप्रमोदं नृत्यन्त्यावित एवागच्छतः।

ततः प्रविशतोऽवलोकितावुद्धरक्षिते, कलहंसश्च। विविधं नृत्यं कृत्वा सर्वे उपसृत्य सप्रणामं कामन्दकीं प्रति।

अय भअवदि कज्जणिव्वाणे! [माधवं प्रति।] जअ जअ मअरन्दणन्दण! माहव पुण्णचन्द! दिट्ठिआ वड्ढसि (भ)

सहर्षं सर्वे सस्मितं पश्यन्ति।

लव। को वा इमस्सिं परिपुरिदसव्वमणोरहे ण णच्चदि। (म)

काम। एवमेतत्, अस्ति वा कुतश्चिदेवम्भूतं विचित्ररमणीयोज्ज्वलं महाप्रकरणम्।

सौदा। इदमत्र रमणीयान्तरं यदमात्ययोर्भूरिवसुदेवरातयोश्चिरात् पूर्णोऽयमितरेतरापत्यसम्बन्धमनोरथः।

माल। [स्वगतम्।] कहंविअ।

माधवमकरन्दौ सकौतुकम्।

भगवति! अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचनमार्य्यायाः।

लव। [जनान्तिकम्।] भअवदि! किं एत्थ पुच्छिदव्वं। (य)

काम। [स्वगतम्।] सम्प्रति मदयन्तिकासम्बन्धात् नन्दनोपग्रहात्यन्तस्वगृह्याः खलु वयम्। [प्रकाशम्।] वत्सौ!

(भ) जय भगवति कार्य्यनिधाने! जय मकरन्दनन्दन! माधव पूर्णचन्द्र! दिष्ट्या वर्द्धसे।

(म) को वा अस्मिन् परिपूरितसर्व्वमनोरथे न नृत्यति।

(य) भगवति! किमत्र प्रष्टव्यम्।

न खलु अन्यथा वस्तुवृत्तं, यतः श्रावकावस्थायामस्मत्सौदामिनीप्रत्यक्षमनयोर्वृत्तेयं प्रतिज्ञा अवश्यमावाभ्यामपत्यसम्बन्धः कर्त्तव्य इति, प्रधानप्रकृतिकोपस्त्वेवं परिहृतः।

माल। अहो संवरणम्।

माधवमकरन्दौ। [साश्चर्यम्।] जयन्ति महतां विसंष्ठुलाः प्रतीपिन्यः कल्याणिन्यो नीतयः।

काम। वत्स माधव!

यत्प्रागेव मनोरथैर्वृतमभूत्कल्याणमायुष्मतो-
स्तत्पुण्यैर्महदुपक्रमैश्च फलितं क्लेशोऽपि मच्छिष्ययोः।
निष्णातश्च समागमोऽपि विहितस्त्वत्प्रेयसः कान्तया
सम्प्रीतौ नृपनन्दनौ, किमपरं श्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥४१॥

[माध। सहर्षं प्रणमति।] भगवति! अतोऽपि परं प्रियमस्ति, तथापि इदमस्तु, भगवतीप्रसादात्।

सन्तः सन्तु निरन्तरं सुकृतिनो विध्वस्तपापोदया
राजानः परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा।

---

(४१) यदिति। प्राक् प्रथममेव आयुष्मतोः कल्याणं मनोरथैर्वृतं वृतमभूत् तत् पुण्यैः मालतीसुकृतिभिर्महदुपक्रमैश्च मदीयोद्योगैर्वा फलितम् सम्पादितम् मच्छिष्ययोः क्लेशोऽपि क्लेशोत्पादके सत्यपि कर्मणि त्वत्प्रेयसः तव प्रियसखस्य कान्तया निष्णातश्च निपुणश्च समागमो विहितः, एतादृशं न केनापि घटते इत्यर्थः: नृपनन्दनौ सम्प्रीतौ प्रसन्नौ, अपरं श्रेयः मङ्गलं किमस्ति, तदुच्यतां वक्तव्यं भवति इत्यर्थः।

(४२) सन्त इत्यादि। सन्तः सज्जनाः विध्वस्तपापोद्भवाः पापनिर्मुक्ताः निरन्तरं सुकृतिनः पुण्यशीलाः सन्तु भवन्तु। राजानः भूपालाः सर्वदा धर्मे

काले सन्ततवर्षिणो जलमुचः सन्तु स्थिराः पुष्कलो,
मोदन्तां घनवृद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥४२॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । मालतीमाधवे दशमोऽङ्कः

समाप्तमिदं मालतीमाधवप्रकरणम् ।

जलमुचः मेघाः, काले वर्षाकाले सन्ततवर्षिणः अनवच्छिन्नवर्षणशीलाः सन्तु । पुष्कलः स्थिराः पुष्कलार्थसम्पन्नाः [illegible] वृद्धैः बान्धवानां सम्बन्धिनां सुहृदां मित्राणां गोष्ठीषु प्रमोदः [illegible] ताः प्रजाः लोकाः मोदन्ताम् । अत्र [illegible]।

इति बि, ए उपाधिधारिणा पण्डितकुलपतिना

श्रीजीवानन्दविद्यासागरेण

विरचिता मालतीमाधवव्याख्या समाप्ता ।